

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

LİBERALİZM VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ümmügülsüm ÖZDEMİR

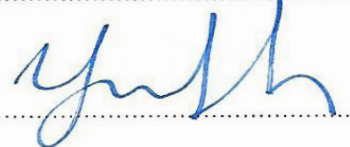
Danışman
Doç. Dr. Koray TÛTÛNCÛ

BOLU 2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ümmügülsüm ÖZDEMİR'e ait "Liberalizm ve Çokkültürlülük" adlı çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle / ~~oy çokluğuyla~~ kabul edilmiştir.

06. 06. 2018

Unvan, Adı, Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Koray TÜTÜNCÜ	
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ARI	
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Seval YAMAN	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**Liberalizm ve Çokkültürlülük**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ümmügülsüm ÖZDEMİR

06.06.2018

ÖN SÖZ

İnsanlık tarihi açısından modernite ile birlikte girilen süreç insan-toplum ilişkisinde önemli bir eşiği temsil etmektedir. Bu süreçle birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal formasyon ciddi sınırlılıklar ve iç çelişkiler barındırır da egemen toplumsal düzen olarak varlığını sürdürmekte ve üzerine inşa olduğu düşünsel zemin olarak liberalizm güncelliğini korumaya devam etmektedir. Ancak bu sınırlılık ve iç çelişkilerin yaratmış olduğu sorunlar ve neden olduğu çatışmalar artık ertelenmeyecek bir boyutta olup çeşitli çözüm perspektiflerinin geliştirilmesini dayatmaktadır.

Hazırlanan bu çalışma, böylesi bir gereklilik karşısında ortaya çıkan bir çözüm perspektifi olarak çokkültürlülük siyaseti üzerine yoğunlaşmakta ve liberal değerlerin güncelliğini koruduğunu göz önünde tutarak, çokkültürlülük siyasetinin liberal bir zeminde tartışılmasını ele almaktadır. “**Liberalizm ve Çokkültürlülük**” başlıklı Yüksek Lisans tezimin yazım aşamasında, bilgi birikimini, yardımını ve değerli katkılarını esirgemeyen Tez Danışmanım Doç. Dr. Koray Tütüncü’ye;

Çalışmanın her aşamasında gergin ve stresli durumlarıma katlanan sevgili ev arkadaşlarım Zelal Yaraşır ve Günce Ceren Dinç’e,

Benden maddi, manevi desteklerini esirgemeyen değerli arkadaşım Dr. Orhan Kaya’ya,

Çalışma süresince her daim yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen sevgili aileme ve dostlarıma;

Sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Ümmügülsüm ÖZDEMİR

06.06.2018

ÖZET

LİBERALİZM VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

Ümmügülsüm ÖZDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Koray TÜTÜNCÜ

Mayıs 2018, 130 + viii Sayfa

Çağdaş ulus-devlet sistemleri liberal bir düşünsel zemin üzerinde şekillenmiştir. Toplumlardaki farklı grupların kültür temelli hak istemleri ve günümüz liberal devletlerinin bu talepler karşısında göstermiş olduğu reaksiyonlar, güncel politik tartışmaların odağında yer almaktadır. Bu kapsamda liberal devletlerinin bu talepler karşısında geleneksel sınırlılıkları içinden geliştirmiş oldukları politikaların beraberinde bir çok sıkıntıyı da - siyasal istikrar ve meşruiyet vb. - getirmesi yeni siyaset kuramlarının doğmasına yol açmıştır. Azınlık gruplarının hak taleplerinin karşılanması konusunda yeni bir yaklaşım ve liberalizmin grup iddialarını bireyci haklar dizgesinin içine yerleştirmesindeki sınırlarını açığa çıkarmada önemli bir eleştirisi olarak çokkültürlülük günümüz siyasal tartışmalarında merkezi bir yere sahiptir. Özellikle Will Kymlicka ve Charles Taylor'un çokkültürlü yaklaşımları bize liberalizmin sadece kendisinin grup temelli haklarıyla ilgili olarak kapasitesini sorgulamayı değil fakat aynı zamanda çokkültürlü ajandaları bireyin belli toplumlarda özerkliğini ortadan kaldırma ihtimalini eleştirerek belli bir muhakeme sağlar. Bu çalışma, Taylor ve Kymlicka'nın politik teorileri arasındaki farkları ve benzerlikleri analitik bir biçimde karşılaştırarak "liberalizm ve çokkültürlülük ilişkisi"nin iki yüzünü ortaya çıkarmayı amaçlar.

Anahtar kelimeler: Çokkültürlülük, Liberalizm, Grup Hakları, Charles Taylor, Will Kymlicka.

ABSTRACT

LIBERALISM AND MULTICULTURALISM

Ümmügülsüm ÖZDEMİR

Master Thesis

Department of Public Administration

Adviser: Assoc. Prof. Dr. Koray Tütüncü

May 2018, 130 + viii Pages

Today's nation-state systems are shaped on a liberal intellectual background. The cultural claim for the rights of different groups in the liberal states and today's liberal state's reactions upon these demands are at the main focus of current political debates. Liberal states' certain malaises regarding to political stability and legitimacy as a result of developing policies within traditional boundaries inevitably lead to the formation of new political theories. Generally, multiculturalism as a new approach in terms of meeting the minority groups' demands for their rights and as a significant critique of liberalism in terms of revealing its limits in accommodating group claims within an individualist rights takes a central place in today's political debates. Particularly, Will Kymlicka and Charles Taylor's multicultural approaches provide us certain reasoning not only questioning the liberalism itself concerning its capability through group-based rights but also criticizing multiculturalist agendas in the possibility of erasing individual autonomies in certain communities. This study aims at displaying two faces of "liberalism and multiculturalism relationship" by analytically comparing and contrasting Taylor and Kymlicka's political theories.

Key words: Multiculturalism, Liberalism, Group-Rights, Charles Taylor, Will Kymlicka

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
1. MODERNİZM VE KİMLİK SORUNUN ORTAYA ÇIKIŞI.....	7
1.1. Modernite ve Kimlik Sorunu	7
1.1.1. Modernizm.....	7
1.1.2. Ulus Devlet ve Kimlik	13
1.2. Postmodernite ve Kimlik	20
1.2.1. Postmodernizm	20
1.2.2. Postmodern Kimlik.....	22
II. BÖLÜM	
2. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK SİYASETİ; TANIMI, TARİHSEL SÜRECİ VE	
TARTIŞMALAR.....	28
2.1. Çokkültürlülük Kavramına Giriş.....	28
2.1.1. Cemaatçilik ve Çokkültürlülüğün Gelişim	34
2.1.2. Çokkültürlülüğün Liberalleşmesi	40
2.2. Çokkültürlülük ile İlgili Bazı Kavramlar	44
2.2.1. Asimilasyon	44
2.2.2. Kültür.....	57

2.3. Çokkültürlülüğe Yönelik Bazı Yaklaşımlar.....	51
III. BÖLÜM	
3. LIBERAL EŞİTLİK, CHARLES TAYLOR VE WILL KYMLICKA	62
3.1. Charles Taylor “Tanınma Politikası”; Haklar Kuramı Ve Cemaatçiliğin Birleşimi Olarak Çokkültürlülük	62
3.1.1. Liberalizmin Sınırları.....	69
3.1.2. Eşit Değerde Tanınma	76
3.2. Liberal Çokkültürlülük; Will Kymlicka “Çokkültürlü Yurttaşlık”	80
3.2.1. Liberal Geleneği Yeniden Düşünmek	84
3.2.2. İç Kısıtlamalar, Dış Korumalar.....	90
3.2.3. Toplumdaki Farklılıkların Hak Talepleri Ve Bunların Liberal İlkeler ile İlişkisi	92
3.2.4. Liberalizm ve Hoşgörünün Sınırları	98
3.2.5. Kymlicka’nın Son Dönem Yazıları; Bir Ulus Oluşturma Süreci ve Çokkültürlülük.....	101
3.2.5.1. Çok Kültürlülüğün Beş Modeli	104
3.2.5.1.1. Ulusal Azınlıkları	104
3.2.5.1.2. Göçmen Gruplar	105
3.2.5.1.3. Metikler	107
3.2.5.1.4. Tecrit Edici Etno-Dinsel Gruplar	108
3.2.5.1.5. Afrikalı-Amerikalılar.....	109
IV. BÖLÜM	
4. SONUÇ	112
KAYNAKLAR	125

GİRİŞ

Tarihsel süreç pek çok gelişimin, kırılmanın ve bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan dönüşümlerin gerçekleşmesiyle ilerlemektedir. Bu bakımdan modernleşme adı altında gelişen süreç belki de bu kırılma noktalarından en önemlisini temsil eder. Çünkü bu süreçte insan yaşamına dair hem doğa ile olan ilişkisinde hem de düşünsel, toplumsal, siyasal ve ekonomik ilişkilerde köklü dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönemi özel kılan en önemli gelişme insan akılsallığının tüm bunlar üzerindeki kontrol gücüne yönelik yapılan vurgudur. Bu nedenle modernleşme süreci tarihsel olarak çok farklı bir aşamaya geçişin adıdır.

İnsan akılsallığının böylesi başat bir konuma gelmesi, insan-doğa ve insan-toplum ilişkisinde kişiyi temel özne hâline getirmiştir. Bu bakımda kişinin yaşamının devamlılığı noktasında benimseyeceği iyi bir hayat kavrayışı ve toplumsal düzeyde bunun karşılığının ne olacağı önemli bir soru olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde toplumsal düzenin yeniden kurgulandığı paradigma, bireycilik, eşitlik ve özgürlük gibi ilkeleri temel alan liberalizm olmuştur. Bu bakımdan bu üç ilkenin hem tek tek kişilerin bilinçlerinde hem de toplumsal anlamda bir bütün olarak yarattıkları etki, kişiyi toplumsal yaşayışın her alanına katılımında oldukça dinamik bir hâle getirmiştir. Bu bakımdan kişinin kendini var ettiği ve tanımladığı bağlamlar önemli bir hâle gelirken, toplumsal adalet kavramı ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda eşitlik ve özgürlük gibi değerlerin son derece ön planda olduğu bir süreçte, bunların toplumsal düzenin kurgulanışına yansıtış biçiminin kimi çelişkiler barındırması ve bu çelişkilerle bağlantılı olarak –iddia edilenin aksine- ortaya çıkan eşitsizlik ve adaletsizliklerin yaratmış olduğu sorunlar pek çok tartışmaya neden olmuştur. Özellikle 20. yüzyılın başından itibaren bu sorunların oldukça yıkıcı bir boyuta ulaşması, alternatif siyasal anlayışların ortaya çıkışını beraberinde getirmiştir.

Mevcut toplumsal düzenin, eşitlik ve özgürlük idealleri çerçevesinde ortaya çıkan sorunlarının en çok toplumlardaki farklılıklar üzerinden belirginleşmesi, toplumlardaki farklılıkların yeri ve bunların özgürlük ve eşitliğinin nasıl sağlanacağı sorularını siyasal tartışmaların odağına yerleştirmiştir. Çünkü moderniteyle birlikte ortaya çıkan sürecin siyasal alana yansımış biçimi olarak gelişen ulus-devlet yapısının monist bir anlayış zemininde toplumu homojen bir bütün olarak algılama eğiliminde olması, farklılık temelinde ortaya çıkan sorunların temel kaynağıdır. Bu kapsamda modernite sürecinde gelişen değerler sistemiyle birlikte özgür bireye yönelik yapılan vurgu, bireyi bilinç olarak özel bir konuma yerleştirirken, yaşamının devamlılığı noktasında gerçekleştireceği pratikleri belirlemesi, sonrasında bu pratikleri yeniden değerlendirip, sürdürme veya değiştirme yönünde vereceği kararın önemine yapılan vurgu hep bu özel konumla ilgili olmuştur. Ancak bireyin varoluşu ve bu anlamda sorgulama, değerlendirip dönüştürme yetisinin toplumsallıkla olan ilişkisi, bu süreçle birlikte ortaya çıkan monist düşünce yapısının temel çelişki noktalarından biridir. Çünkü birey kendini tanımlayıp geliştirmesinde, toplumsallık özelinde içine doğduğu kültürel değerler oldukça belirleyici bir konumda yer alır. Dolayısıyla moderniteyle birlikte insan bilincine ve özgürlüğüne yapılan vurgu, kişiyi kendisi ve bu bağlamlar arasındaki ilişkinin değeri konusunda bilinçlendirirken siyasal olarak tek biçimci bir anlayış ortaya koyması, sorunların ortaya çıkışını kaçınılmaz kılmıştır.

Ulus-devlet çerçevesinde ortaya çıkan yurttaşlık temelli modelin siyasal farklılıklar dışında kalan tüm farklılıkları, özel ve kamusal alan arasında yaptığı ayırım çerçevesinde özel alan içine alması, toplumdaki tüm farklı gruplar arasında kültürel tarafsızlığın sağlandığı iddiasını taşımaktaydı. Ancak ulus-devletlerin tüm yurttaşlar için ortak olarak gördükleri norm ve değerlerin genel olarak toplumlardaki çoğunluk gruplarının değer ve normları olması, özünde bunların toplumdaki farklı gruplara çoğu zaman dayatılma şeklinde bir kabule zorlama anlamına gelmekteydi. Diğer yandan toplumdaki farklı grupların bu dayatmalar karşısında geliştirdiği tepkiler ve kendi kültürel değerlerinin korunması yönündeki ısrarlarının, asimilasyon, diskriminasyon, baskı, şiddet ve soykırıma dek varan uygulamaları ortaya çıkartması, özgürlük ve eşitlik temelinde gelişen bu toplumsal yapının tüm boyutlarıyla sorgulanmasına yol açmıştır.

20. yüzyıl toplumdaki farklılıkların siyasallaşması bakımından bir dönüm noktasını temsil eder. Bu açıdan toplumdaki farklılıkların tanınması ve hak taleplerinin devlet düzeyinde kabul edilmesi veya teminat altına alınması güncel politik mücadelenin temel dinamosudur. Bu nedenle eşitlik ve özgürlük gibi değerlerle yola çıkan, toplumsal yapının tüm alanlarına hâkim olan ve bunu hâlen sürdüren bir kavrayışın, toplumdaki farklılık talepleri karşısındaki durumunun ne olacağı güncel politik tartışmalarda sıkça ortaya çıkan bir sorudur.

Böylesi bir atmosferde toplumlardaki farklılıkların hak talepleri ve bunun adaletle olan ilişkisi çerçevesinde gerçek bir eşitlik ve özgürlük adına ve bu anlamda toplumsal adaletin sağlanması iddiasıyla ortaya çıkan çokkültürlülük siyaseti bu çalışmanın temel argümanını oluşturmaktadır. Diğer yandan günümüz toplumsal düzenlerinin yapılandırılmasında liberal ilke ve değerlerin egemen bir konumda olması, çokkültürlülük siyasetinin bu ilkelerle olan ilişkisi üzerinde durmayı önemli bir hale getirmektedir. Bu kapsamda tezin amacı, toplumdaki farklılıkların kendi özgüllüklerine yönelik yaptıkları vurgu ve bu çerçevedeki hak istemlerinin oldukça belirginleştiği ve ertelenemez bir boyuta ulaştığı bir politik atmosferde, çokkültürlülük siyasetinin liberalizm içindeki yeri, farklılıkların hak istemlerinin liberal ilke ve değerlerle nasıl bir ilişki içerisinde olabileceğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda liberalizm ve çokkültürlülük arasındaki ilişki ele alındığında iki siyaset bilimcinin, Charles Taylor ve Will Kymlicka'nın ortaya koymuş olduğu kapsamlı görüşlerinin yürütülen tartışmalarda oldukça belirleyici olduğu görülmektedir. Bu nedenle de çalışma boyunca iki siyaset bilimcinin görüşleri detaylı bir şekilde ele alınıp çokkültürlülük tartışmalarının liberal bir zeminde ele alınmasının düşünsel temellerinin nereye oturtulacağı konusu, bu görüşler referans alınarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu tez çalışması mevcut dünya devletler sisteminin liberal bir düşünsel zeminde biçimlendiği bir ortamda sistemin kendi iç çelişkilerinin ve kimi kurgusal bozukluklarının belirginleşmesine rağmen hâlâ domine edici bir konumda bulunmasını göz önüne alarak toplumdaki farklılıkların hak taleplerinin karşılanmasının liberal bir zeminde nasıl ele alınabileceği üzerine odaklanmaktadır. Böylece farklılıkların hak istemlerinin liberal bir zeminde yer bulmasıyla yaratılacak olan alanın, toplumsal

adaletsizliklerin ve eşitliğin sağlanması adına oldukça anlamlı olacağı düşünülmektedir. Çalışma boyunca üzerinde durulacak temel konular, farklılık siyasetinin belirginleşmesinde önemli olan temel etkenler üzerine yoğunlaşarak, moderniteyle birlikte şekillenin yeni toplumsal kurgunun iç çelişkileri ve sınırlılıklarını ortaya koymak, çokkültürlülük siyaseti ve bu sınırlılıklar arasındaki ilişkiyi belirleyip farklılıkların hak istemlerinin nasıl güncel politik mücadelenin odağı hâline geldiğini açıklamak, farklılıkların hak taleplerinin belirginleşmesiyle birlikte bu hak taleplerinin liberal bir zeminde nasıl tartışma konusu hâline geldiğini açıklayıp son olarak da çokkültürlülük siyasetinin liberal bir zeminde politik yansımalarının nasıl gerçekleşebileceğini ortaya atılan kapsamlı teoriler çerçevesinde açıklamaktır.

Çalışmanın Birinci Bölümü'nde, modernite süreci üzerine eğilerek moderniteyle birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal formasyonun kimlik kavramı ile olan ilişkisi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede modernleşmeyle birlikte bilimsel bilgi ve özgür bireye yönelik yapılan vurgunun insan akılsallığını temel özne hâline getirirken toplumsal yaşayışın belli nesnel kaideler etrafında şekillenebileceğine yönelik gelişen inanın toplumsal düzenin temel motivasyon kaynağı hâline gelmesi ve bu bağlamda ortaya çıkan kapsayıcı ve özdeşleştirici düşünce biçiminin toplumsal yaşayıştaki yansımaları üzerinde durulmuştur. Geleneksel otoritelerin toplum üzerindeki etkisinin ortadan kalktığı ve özgür bireye yönelik yapılan vurgunun toplumsal anlamda özellikle de birey ve bireyin kimliğiyle olan ilişkisinde ortaya çıkarttığı hareketlilik ve çeşitliliğin yaratmış olduğu kargaşa ortamına vurgu yapıldığı bu bölümde ortaya çıkan otorite boşluğunun yeni paradigmaya uygun olarak nasıl doldurulduğuna yer verilmiştir.

Bu kapsamda ulus-devlet sistemi üzerinde durulan bu bölümde, ulus devletin ortak kurum, değerler ve düzenlemeler çerçevesinde yarattığı düşünülen ortak iyinin genel olarak toplumdaki çoğunluk grupların değer ve normlarını yansıtması bakımından toplumdaki farklılık ve çeşitlilikle girmiş olduğu “ben” ve “öteki” ilişkisi vurgulanmıştır. Yine ulus-devlet çerçevesinde toplumsal düzende geliştirilen kapsayıcı sistemin, bireysel hak ve özgürlüklerin ön planda olduğu bir düşünsel ortamda, egemenlik ve iktidar ilişkileri çerçevesinde bu değerlerle yaşadığı gerilim vurgulanarak bu yapının kurgusal bozuklukları, iç çelişkileri ve sınırlılıkları ele alınmıştır. Ulus-

devlet çerçevesinde belli değer ve normların belirgin olmasının ve egemenlik kavramına yönelik yapılan özel vurgunun bu sistemin araçsallaşıp belli çıkar ilişkilerinin odağı hâline getirilmesinin, özellikle 20. yüzyıldan itibaren belirginleşmeye başlayan yıkıcı sonuçları ve insan hak ve özgürlüklerine verdiği zararın vurgulandığı bu bölümde, kimlik siyasetinin nasıl belirginleşmeye başladığına da yer verilmiştir. Bu bağlamda moderniteyle birlikte gelişen toplumsal sistemin iç çelişkileri ve ortaya çıkarttığı yıkıcı sonuçlar itibariyle bu değerlere eleştirel bir biçimde yaklaşan postmodernite süreci üzerinde durularak çokkültürlülük siyasetinin ortaya çıkışında postmodernite ve kimlik arasındaki ilişkinin önemi üzerinde durulmuştur.

İkinci Bölümü'nde, mevcut toplumsal sistemin barındırdığı iç çelişkiler ve sınırlılıklarla bağlantılı olarak ortaya çıkan sosyal, siyasal ve ekonomik çözümler üzerinde durularak modern devletin doğası ve rolünün yeniden belirlenmesi ihtiyacı vurgulanmıştır. Bu çerçevede mevcut devletler sisteminin toplumsal yapıdaki ihtiyaçlara cevap olmakta yetersiz kaldığı bir süreçte, kendisini gittikçe artan bir şekilde dayatan toplumdaki farklılık ve çeşitliliğin ortaya çıkardığı hak taleplerinin karşılanması gerekliliği vurgulanarak çokkültürlülük siyaseti ele alınmıştır. Çokkültürlülük siyasetinin ortaya çıkışında etkili olan sosyo-kültürel durumların yer verildiği bu bölümde, çokkültürlülük siyasetinin tanımı, kapsamı ve güncel politik tartışmalara ne şekilde yansdığı üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda kültürel aidiyetin bireyler üzerindeki etkisi vurgulanarak grup hakları yaklaşımının güncel siyasal tartışmaların odağı hâline gelmesinin, mevcut düşünsel ve toplumsal paradigmayı oluşturan liberalizmle olan ilişkisi üzerinde durulmuştur. Yine bu bölümde toplumdaki farklılıkların hak istemlerinin gözardı edilemeyecek bir boyuta ulaşmasıyla, mevcut liberal demokrasilerin bu talepler karşısındaki reaksiyonları değerlendirilerek, çalışmanın temel sorunsalını oluşturan çokkültürlülüğün liberal bir zeminde tartışılmaya başlanması ele alınmıştır. Son olarak farklılıkların hak taleplerinin güncel politik tartışmalarda ne şekilde ele alındığı üzerinde durularak, Bhikhu Parekh, Nancy Fraser, Joseph Raz ve Steven Rockefeller gibi siyaset bilimcilerin görüşlerine yer verilmiştir.

Üçüncü Bölümü'nde, çokkültürlülük siyasetinin liberal bir zeminde tartışılmasıyla birlikte bunun siyasal yansımalarının ne şekilde olacağı üzerinde

kapsamlı değerlendirmelerde bulunun ve bu tartişmalarda en önemli referans kaynakları olarak görölen Will Kymlicka ve Charles Taylor'ın görüşlerine yer verilmiştir. Bu bölümde her iki siyaset bilimcinin teorilerinin ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Toplumdaki farklılık ve çeşitliliğin toplumsal sisteme eşit katılım taleplerinin artık gözardı edilemeyecek bir konumda olması ve mevcut liberal demokrasilerin bu taleplere geleneksel yöntemlerle yanıt veremeyeceği düşüncesinin yaygın olarak paylaşılan bir görüş hâline gelmesi göz önüne alındığında bu iki siyaset bilimcinin geliştirdikleri çözüm perspektifleri çalışmanın en önemli bölümlerinden biridir.

Sonuç kısmında çokkültürlölük tartişmalarının günümüz liberal demokrasilerindeki yerine yönelik geliştirilen eleştiriler Kymlicka ve Taylor'ın teorileri özelinde kısaca ele alınıp -iki teori her ne kadar çeşitli çelişkiler ve sınırlılıklar barındırsa da- mevcut toplumsal formasyonun liberal ilke ve değerlerden beslenen bir art alana sahip olması bakımından bu zeminde tartişılmasının oldukça önemsenmesi gerektiği ve böylece geliştirilebilecek farklı çözüm önerilerine alan açması bakımından değerli oldukları vurgulanacaktır.

I. BÖLÜM

1. MODERNİZM VE KİMLİK SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1 Modernite ve Kimlik Sorunu

1.1.1 Modernizm

16. yüzyılda yaşanan toplumsal hareketlilik ve sonrasındaki süreç insanlık tarihi açısından önemli bir kırılma noktasını temsil eder. Bu dönemde gerçekleşen Coğrafi Keşifler, Reformasyon ve Rönesans bunlara bağlı olarak gelişen Aydınlanma Düşüncesi Orta Çağ düzenine dair temel felsefenin, düşüncenin ve bağlılıkların çözülüşünü ifade eder. Bu anlamda yeni bir toplumsal sistemin başlangıcıdır. Aydınlanma felsefesinin düşünsel dünyada yarattığı temel dönüşüm insan, toplum ve doğa arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenmesini gerekli kılar. Bu ise siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda köklü değişikliklerin yaşanmasına neden olur. Modernite olarak adlandırılan bu süreç, geleneksel toplumsal bağların total bir dönüşüm geçirdiği, bireyin doğayı, toplum yapısını ve ilişkileri anlama noktasında daha öncekinden farklı bir şekilde yeniden düzenlenmesini gerekli kılar.

Aydınlanma Düşüncesi, bilimsel bilgi ve özgür birey olmak üzere iki temel dinamik etrafında şekillenir (Swingewood 1998: 50). Yüceltilen bilimsel bilgi, doğanın nesnel kaideler çerçevesinde işlediğine dair bir inanç geliştirir. Böylece dışsal otoritelerin toplumsal yapı üzerindeki etkisi sarsılmaya başlar. Özgür bireye yapılan vurgu ve insan akılsallığının ön plana çıkması ise onu tüm toplumsal özneler için bir öz taşıyıcı hâline getirir (Cassier 2009: 5-13). Böylece insan-doğa ilişkisinin yeniden tanımlanması gerekliliği ortaya çıkar. Bu çerçevede insan akılsallığının bilimsel bilgiye

ulaşması ve nesnel kaideleri kavrayabileceği yönündeki görüş, bireyin özgürleştirilmesi yolunda hayati bir öneme sahip olur. Ayrıca insanın doğa üzerinde elde edeceği nesnellığın, insanın özgürleşmesi noktasında vazgeçilmez olduğuna dair temel bir anlayış ortaya çıkar. Bu ise insanın doğa ve toplum üzerinde kontrol sağlayabileceği fikrinin gelişmesine neden olup bireyin herhangi bir aracıya ihtiyaç duymaksızın kendini yönetebileceği, karşılaştığı olaylar ve baskılar karşısında bilinçli reaksiyonlar gösterebileceği düşüncesinin benimsenmesini sağlamıştır (Lukes 2006: 65). Böylece bilgi metafizik bir alandan ziyade daha maddi ve insani bir yapıya kavuşturulurken dinin toplumsal yapı içindeki merkezi konumunu ortadan kaldırılmıştır. Immanuel Kant bu süreci insanların kendi suçlarıyla düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmak olarak niteler. Böylece insan kedi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanabilmektedir (Kant 2000: 1). Geleneksel değerlerden köklü bir kopuşun yaşandığı, gerçekliğin yeniden tanımlandığı, toplumsal sistemi oluşturan kurumsal yapının yeni bir yapı ile yer değiştirdiği bu dönem Karl Marx tarafından “katı olan her şeyin buharlaşması” olarak nitelendirilmiştir (Marx ve Engels 2005: 50).

David Harvey moderniteyi, pozitivist, rasyonalite ve teknoloji merkezli, mutlak doğrulara olan inanç etrafında şekillenen, toplumsal yapının rasyonel biçimde düzenlenmesi, bilgi üretiminin standartlaştırılması olarak tanımlar. Bu noktada moderniteye karşı eleştirel bir tutum takınan Harvey, Nietzsche'nin kullandığı “yaratıcı yıkım” kavramsallaştırması üzerinde durur. Gelenekselden köklü bir kopuşu modernitenin yıkıcılığı bağlamında ele alırken şu soruyu sorar; “daha önce yapılmış olan pek çok şeyi yıkmazsan yeni bir dünyayı nasıl yaratabilirsin?” (Harvey 1998: 27). Öte yandan ortaya çıkan bu yaratıcılığın bir süre sonra belirlenen bir takım amaçlar dâhilinde baskı ve yıkıma neden olacağını söyleyerek modernitenin bir iç çelişkiyi barındırdığını vurgular. Araç-amaç ilişkisi çerçevesinde amaçlanacak şeylerin net bir şekilde tanımlanmaması kimileri için özgürleştirici, daha iyiyi sunduğu düşünülse de kimileri için baskı olarak yorumlanabilecektir. Bu noktada kimin başkalarından üstün bir akla sahip olduğunun iddia edilebileceğinin cevabının verilmesi gerekir (Harvey 1998: 27-29). Bu vurguyu akılda tutmak sonraki süreçte ortaya çıkacak eleştirel tutumları anlayabilmek noktasında faydalı olacaktır.

Bilimsel nesnellik çerçevesinde şekillenen modernite bütünleştirici ve özdeşleştirici bir düşünce yapısını bağrında taşır. Nesnel kaidelerin varoluşu ve bunun kavranabileceğine yönelik inanış, yani aklın evrenselliği düşünsel alanda büyük teorileştirmelerin ortaya çıkışına kaynaklık edip toplumsal yapıda kapsayıcı büyük sistemlerin gelişimini sağlamıştır. Toplumsal alanda din, gelenek gibi temel taşlar bireyin özerkliği önünde engel olarak görülüp ortadan kaldırılırken ortaya çıkan otorite boşluğu yeni bilimsel ve sosyal paradigmaya uygun olarak bütünleştirme, özdeşleştirme eğilimleri ile doldurulmaya çalışılmıştır. Böylece ekonomik, hukuksal, düşünsel, siyasal alanda evrensel bir takım kaidelerin geçerli olabileceğine yönelik bir inanç ortaya çıkmıştır. Bu ise modernitenin temel dinamiği olan evrenselci paradigmanın temelinde yatan şeydir. Bu paradigma esasında, bireyler arası bir gerçeklikten hareketle ortaya çıkan ve bu çerçevede kapsayıcı, totalleştirici bir düşünce yapısını beraberinde getiren modernitenin, kendisiyle birlikte yeni değer ve sistemlerin evrenselliği çerçevesinde tüm bireylerin, toplumların bir takım ortaklıklar etrafında yaşayabilecekleri bir ortak iyinin varlığına dayanır. Bu noktada bazı kodlar ortak iyinin taşıyıcısı olarak görülüp sabitleştirilmeye çalışılır. Bu ise toplumsal yapının her aşamasında totaliter bir yapıyı beraberinde getirmiştir.

Alain Touraine'e göre modern toplum birey ve toplum anlayışının evrensel bir değerde olduğuna yönelik akılcı anlayışa dayanır. Bireysel ve ortak olan arasında bir uyum gerçekleştirerek ön plana çıkmıştır. Bu anlamda Rönesans ile birlikte bilimsel düzen ve mutlak devlet anlayışı vurgusu, Reformasyon ile sevgi, ahlak, inanç gibi bireyin iç dünyasının ön plana çıkarılması uyumsallaştırılması gereken iki yapıyı ortaya çıkarmıştır. Dini alana yapılan göndermelerle şekillenen eski toplumsal düzenin yıkılışı ve dinin etkisini kaybedişi ile aranan uyum doğal hak temelli, eşitlik ilkesi referanslı bir toplumsal anlayışla giderilmiştir (Touraine 2005: 34-36).

Modern toplumda düzen, evrenselci ve bireyci hukuk ilkeleri doğrultusunda işleyen kurumlar aracılığı ile sağlanıp birey ve toplum arasındaki uyum kurumsallaşma ve toplumsallaşma üzerine inşa edilmiştir.

“Haklarının ve ödevlerinin bilincinde, ussal bir varlık olduğu kabul edilen, kendi kendinin efendisi her birey, bir yandan kendi meşru çıkarlarına ve özel yaşamının özgürlüğüne saygı duyan, bir yandan da toplumun, örgenlerinin olağan biçimde işleyişiyle sağlığını koruyan toplumsal bedenin sağlamlığını güvence altına alan yasalara boyun eğmelidir” (Touraine 2005: 36).

Touraine’e göre; modern toplum akılcılık, ahlaki bireycilik ve kurumların işlevselliği üzerinden biçimlenmiştir. İlk iki kavram çatışma potansiyeli taşıdıkları için son kavram bu çatışmayı düzenler. Yani aklın evrenselliği ve ahlaki bireycilik ulusal hukuk devletiyle birleştirilir (Touraine 2005: 36-37).

Touraine modernliği üç döneme ayırarak ele alır. *Yüksek modernlik* olarak adlandırdığı ilk dönem, toplumun bütünleştirilmesinin hedef alındığı, bu bağlamda akılcılık ve ahlaki bireycilik arasındaki gerilimin yasalar ile uyumsallaştırılması etrafında şekillenir. Çoğulluğu ve çeşitliliği kapsayan toplumsal gerçeklik politika ile yasanın birliğine bağlanarak eritmeye çalışılırken toplum merkezilik bu dönemin temel düşünce yapısını oluşturur. Düzen fikri bu dönemin kilit kavramıdır. Bu durum on dokuzuncu yüzyılda meydana gelen Sanayi Devrimi’ne kadar toplumsal sistemdeki hâkim düşünce yapısı olmaya devam eder ancak bu dönemden sonra temel kurgu aynı kalmakla birlikte vurgulanan yapılar değişikliğe uğrar (Touraine 2005: 171-172).

Orta modernlik dönemi olarak adlandırılan ikinci aşamada düzen fikri üzerindeki vurgu ilerleme temelinde kalkınma kavramına doğru kaymaya başlar. Sanayi Devrimi ile birlikte ekonomik anlamda geçilen yeni aşama ile herkesin gereksinimlerinin karşılanabileceği doyurucu bir sistemin gelişebileceği fikri yaygınlık kazanır. Bu bağlamda toplumsal düzenin öncelikli konumu yerini, toplu ve kişisel yaşamın oluşum ilkesi olarak görülen harekete bırakır. Böylece kalkınma düşüncesi etrafında hareket hâlindeki bir toplumda akılcı bir düzenin sürdürülebileceği düşünülür. Ancak Touraine katıksız bir kapitalizmin geliştiği bu dönemin herkes için doyurucu bir sistemin geliştirilmesinde ziyade yetkeci ve baskıcı bir toplumsallık ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Bu dönem uluslararası ekonomiyle ulus-devlet arasındaki, akılcılık temelindeki evrensellik ve bütünsellik ile farklı grup kimliklerinin birleştirildiği

toplumsal modelin yıkılışını sağlayacak ayırımın baş gösterdiği bir dönemdir. Nitekim bu dönemde gelişen toplumsal hareketlilik, yaşanan ekonomik bunalımlar, savaşlar Touraine'i destekler nitelikte olsa da ona göre tüm bunlara rağmen refah devleti adında somutlaşan sistem ile birlikte ilerleme fikri eski gücünü yitirir. Ancak buna rağmen ulusun bütünleşmesi ve güçlenmesini sağlamaya çalışan siyasal iktidarın denetlediği bir toplumsal katılım ile ekonominin yayılması arasındaki etkileşim biçimindeki bir kalkınmaya güvenilmeye devam edilmiştir (Touraine 2005: 172-179).

1970'li yıllara gelindiğinde yaşanan sistem krizine yönelik geliştirilen refah devleti modeli yeterliliğini yitirmeye başlamış ve yaşanan krizle birlikte ulusal kalkınma politikaları son bulmuştur. Bu dönemde etkisi artan küreselleşmeyle birlikte küresel bir pazar gelişmiştir. Ekonomik alanda yaşanan bu evrensellik ve buna bağlı yaşanan hızlı dönüşüm ortaya çıkarken öte yandan Sovyetler Birliği'nin de dağılmasıyla birlikte bir etnik canlanma yaşanmıştır. Hızla içe doğru kapanmaya başlayan etnik hareketler ile küresel ekonomi arasında derin bir sürtüşmenin baş gösterdiği bir döneme girildiğini söyleyen Touraine, buna *alçak modernlik* ya da *modern dışlaşma* adını vermektedir. Bu iki uç arasında yaşanan kutuplaşma kargaşa ve düzensizliği beraberinde getirmiş ve sistemin üzerine oturduğu uzlaşma temellerini sarsmaya hatta yok etmeye başlamıştır (Touraine 2005: 173-179).

Bazı insanlar ile nelerimizin ortak olduğu ve başkalarından nelerimizin farklılaştırdığına ilişkin bir ait olma sorunu olarak (Weeks 1998: 85) tanımlayabileceğimiz kimlik, toplumsal yaşam içinde şekillenen ve tarihsellikten etkilenen bir gelişim seyri izler. Bu anlamda diyalojik bir süreçle oluşur (Taylor 2014: 53). Bir öncelik ve sonralığı yansıtır. Crawford Young bu konuda içinde yaşadığımız tarihsel dönemin, yaşanan önemli toplumsal çatışmaların ve düşünsel yapının farklı dönemlerde farklı grup kimliklerimizin ön plana çıkmasına neden olduğunu söyler. Örneğin; Fransız Devrimi sırasında ön plana çıkan ulusal kimlik, Avrupa'da din savaşları sırasında dinsel kimlik, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası sınıf kimliğine yapılan vurgu ve Soğuk Savaş sonrası etnik, kültürel, cinsiyet odaklı kimlikler üzerindeki vurgunun hep bu öncelik ve sonralığı yansıttığını ifade eder (Young 2001: 164-181). Bu anlamda modernite ile birlikte kimlik meselesi total öğretiler bağlamında

bütünsel bir karaktere sahip olup bir bütünsellik dâhilinde ön plana çıkar. Aslında geleneksel bağlardan kopuş ve ortaya çıkan sosyo-kültürel ve ekonomik yapıyla birlikte toplumda kimliksel anlamda çeşitlilik ön plana çıkmıştır. Birey birçok farklı kimliği bünyesinde barındırırken birçok farklı grup kimliği belirginleşmiştir. Kimlik oluşum sürecinde bu çeşitlilik bireye pek çok seçenek tanırken kimi yapıların kapsanması kimi yapıların ise dışlanması eğilimi kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır. Böylece kimileri ile aynılaşırken kimileri ile farklılaşmıştır. Bu ilişki çerçevesinde William Connolly'ye göre kimlikler farklılıklarla paradoksal bir ilişki içersine girer. Çünkü kimlikler kendilerini tanımlarken bunu diğerlerinin farklılıkları üzerinden yaparlar. Bu ise bir ötekileştirme sürecini başlatır (Connolly 1995: 92). Modernite ile birlikte yükselen evrenselci paradigmanın ve bunun toplumsal alana yansıması belli kodların genelleştirilmesi şeklinde gerçekleştiği göz önüne alındığında toplumdaki “farklılıklar” temelinde “öteki” olgusunun keskinleştiği görülür. Bu ise farklı grupların tikelliğinin bir takım ortak değerler etrafında eritilip göz ardı edilmesine neden olur. Çünkü bu iddia peşi sıra kendine benzetme ve onun iyiliği için yeni sistemin içine çekme çabasını beraberinde getirir (Yumul 2003: 15). Connolly moderniteyle ortaya çıkan evrensel değerlerin esasında evrensellik özlemi olan kendi tikel koduna tabi kılma ve entelektüel bir sempati yoluyla daha üstün bir kültürün taşıyıcısı olduğunun benimsetilmesi olduğunu söyler (Connolly 1995: 63). Bu bağlamda tikel kodlara dahil olmayı reddeden farklılıkların varlığı kimlik kavramının daha önceki dönemlerden farklı olarak siyasallaşması olgusunu ortaya çıkarır. Ortaya çıkan bu yeni durum ise kimlik temelli sorunların başlangıcıdır.

Kimlik sorunu modernite ile birlikte gelişmiştir. Bundan önce dönemlerde kimlik bir problematik olarak karşımıza çıkmaz. Çünkü insan topluma gömülü bir yapıdadır ve kendisini belli bir matrisin dışında hayal edemez. Toplum, doğa ve insan bir bütün olarak iç içe geçmiş olup adeta birbirlerinin doğal bir organı hâlinedir (Taylor 2006: 62). Modernitenin özgürlük ve özerklik temelli bir bireysellik geliştirmesi kimlik olgusunu bireyin kendisine bırakmıştır. Fakat bu aynı zamanda farklı toplumsal roller, statüler kimlik tanımlamasında bir çeşitlilik yaratmış ve bir kargaşa ortaya çıkartmıştır. Bu anlamda modern toplumda kimliğin bulanıklığı söz konusudur. Bu bulanıklığın giderilmesi ve bireylerin yeni toplumsal yapının ihtiyaçlarına cevap

verebilmesi bütünleştirme, homojenleştirme çabaları ile giderilmeye çalışılmıştır. Böylece milli kimlik, ulus-devlet kavramları gelişmiştir.

1.1.2. Ulus-Devlet ve Kimlik

16. yüzyıl Avrupa mutlakiyetçiliğinin bir zirvesi olarak ulus-devlet (Benhabib 2014: 71) toplumdaki tüm farklı grupların ortak bir kimlik etrafında bütünleştirilmesidir. Bu aynı zamanda modernitenin akılcılık ve evrensellik paradigmasına uygun olarak standart kültürler yaratma eğilimidir. Bu anlamda ulus-devlet, bireylerin toplumsal yaşamda farklı birçok kimliği bünyelerinde barındırmaları öte yandan toplumsal yapının farklı etnik, dinsel, kültürel toplulukları içermesinin yarattığı türdeşleşme eğilimine cevap olarak farklılıkların bir üst kimlik bünyesinde ortaklaştırma ve bir anlamda “eşitleme” sürecidir.

Touraine ulus-devleti, yerel dinsel aidiyetlerin ortadan kalktığı, yeni bir yönetim yapısının ortaya çıktığı ve iletişim, eğitim, teknoloji ile şekillenen, akılcılık perspektifinden karmaşık, değişken siyasal bir biçim olarak tanımlar (Touraine 2005, 215-216). Anthony D. Smith’e göre ulus-devlet, ekonomik entegrasyon sonucunda merkezleşmenin artması ve bunun etnik bağılıkları zayıflatması, öte yandan merkezleşmeyle bağlantılı olarak bürokrasinin yükselişi, egemenliğin güçlendirilmesi, teknik uzmanlık, yüksek verimlilik talebi ve dini ve metafizik kökenli otoritenin yerini egemen devlet kavramsallaştırması çerçevesinde vatandaşlar ve eşitlerden oluşan bir topluluğun yaratılmasıyla dünyevi bir kurtuluş fikrinin oluşturulmasıdır (Smith 2002: 172-176). Michael Billig, ulus-devleti bölgesel, dilsel, kültürel, etnik, geleneksel farklılıkları düzleştiren siyasal yapılar olarak görür (Billig 2002: 151). Habermas, “geçmişinden koparılmış bir milletin, ulus bilinciyle daha gelişmiş ve rasyonelleştirilmiş bir yaşam dünyası içine yeniden yerleştirilmesini olanaklı kılan” bir model olarak tanımlar (Habermas 2002: 25). Farklı vurgulara rağmen tüm tanımlamaların ortak noktası başlangıçta da belirtildiği gibi modernite ile birlikte ekonomik, sosyal, düşünsel alanda yaşanan köklü değişikliklerin ve bunların doğurmuş olduğu totalleştirici yapının bir biçimi olmasıdır.

Hızlı sanayileşmenin toplumsal yapıda yarattığı çözülme ulus düşüncesi etrafında şekillenecek yeni örgütlenme biçiminin modern toplumun sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi, düzen ve birliğin sağlanması gerekliliğinin anahtar kodu olmuştur. Bu bağlamda Foucault'un onu kapitalizmin gelişmesinde bir uğrak noktası olarak görerek yaptığı tespitlere yer vermek gerekir. Kapitalist üretim biçimi insanın emek gücüne ihtiyaç duyar bu nedenle de bireylerin mevcut sisteme uysal bir biçimde dahil olması gerekir. Baskı ve şiddet yöntemleri bu konuda zarar verici olacağından, daha yumuşak yöntemler gerekmektedir. Foucault bunları *dispositif* olarak adlandırır (Keskin 1999: 21). Bu çerçevede ulus-devlet bir *dispositif* olarak karşımıza çıkar. Balibar ve Wallerstein'in bu paralelde kapitalizmin sonsuz sermaye birikimi gerekliliği karşısında her şeyin metalaşması bunun ise mal, sermaye ve emek gücü şeklinde dolaşıma sokulmasını vurgulayarak dolaşımın önüne sokulacak her şeyin onu kısıtlayacağından evrenselci bir ideolojiye, homojen bir yapıya ihtiyaç duyduğunu belirtirler (Balibar ve Wallerstein 2007: 44).

Ulus-devlet kendisini ortak kültür, ortak bir dil, tarihsel hafıza, bir ideoloji, ortak bir coğrafya, ortak bir mit ve tüm topluma hitap eden kurum ve düzenlemeler üzerine inşa eder (Smith 1999: 24-33). Habermas bunu bir "öz kimlik" inşası olarak adlandırır. Bu inşa kimi zaman Fransa'da olduğu gibi siyasal nitelikler etrafında gerçekleşirken kimi zamanda Alman tecrübesindeki gibi etnik temelli vurgular temelinde oluşur. Ancak ulus-devletle birlikte ortaya çıkan kimlik temelli sorunlar bu inşa süreçlerine bakılmaksızın total olarak pratiğin tümüne yöneliktir. Bu anlamda sorun evrensel insan hakları ile egemenlik iddiası arasındaki çatışmadan ele alınır (Benhabib 2014: 79).

Ulus-devlet modeli bağlamında yaşanan kimlik sorunlarına yönelik eleştirilerin ana noktasını Kant ve Arendt'in ısrarla üzerinde durdukları "hak" ve "hakka sahip olma" oluşturmaktadır. Bu temelde "hakka sahip olma" ahlaki, normatif olana bir gönderme içerir. Kant bunu "bir insanın kişiliğindeki insanlık hakkı" yani diğer bireyler tarafından insan haysiyeti ve değerine ilişkin standartlarda muamele görme olarak ortaya koyar. Dolayısıyla da bu durumun üzerimize karşılıklı olarak bir takım ödevler yüklediğini söyler. Bu yönlü yaşanacak bir hak ihlalinin başlangıcını toplumsallığın reddi temelinde ele alan Kant bunun bizi evrensel yasaların reddine götürdüğünü çünkü

insanlık hakkının bir takım evrensel, sivil sözleşme yasaları ile sınırlanmayı ve bir takım yükümlülükleri kabul etme anlamı taşıdığını söyler. Arendt bu çerçevede hakka sahip olmanın politik bir toplulukta hayata geçirilebileceğini belirtir. Çünkü ona göre hakka sahip olmak doğumla tanımlandığımız arazi niteliklerimizi önceler. Bu anlamda “Eşit doğmuyoruz; kendimize karşılıklı olarak eşit şartlar sağlama konusundaki kararımızın etkisi ve gücüyle bir grubun üyeleri olarak eşit hâle geliyoruz.” derken bu durumu vurgulamaktadır (Benhabib 2014: 68-79). Bu noktada daha önce belirtildiği gibi modernitenin evrenselcilik paradigması çerçevesinde ötekilik üzerinden kendini tanımlayan kimlik yapısı ve bu düşünsel paradigma içerisinde şekillenen ulus-devlette hakka sahip olma bağlamında kimlik sorunları baş gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ulus- devlet yapısında toplumdaki bireylerin “yurttaşlık” kavramı çerçevesinde bir takım ortak kültürel kodlar, bir üst-kimlik çerçevesinde devlete dahil olmaları amaçlanır. Bu aynı zamanda toplumdaki farklı etnik, kültürel, dinsel bağlılıkların üzerinde ve bunlar arasında tarafsız bir tutum takındığı iddiasını taşır. Bu anlamda “yurttaşlık” eksenli bir ortak bağlılık, homojenleştirme gerçekleştirilir. Ancak bu durum toplumdaki farklı grupların var olduğu ve bu anlamda çoğulcu bir yapıda olduğu gerçekliğini değiştirmemektedir. Bu nedenle ortaya çıkan üst-kültürün diğer gruplar ile olan ilişkisi kapsayıcılık ve tarafsızlık iddiasının aynası olacaktır.

Ortaya çıkan yeni örgütlenme biçimi makro düzeyde incelendiği zaman, ötekilik üzerinden kendini tanımlama biçimi daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Çünkü belli sınırlar dâhilinde bir toplumsal işleyiş ve düzen kuran bu topluluklar, kendi devamlılıkları noktasında sınırları dışında kalan diğer topluluklar karşısında dışlayıcı bir yapıya sahiptirler. Çağdaş devlette toprak oldukça önemli bir yere sahiptir. Ortaya konan sınırlar, üyelerine belli bir coğrafi ve politik kimlik kazandırıp egemenliğini vurgulamaktadır. Bu anlamda bölgesel kimliğe yönelik bir ayrıcalık söz konusudur (Parekh 2002: 230-231). Dolayısıyla ulus-devletler biçiminde kurgulanan yeni sistemde toplumsal adalet ve bu anlamda toplumdaki diğer bireylere yönelik hak ve sorumluluklar bu sınırlılıklar içinde anlamlıdır. Bu sınırların dışında kalan kişilere yönelik sorumluluk hissimiz daha azdır. Bu sistem ulus-devletlerin yurttaşlarının ahlaki

açıdan sınırları dışındakilere değil birbirlerine karşı yükümlü olduklarını varsayar (Kymlicka 2004: 361). Öte yandan mikro düzeyden ele alındığında da benzer eğilimi taşıdığı görülmektedir. Bu noktada üst-kültürün diğer gruplarla olan ilişkisi bazı kodların doğallaştırılması, bu anlamda bir ortaklık etrafında toplumsal yaşamın sürdürülmesi bu kodların nasıl seçileceği konusunda sorunsallaşır. Ulus-devletin belli bir dil ve kültür çerçevesinde şekillenmesi toplumdaki farklı kültürler arasında bir seçim sunar. Bu bağlamda seçilecek dil, devlet sembolleri, kamusal tatiller gibi konulardaki belirlenimi onu etno-kültürel bir yapıya kavuşturur. Böylece bir kültür ortaya çıkan üst-kimlikte daha dinamik bir konuma gelmektedir. Touraine bu duruma, ulus-devletin farklı grupların birleşmesinden meydana geldiği söylene de kitlenin kendini bir köken birliğinde kurguladığını ve dolayısıyla bir kökenin daima daha çok ön planda olduğunu söyleyerek dikkat çeker (Touraine 2002: 285-286). Çünkü her toplumsal grup kendi devletleşme sürecini yetersizlikler, kısıtlamalar, bir takım yapısal zorunluluklardan kaynaklı olarak ya gerçekleştiremez ya da yeterli düzeyde katılamaz. Bu anlamda Connolly sorunun kaynağını, “her biri kendi hegemonyasını kurma hakkı olan doğru kimlik olarak gören çatışan kimliklerin sabitleştirilip sağlamaştırılmasında” yattığını söyler (Connolly 1995: 221).

Homojen, türdeş bir kimlik yapısı ortaya çıkarmak ve makro düzeyde modernitenin düşünsel yapısına paralel olarak evrensel bir takım sistemleri hedeflemek -hukuk gibi- bunların nasıl, kim tarafından belirleneceği sorusuyla belli düşünce ve yapıları ön plana çıkarır (Kymlicka 2001: 17-38). Tekrar mikro düzeyden ele aldığımızda yurttaşlık bağlamında sağlanan eşitliğin yeterli olmadığı vurgulanır. Dolayısıyla daha belirgin olan kültürün diğerlerinin özgünlüğüne karşı takınacağı tavır daha öncede belirtildiği gibi önemli hâle gelir.

Tarihsel sürecin özgünlüklerinde ısrarcı olan ve türdeşleşmeye karşı direnç gösteren etnik, dinsel, kültürel, siyasal azınlıkların zorla türdeşleştirilmeye çalışılmaları, bu bağlamda asimilasyon, şiddet, göç, sürgün, ayrımcılık, siyasal haklardan mahrum bırakma (Kymlicka 2015: 28) gibi politikalara tanıklık etmesi, türdeşleşmenin tikel olanın ihmalini beraberinde getirdiği yönündeki eleştirileri ön plana çıkartmıştır. Hannah Arendt bu konuda Avrupa temelli olarak Afrikadaki sömürge dönemi, benzer

şekilde İngiltere'nin Hindistan'daki politikalarının yarattığı insanlık dışı uygulamalar, yaşanan hak ihlallerinin, evrensel temel değerler yaratma ve bunların yaygınlaştırılması iddialarının belli sınırlar içine hapsediği ve bu anlamda ulus-devletin araçsallaştırıldığına dikkat çeker. Yine Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde azınlık hakları konusunda ortaya çıkan anlaşmaların belli devletler için geçerli olması¹ evrensel değerlerin sınırlılığına dikkat çekmesi bağlamında oldukça önemlidir (Benhabib 2014: 62-63). Bu bağlamda Zygmunt Bauman'ın türdeşleşme sürecini, çoğunluk ve hâkim olan etnik yapının, olgunlaşmamış daha küçük etnik yapılar üzerindeki şiddet öyküsü yönündeki tasvirine yer vermek gerekir (Bauman 2003: 261-262) Yine Bauman'ın bu çerçevede kullandığı “ bahçeci devlet” metaforuyla yabancı otların temizlenmesi süreci² (Bauman 2003: 34) bu kurgusal bozukluğu vurgular. Çünkü ulus-devletler kimi etnik gruplara imtiyazlar tanırken bazıları göz ardı edilir (Bauman 2006: 34-35).

Aslında moderniteyle birlikte sosyal siyasal ve ekonomik alanda yaşanan gelişmeler; temel hak ve özgürlükler çerçevesinde evrensel boyutta kabul edilen değerler, yurttaşlık kavramsallaştırılması çerçevesinde sağlandığı düşünülen eşitlik, toplumdaki tüm gruplara karşı eşit mesafede olan tarafsız devlet anlayışı, liberal ekonominin serbest piyasası ve fırsat eşitliğinin, toplumsal adalet ve istikrarı sağladığı düşünülmekteydi. Ancak ilk etapta 18. yüzyılın vahşi kapitalizm döneminde belirginleşen ekonomik eşitsizlikler ve bunun yol açtığı toplumsal sorunlar, sonrasında

---

¹Savaş sonrası dönemde azınlıkların sivil ve politik eşitlik, kültürel ve ekonomik özgürlük ve dinsel hoşgörü taahhütlerini kapsayan azınlık anlaşmaları imzalanmıştır. Ancak bu anlaşmaların geçerliliği sadece mağlup devletlerin müttefiklerinde geçerli olmuştur. Büyük Britanya, Fransa ve İtalya gibi devletler bu anlaşmaların kendi topraklarında geçerli olmasını reddetmişlerdir. Örneğin, Çekoslovakya'daki Alman azınlığın haklarının korunması için Milletler Cemiyeti'ne başvurulabiliyorken İtalya'daki Alman azınlık aynı hakka sahip değildi. Bkz. *Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, Benhabib, 2014:63-64.

²Bauman modern devleti bahçeci bir devlet olarak tanımlar ve toplum karşısındaki duruşunu da düzenleme ve yeniden yapılandırma kapsamında bahçıvanınkiyle özdeşleştirir. Böylece toplum beslenecek ve çoğaltılacak faydalı bitkiler ve ortadan kaldırılması gereken yabancı otlar olarak ikiye bölünür. Faydalı bitkilerin ihtiyaçları özenle karşılanması gerekirken yabancı otlarınkiler yok sayılır. Bkz. *Modernlik ve Müphemlik*, Bauman, 2003: 34.

20. yüzyılda ortaya çıkan şiddet bu iddianın sağlam bir zemine dayanmadığını ortaya koymuştur.

Ulus-devlet moderniteye birlikte ortaya çıkan yeni dönemin sosyal, siyasal ve ekonomik eğilimleri doğrultusunda toplumsal alanın düzenlenmesi amacıyla gelişen bir model olmuştur. Moderniteyle birlikte geleneksel bağlılıklardan sıyrılan birey ve bireyin kimliğinin kazandığı hareketlilik ulus kavramsallaştırılması altında kontrol edilebilir bir düzeye indirgenmiştir. Bu anlamda yurttaşlık hakları çerçevesinde ulusa yönelik duygusal bir bağlılık geliştirilmiş ve bu duygusal bağ kendi sınırlı ulus-devletine yönelik sadakat ve ulus-devletin varlığını koruma ve sürdürmeye yönelik bir bilincin toplumsal alanda yaygınlaştırılması politikalarıyla el ele yürümüştür. Milliyetçilik bu bilincin dışavurumu olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Öte yandan ulus-devletlerin ihtiyaçları ve çıkarları doğrultusunda diğer toplumlarla girmiş olduğu ilişkiler; sömürgecilik faaliyetleri ve diğer egemen ulus-devletlerle yaşanan çıkar çatışmalarının yarattığı gerilimler ulusal çıkar ve ulusal sadakat duygularıyla ilişkili olarak toplumsal alanda yer bulmuştur. Ancak ulusal sadakat duygusu ve ulus-devletin bekasının idealize edilmesinin, modernite ile birlikte daha insani bir sistemin geliştirilmesi amacıyla ortaya çıkan evrensel değerlerle yaşadığı karşıtlık ulus-devlet modelinin meşruiyetinin sorgulanmasındaki en önemli eleştiri noktalarından biri olmuştur. Çünkü ulus-devletin kendisi de daha insani bir toplumsal sistemin ortaya çıkışının bir parçasını oluşturmaktaydı. Ancak tarihsel süreç ulus-devletlerin söz konusu evrensel değerlere ve bunların yarattığı ahlaki sınırlara aldırmaksızın kendi egemenlikleri dışında sömürgeleştirdikleri topraklara ve bu topraklarda yarattığı yıkıma, hak ihlallerine ve insanlık dışı uygulamalara tanıklık etmiştir. Yine tarih bu ulus-devletlerin kendi egemenlik alanlarında ulus çerçevesinde oluşturulan üst kimlik altında eritilemeyen farklılıklara yönelik baskılara, asimilasyon politikalarına, siyasal haklardan mahrum bırakılma ve yok sayılmaya dek uzanan uygulamaları kaydetmiştir. En nihayetinde ise egemenlik, varlığı koruma ve sürdürme, ulusal çıkar gibi kaygılarla egemen ulus-devletler arasında daha önce benzeri görülmemiş bir yıkıma yol açan savaşların ortaya çıkışına tanıklık etmiştir.

Moderniteyle birlikte bilimsel bilgi, rasyonalite ve akılcılığa yapılan vurguyla birlikte gelişen ilerleme salt toplumsal, ekonomik ve teknolojik bir düzeyde kalmayıp askeri alanda da oldukça önemli değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Askeri alanda yaşanan gelişmeler ve ulusa yönelik duygusal bağa yapılan vurgunun arttığı bu dönemde yaşanan savaşların kapsamı artarken örgütlenmesi de hızlanmıştır. Bu bağlamda savaşın yıkıcılığı da ciddi boyutlara ulaşmıştır. Eric Hobsbawm bu dönemi *topyekün savaş* çağı olarak adlandırır (Hobsbawm 2006: 26). Yine kitlelerin ulusal duygularının yoğun bir biçimde harekete geçirildiği bu anlamda ulusal çıkar ve ulusun bekasına yönelik vurguların arttığı bu dönem ulus kavramsallaştırması altında ortaya çıkan üst kimlik ve böylece sağlandığı düşünülen eşitliğin ırkçı ideolojilerce soy temelli bir yapıya kavuşturulmasıyla ne kadar korkutucu bir boyuta ulaşabileceğini ortaya çıkartmıştır. Ulusun soy temelli bir konsepte oturtulmasıyla birlikte ortaya çıkan faşist rejimlerin toplumdaki ötekilere yönelik gerçekleştirdikleri soykırımlar, katliamlar ve işkenceler büyük yıkımlara neden olmuştur. Almanya'da Nazi döneminde altı milyona yakın Yahudi, Çingene, komünist, homoseksüel yok edilmiştir (West 1998: 261-262). Ortaya çıkan faşist rejimlerin Almanya'nın yanı sıra İtalya, İspanya gibi ülkelerde yaygınlaşması ulus-devlet modelindeki çelişkileri ve bunların ortaya çıkarabileceği dehşeti açık bir şekilde ön plana çıkartmıştır. Arendt'in politika öncesinden beslendiğini (Benhabib 2014: 72) düşündüğü bu uygulamaların politik alanda artan bir şekilde yer bulması Avrupa modernizminin vaat ettiği özgürlük, uygarlık, ilerencilik, barbarlık karşıtlığı gibi değerlerin ciddi anlamda sorgulanmasını beraberinde getirmiştir (West 1998: 261-262).

Hobsbawm bu dönemde işkence, kitlesel sürgünler ve katliamların sıradanlaştığını söyler (Hobsbawm 2006: 69). Bhikhu Parekh sömürgecilik, ortaya çıkan faşist rejimler ve yaşanan katliamların ahlaki dayatının ve kendini üstün görmeye dair anlayışın şiddete yol açmakla kalmayıp şiddetin büyüklüğünü görmemizi engellediğini söyler. Bu anlamda ahlaki sağduyumuzu köreltmıştır. Tüm bu tecrübeler insanların ekonomik ve siyasal baskının yanı sıra kültürel baskı ve aşağılanmaya da maruz kalabileceğini göstermiş ve şiddetin doğasını, kaynaklarını ve gizli biçimlerini daha iyi anlamamızı sağlamıştır (Parekh 2002: 10).

1.2. Postmodernite ve Kimlik

1.2.1. Postmodernizm

Postmodernizmin önde gelen teorisyenlerinden Jean François Lyotard *Postmodern Durum* adlı eserinde şöyle yazmaktadır; “Gelin bütünlüğe karşı bir savaş başlatalım, gelin sunulmayana tanıklık edelim, farklılıkları etkin kılalım”(Lyotard 1994: 159). Modernitenin düşünsel, sosyal, siyasal alanda hedeflemiş olduğu ideallerin tümüne yönelik bir karşı duruşa davet eden bu çağrı, birey toplum ilişkisinde, kimlik edinim sürecinde, dünyayı anlamlandırma çabasında modernitenin ortaya koyduğu tüm ilkeleri sorgulamaya davet etmektedir. Bu çağrı aynı zamanda savaş sonrası Avrupa’ında belirginleşen bir anlayışın dışı vurumudur.

Modernitenin getirmiş olduğu tüm değerlere yönelik bir güvensizliği barındıran postmodern anlayış, 20. yüzyılın siyasal sosyal ve ekonomik çalkantılarının yaratmış olduğu atmosferle yakından ilgilidir. Modernite ilerlemeyi, insan yaşamına dair nesnel ilkelerin kavranabileceğini ve insan yaşamının anlamlı bir biçimde düzenlenebileceğini vaat etmekteydi. Ancak 20 yüzyılda yaşanan savaşlar, soykırımlar daha önceki tarihsel süreçlerde benzeri görülmemiş bir yıkıcılığa ve çözülmeye neden olmuştur. Modernitenin iyi yaşam vaadi faşist hareketlerin yükseldiği, daha önce eşi görülmemiş bir yıkıcılığa sahip iki savaş tecrübesinin atlatıldığı ve insanlığın nükleer savaş dehşetiyle tanıştığı bir dönemin temellerini oluşturmuştur. Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer *Aydınlanmanın Diyalektiği-Felsefi Fragmanlar* adlı eserin amacını açıklarken şöyle söylemekteydiler; “İnsanlığın gerçekten insani bir duruma ulaşmak yerine neden yeni bir tür barbarlığa battığını anlamaktan fazlası değildi” (Adorno ve Horkheimer 2010: 10). Bu bağlamda postmodern anlayış bilimsel ve akılsal kesinlik çerçevesinde tahayyül edilen iyi bir toplum modelinin korkunç bir hâle büründüğü bir dönemde, derinlikli düşünce ve bağlılıklardan kopuşun adıdır.

Postmodern anlayış, bütünsellik, mutlak gerçeklik, evrensellik ve standartlaştırıcı kalıpların tümüne reddetmektedir. Mutlak gerçeklik diye bir şeyden söz etmek mümkün değildir. Çünkü gerçeklik insanların farklı bireysel koşullarına göre

değişebilen, kültürden kültüre farklılaşabilen bir yapıdadır. Her durum çeşitli farklılıklar barındırmaktadır ve biz bunları sabit bir biçimde belirlenmiş bir takım ilkeler çerçevesinde değerlendiremeyiz. Bu nedenle her durum özel bir biçimde değerlendirilmeyi hak eder. Postmodern anlayışta yorumlamaya büyük bir vurgu yapılmakta ve gerçekliğin belirsizliği üzerinde durularak sadece yorumlayabileceğimiz söylenmektedir. Hiçbir değer gerçeği diğer bir değerden daha fazla temsil edecek bir yapıda değildir. Dolayısıyla aydınlama sonrasında gelişen rasyonalite, insan akılsallığının tüm problemleri ortadan kaldıracak bir güce sahip olması bu anlamda metne atfedilen büyük anlam, her şeyin temel malzemesinin anlam olması ve bu anlamların çözülmesiyle ortaya çıkacak nesnel gerçeklik kavramsallaştırmalarının hepsi şüphelidir (Gellner 1994: 41-42).

Postmodern kavrayış akıl, rasyonalite ve bilimsel bilginin karşısına sezgi, özerklik ve kendine yönelik içe bakış gibi kavramları yerleştirmektedir. Göreceliliğe yapılan bu vurgu anlatı ve yöntemin çokluğunun önemsenmesini ve geçerli ölçütlerin değiştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır (Lyotard 1994: 64).

Postmodern kavrayış, aydınlanmanın aklın doğa sınırlarını çözebileceği ve kontrol altına alabileceğinden hareketle bunun toplumsal alanda da sağlanabileceğine ilişkin ortaya çıkan tüm kurumsal yapılara, kuramlara ve realitelere yönelik güvensizlik duymaktadır (Rattansi ve Westwood 1997: 28). Nitekim Lyotard onun büyük meta anlatılara karşı çıkış olduğunu söyler (Lyotard 1994: 12). Postmodernistler evrensel değerler, liberal demokrasi, Marksizm, Faşizm, Hıristiyanlık ve İslam gibi tüm toplumsal değer ve öğretileri aynı dereceye indirerek meta anlatılar olarak ele alıp reddetmektedirler. John W. Murphy postmodernistlerin toplumda merkezilik ve uzlaşının var olduğunu kabul etmediklerini söyler (Murphy 2000: 349). Çünkü toplumda pek çok farklı yaşam biçimi bir aradadır ve mutlak bir gerçeklik fikri farklılıkları yok etmektedir.

Toplumda farklılığa, çoğulluğa ve çeşitliliğe vurgu yapan postmodern anlayış, akıl, rasyonalite ve bilimsel kesinlik çerçevesinde idealize edilen tüm kapsamlı öğretilerin ve değerlerin iktidar kavramıyla doğrudan bağlantılı olduğunu, bu nedenle

çoğu zaman otorite sağlama yolunda bir meşruiyet aracı olarak kullanıldığını söylemektedirler. Ortaya çıkan bilgi ve değerler bunları meşru kabul edecek bir otorite ve sisteme ihtiyaç duymakta bu da iktidarı elinde bulunduranlara göre değişebilmektedir (Lyotard 1994: 27). Postmodern anlayışta bu kavrayış biçimlerinin tümü indirgemeci olmakla eleştirilip bilginin araçsal akıl ile değil toplumsal ve kültürel bir zeminde elde edilebileceği söylenmektedir. Çünkü bilginin tekel olma durumu bireyin özgüllüğünü, farklılığını ve yaratıcılığını ortadan kaldırmaktadır. Bilgi, mutlak değil parçalı bir yapıdadır.

Daha önce de belirtildiği gibi temelde mutlak bir gerçekliğin var olduğu fikrine karşı çıkan postmodern kavrayış sosyo-kültürel etkileşim ve söylem dışında bir hakikat olduğuna inanmaz (Rosemau 2004: 101). Bu nedenle farklılıklara büyük bir önem atfeder ve söylemde çoğulculuğu benimser. Steven Connor, farklılıkların “içerme” ya da “özdeşleşme” yolu ile değil, aksine “muhalif olma” ya da “özdeşleşmeme” ile meşruluk kazanması gerektiğini söyler (Connor 2001: 349). Bu ise farklılığın bütünlük adına ihmal edilemeyeceği, dolayısıyla farklılığın özgünlüğüne yönelik vurguyu barındırdığından kimlik meselesi bağlamında önemli bir eşiği temsil eder.

1.2.2. Postmodern Kimlik

20. yüzyıl siyasal, sosyal ve ekonomik çözümlerinin yanı sıra 19. yüzyıldan itibaren bilim ve teknik alanında yaşanan gelişmeler modernitenin sunduğu stabil, durağan yapının sürdürülebilirliğini ciddi anlamda etkilemiştir. Özellikle küreselleşme ve bilişsel alanda yaşanan ilerlemeyle dünyanın pek çok farklı noktasındaki insanların birbirleri ile iletişime geçmeye başlamışlardır. Birbirinden farklı kimlik ve kültürler arasındaki bu etkileşim hızlı bir değişkenliği yaratmış farklı tikel, alt-kültürler yapılar belirginleşmeye başlarken çok sayıda kimlik üretilebilir hâle gelmiştir. Dolayısıyla her şey çok hızlı gelişip değişen, yeniden üretilebilir ve tüketilebilir bir hâle gelirken bu durum modernitenin homojen kültür yapısını aşındırmaya başlamıştır. Modernitenin tüm farklılıkları ve çeşitliliği düzleştiren yapısı yerini ulusal, etnik, dinsel ve cinsel kimliklerin ivme kazandığı bir döneme bırakmıştır. Billig bu durumu şöyle tarif etmektedir;

“Sanki ulus-devlet hem yukarıdan hem de aşağıdan ölümcül bir hücumu uğramaktadır. Yukarıda göklerde küreselleşme kasırgalarının girdapları dolaşırken aşağıda ulusal toprak sismik fay hatları tarafından çatlatılmaktadır” (Billig 2002: 154).

Mutlak bir gerçekliğin reddinin getirmiş olduğu görecelilik ortamında ulus-devlet ortak siyasi çıkarlar ve sosyo-kültürel değerler etrafında oluşturduğu bütünlükçü yapı bireyler üzerindeki motive edici gücünü kaybetmeye başlamıştır. Modern siyasetin getirmiş olduğu bürokrasi, siyasal kültür, otorite gibi kavramlar önemini yitirirken ulusal kimlik bireyin nihai sadakatini talep eden psikolojik kimlik olarak üstünlüğünü kaybetmiştir. Postmodern dönemde yurda, ülkeye yönelik duygusal bir bağlılık, ulusal sadakat duygusu anlamını yitirmiştir (Billig 2002: 154). Böylece kimlik ve yerellik gibi kavramlar ön plana çıkmaya başlarken farklılık, çoğulculuk ve heterojenlik vurgusu artmıştır. Postmodern dönemde kimlik, sürekli değişen ve dönüşen bir yapıda aktif ve hareket hâindedir. Bu nedenle kendini tanımlama biçimine veya köklü bağlılıklara ihtiyaç duyulmaz. Çünkü toplumsal alan oldukça çoğulcu bir yapıdadır ve her biri eşit değerdedir.

Postmoderniteyle birlikte zaman ve mekânda yaşanan anlamsal değişim kimliksel süreçlere bir hareketlilik kazandırmıştır. Geleneksel toplumsal yapıda aile, köy, klan, soy, din gibi kavramlar üzerinden tanımlanan ve bireysel müdahaleden uzak değişikliğe kapalı bir yapıda iken modernite ile birlikte ulus-devletler şahsında görece hareketli bir yapı edinen; ulus, sınıf gibi daha genel kavramlar altında durağan hâle getirilen kimlik (Toffler 1997: 175-177), post-modern dönemde geniş bir çeşitlilik alanına oturtulmuştur. Farklılık ve çoğulculuğa yapılan vurgu ile moderniteyle birlikte müphemliğin ortadan kaldırılma çabası ve evrensel değerler, ortak bir kimlik vurgusu etrafında gelişen bazı kültür ve değerlerin görmezden gelinmesi veya gelişimine saygı duyulmaması eleştirilip farklı olanın kendi kimliğinin sürdürülebilirliği uğruna değersizleştirilemeyeceği bu nedenle de çoğulcu bir yapıda olması gerekliliği düşüncesi hâkim hâle gelmiştir.

Postmodernite esasında modernite ile birlikte ortaya çıkan sorunlara yapılan eleştirisi ile birlikte şekillenir. Modernite ile birlikte gelişen toplumsal yapının en belirgin özelliği ortadan kalkan geleneksel bağların kişinin kendini tanımlaması ve toplumsal değerinin saptanmasındaki belirleyiciliğinin insanın salt insan olmasından kaynaklı evrensel eşitlik ilkesine bırakmasıdır. Evrensel eşitlik ise yurttaşlık esasına dayanan liberal-demokratik ulus-devletlerde cisimleşmekteydi. Bu eşitlik ilkesi aynı zamanda postmodern anlayışın temsilcilerinin moderniteye yönelik geliştirmiş oldukları eleştirilerin en önemli noktalarından birini oluşturur. Çünkü evrensel eşitliğin üzerine oturduğu evrensel bireysel hak ve özgürlükler ile ulus-devletlerin yurttaşlık çerçevesindeki egemenlik iddiası arasında bir gerilim söz konusudur. Bireysel hak ve özgürlükler büyük toplum içerisinde eriyebilmektedir. Ulus-devletler toplumdaki kültürel, etnik, dinsel veya cinsel tüm farklılıkları belirsizleştirip ortak bir sosyal ve siyasal yapıda birleştirmeyi hedeflemekteydi. Ancak ulus-devletlerin tarihsel süreci bu birleşimin çoğu zaman belli bir grubun daha çok ön plana çıkıp imtiyaz sahibi olmasıyla sonuçlandığını göstermiştir. Bu grubun dışında kalanlar ise ben ve öteki ilişkisi çerçevesinde dışlanmış, azınlık durumuna düşürülmüş veya marjinalleştirilmişlerdir. Bu da postmodern anlayışın farklılık ve çeşitlilik vurgusunun zeminini oluşturmuştur. Bu bağlamda kimlik modernitenin dayattığı hiyerarşik yapı içerisinde sınırlanarak farklılığını ortaya koymaya başlamıştır.

Postmodernitenin ulus-devlet ve üzerine oturduğu ilkeler bağlamında oluşturulan üst kimlik çerçevesinde ortaya çıkan sorunlara yaptığı vurgu ve bu anlamda toplumdaki farklılığı ve çeşitliliği olumlaması kimlik taleplerinin belirginleşmesinin ve buna bağlı olarak çokkültürlülük siyaseti ile gündeme getirilen sorunların tartışılabilmesinin düşünsel zeminine katkıda bulunmasından dolayı oldukça önemlidir. Çünkü çokkültürlülük tartışmaları da temelde benzer eleştiriler üzerinden yükselmektedir. Ancak postmodern anlayışın görecelilik ve sürekli hareket edilebilirlik ve değişim odaklı kurgusu, bu bağlamda bir şimdilik durumunu yansıtır geleceğe yönelik belirsizliği vurgulaması ve bir alternatif geliştirmemesi kimlik talepleri açısından sağlam bir zemin oluşturamamaktadır. Postmodernitenin kimlik kavrayışı görünüş, imaj, görecelilik ve yüzeysellik üzerine kuruludur. Kimlik akışkan, hızlı bir biçimde değişebilen ve çabuk tüketilebilen bir yapıdadır.

Postmodernitenin her şeyin çabucak tüketilebilir ve hızlı bir değişime tabi olduğu anlayıştan farklılaşan çokkültürlülük siyaseti, modernitenin kurgusal bozuklukları üzerine yoğunlaşan ve bunların onarılması gerekliliğini ortaya koyan bir kavrayış etrafında şekillenmektedir. Levent Köker bu konuda “hem ulus-devlet çerçevesiyle sınırlı bir anlayışın baskıcı potansiyellerini engelleyici hem de postmodernist mutlak rölativizmin demokratikleşmeyi ciddiye almayan ve dolayısıyla da aynı ölçüde baskıcı olabilecek yaklaşımını aşan bir yaklaşım geliştirmek mümkündür” diye belirtmektedir (Köker 2004: 318).

Touraine günümüzde kültürel çeşitliliğin içine kapatılan özel alandan çıktığını ve özel alandaki sorunların siyasal bir nitelik kazandığını vurgular. Bu yeni durum her türlü özcülüğü dışlamaktadır. Bu anlamda 19. yüzyılda ekonomi nasıl siyasal bir yapıya kavuştuysa günümüzde de kültürel alan siyasallaşmaktadır. Bu nedenle de geçmişin bütünsel yapısı çerçevesinde özel alana hapsedilen sorunların bir kenara atılması yerine çeşitliliğe yer veren, “her biri geçmişi bir gelecek yaratmak üzere seferber eden, eskiden yeniyi yaratan, dolayısıyla araçsallaşmış bir ussallığa başvuruyu bireysel ya da toplumsal bir kimlik ve kalıtla tanımlayan eyleyenlerin tanınmasıyla birleştiren değiştiren değişim tarzları düşüncesini getirmemiz gerekir” (Touraine 2005: 50).

Çokkültürlülük siyasetiyle ortaya konan düşünce günümüz liberal-demokratik ulus-devletlerinde sağlandığı düşünülen eşitlik ve kapsayıcılığın eleştirisine dayanmaktadır. Günümüz modern toplumlarında bağlayıcı bir nitelik taşıyacak normların belirlenmesinin en önemli ölçüğü meşruiyetin sağlanmasıdır. Meşruiyetin kaynağı ise toplumsal ortak rızaya dayanmaktadır. Liberal-demokratik ulus-devletlerde toplumsal ortak rızanın sağlanması, ortaklaştırılan belli değerler etrafında ortaya çıkan bir üst kimlik çerçevesinde herkesin eşit kabulünün sağlandığı bir kamusal alan ve bu üst kimliğin dışında kalan farklılıkların hapsedildiği özel alan ayrımı üzerinden sağlanan eşitlik etrafında şekillenmektedir. Buna göre devlet farklı toplumsal gruplar arasında tarafsız bir konuma sahip olup bu gruplar arasındaki toplumsal uzlaşma farklı grupların kendi çıkarlarını temsil eden politika ve programlara kamusal alanda yer açma yetenekleri ile ilgilidir (Giddens 2008: 277). Kamusal alan devlet etkinliklerinin

demokratik kontrolünün mümkün kılındığı yer olarak ön plana çıkmaktadır. Habermas kamusal alanın değeriyle ilgili olarak şöyle söylemektedir;

“Bu alana tüm yurttaşların erişmesi garanti altına alınmıştır. ...Yurttaşlar ancak, genel yarara ilişkin meseleler hakkında kısıtlanmamış bir tarzda, yani toplanma, örgütlenme, kanaatlerini ifade etme ve yayınlama özgürlükleri garantilenmiş olarak tartışabildiklerinde kamusal bir gövde biçiminde davranmış olurlar” (Habermas 2004: 95).

Buna göre toplum ve devlet arasında aracılık eden bir alan olarak kamusal alan, herkesçe erişilebilirlik, ayrıcalıkların ortadan kaldırılması ve genel norm ve meşruluğun belirlendiği yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Belli değerler etrafında uzlaşılarak ortaya çıkan üst kimlik günümüz liberal-demokratik devletlerinde ulus kavramı etrafında cisimleşmektedir. Ulus ise türdeş bir kültürel bütünlük anlamına gelmekte ve devlet ise bu bütünlüğü korumaktadır. Ancak toplumsal yapının geniş bir ekonomik, kültürel, ideolojik bir çeşitlilik barındırdığı bir ortamda bir yandan demokratik katılımın esas alınması öte yandan ulus devletin bütünlüğü çerçevesinde sınırlandırılması sağlandığı düşünülen meşruiyeti sarsmaktadır. Toplumsal alan farklılıkları ve eşitsizlikleri barındırmaktadır ve bunların kendini ifade edişi; ortak toplumsal rızanın sağlanmasında sürekli, dinamik, sınırsız ve engellenmemiş bir katılımın ön görülmesi ulus devletin üzerine inşa olduğu dinamikleri tehdit etmemesi koşulu ile sınırlandırılması ciddi bir çelişki ortaya çıkarmaktadır. Bu çelişki ise siyasal-kurumsal yapıda bir takım uygulamalara gidilerek basit bir biçimde ele alınarak çözülemeyecek bir boyuttadır. Çünkü bu durum “özünde farklılıkları ve buna dayalı eşitsizlikleri gizlemeye dönük olan ulus-devletin baskıcı siyasal potansiyelini de açığa vuran bir çelişki olmaktadır” (Köker 2004: 311-312).

Kamusal alandaki müzakere süreçlerinde taraflar birbirinin dengi olarak görülmesi ortak toplumsal rızanın ortaya çıkmasındaki en önemli niteliği oluşturur. Ancak bu noktada Nancy Fraser statü eşitsizliklerinin görmezden gelindiğini vurgular. Çünkü belirtilenin aksine kamusal alan statü eşitsizliklerine bağlı olarak herkes tarafından erişilebilir bir yapıda olmamıştır. Bu nedenle belli kesimler kamusal alana

dahil olurken bazılarıysa dışında kalmış ve kamusal alanda belli bir hegemonik yapı hâkim hâle gelmiştir. Bu da toplum ve kamusal alan arasında farklı bir toplumsal kültür ile farklı bir kamusal kültür ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda eşitsizlik ve ayrımcılık bizzat kamusal alan söylemiyle ortaya çıkmış oldu (Fraser 2004: 106-108).

“Serbestçe erişilebilirlik, rasyonalite ve statü hiyerarşilerinin askıya alınması özellikleriyle görücüye çıkan kamusal söyleminin kendisi, bir ‘ayrıcalştırma’ stratejisi olarak yerleşiyor” (Fraser 2004: 108).

Ulus-devlet yapısında belli bir tikelliğin egemen hâle gelmesiyle nelerin kamusal nelerin özel alana ait olduğunun belirlenmesinin iktidar kavramıyla ilişkili olması özel alanı siyasallaştırmıştır (Fraser 1992: 101). Bu siyasallaşma ise 20. yüzyılın yarattığı çözülme ve sonrasında gelişen postmodernitenin yarattığı düşünsel iklimde gün yüzüne çıkmış ve belirginleşmeye başlamıştır. Bu dönem ulusal, etnik, dinsel ve cinsel hareketlerin ön plana çıkışına tanıklık eder. Toplumdaki farklılık ve çeşitliklerin tanınma ve hak taleplerinin yoğunlaşması çağdaş siyaset anlayışında da eleştirel teorilerin belirginleşmesinde ortaya çıkar. Modernitenin kurgusal bozukluklarının yarattığı sorunların ciddi anlamda sorgulanmaya başlandığı bu dönem yeniden bölüşüm esasına dayalı liberal teorilerin, birey ve topluluk arasındaki ilişkinin derinliğine vurgu yapan cemaatçi siyasetin, radikal demokrasi ve farklılık ve çeşitliliklerin türdeşleştirici kimlik politikalarının baskısı olmadan bir arada yaşamasını öngören çokkültürlülük anlayışının ortaya çıkışıdır.

II. BÖLÜM

2. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK: TANIMI, TARİHSEL SÜRECİ VE TARTIŞMALAR

2.1 Çokkültürlülük Kavramına Giriş

Modernite ile birlikte gelişen çağdaş devlet sistemi (ulus-devlet) kendisini politik ve ideolojik homojenlik üzerine oturtmuştur. Bu çerçevede devletin yurttaşlarının, yurttaşlar olarak paylaştıkları şeyler kültürel, dinsel, etnik ve diğer toplulukların üyeleriyle paylaştıklarına önceldir. Bireyler devletle benzer biçimde ilişki kurup benzer hak ve yükümlülüklerle sahiptirler. Bu anlamda çağdaş devlet birçok farklı işlevin kurumsal açıdan tek bir bölgesel ve politik birimde birleştirilmesidir. Ancak Parekh bu kurgulanışın kültürel açıdan homojen ve öyle olmaya istekli bir toplumda anlamlı olacağını bunun ötesinde farklı görüşlere, kültürlere ve tarihlere sahip çok uluslu, çok etnikli toplumlarda adaletsizlik ve baskı aracına dönüşebileceğine dikkat çeker (Parekh 2002: 235-247). Gerçekten de 20. yüzyılda yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal çözülme ve ortaya çıkan dönüşüm onu doğrular niteliktedir. Ama yine de çağdaş devletin her anlamda homojen toplumlar yaratma eğilimine ve bu amaçla geliştirilen uygulamalara karşılık toplumlar heterojen yapılarını kaybetmemiş ve varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Küreselleşme ve postmodernite etrafında gelişen süreç toplumdaki farklılıkların kendi özgül kimliklerini ortaya koymalarının önünü açmıştır. Bu kapsamda 20. yüzyıl toplumdaki farklılık ve çeşitliliğin siyasallaşması açısından bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde yerli halklar, ulusal azınlıklar, etnik gruplar, göçmenler, feministler, eşcinseller ve yeşiller gibi farklı grupların toplumdaki hâkim kültürlerin baskıcı,

ayırımı ve yok saymaya dönük uygulamaları karşısında farklılıklarının kabulüne yönelik düşünsel ve politik akımlar olarak ortaya çıkmışlardır (Parekh 2002: 1). Bu çerçevede çağdaş devletlerin geleneksel askeri, politik, ekonomik, kültürel ve simgesel işlevleri bağlamalarını kaybetmiş, aşınmış ve farklı bir mantıkla değerlendirilmeye başlanmışlardır. Çağdaş devletin geçmişte gelişmesini ve güçlenmesini sağlayan toprak, egemenlik ve kültür bütünlüğü çözülmüştür. Ancak bu durum devletin yok olduğu veya gereksiz hâle geldiği anlamı taşımamaktadır. Devlet istikrarlı ve demokratik bir otorite yapısı oluşturabilen, düzeni koruyan ve yasalara uyulmasını sağlayan, sosyal adaleti temin eden ve çatışmaları engelleyip üyelerine toplu bir arabuluculuk hissi veren bir kurum olarak önemli bir tarihsel rolü oynamaya devam etmektedir. Bu nedenle devletin doğası ve rolünün yeniden belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu belirlenim yapılırken de toplumdaki farklılığın ve çeşitliliğin ve bunların hak taleplerinin dikkate alınması oldukça önemlidir. Bu kapsamda çokkültürlülük tartışmaları toplumdaki farklılığın ve çeşitliliğin özgüllüklerine yaptığı vurgu nedeniyle oldukça önemlidir (Parekh 2002: 247-248).

Kültürel grupların tanınıp tanınmaması veya nasıl tanınması gerektiği yönündeki sorular günümüz demokratik siyasal toplumlarının gündemindeki en çarpıcı ve tedirgin edici sorular arasındadır (Gutmann 2014: 27). Toplumdaki farklı grupların varlığı ve bunların varlığının sürdürülebilirliğine ilişkin tartışmalar “farklılık siyaseti,” “kimlik politikası,” “tanınma siyaseti” ve “çokkültürcülük” gibi farklı vurguları barındıran çeşitli adlar etrafında yürütülmektedir³. Ancak bu vurgular arasından *çokkültürcülük* kavramı terminolojik açıdan sahip olduğu önemden kaynaklı olarak üzerinde durulmayı gerekli kılmakta ve *çokkültürlülük* kavramıyla arasındaki ilişkiyi ortaya koymak gerekmektedir.

---

³Belirtmek gerekir ki çalışma boyunca kimi yerlerde kullanılacak bu farklı adlandırmalar konuyla ilgili teorilerin vurgularından ötürü olacaktır. Bu nedenle de geri plandaki düşüncenin aynı olduğu unutulmamalıdır.

Çokkültürlülük ve *çokkültürcülük* kavramları incelendiğinde anlam olarak aynı olmadıkları görülmektedir. Bu kapsamda *çokkültürlülük* kavramı kültür, cemaat ve kimlik gibi kavramlarla ilintili olarak sosyolojik bir düzeyde toplumlardaki farklı sosyo-kültürel yapılara sahip toplulukları vurgulayan ve bunların bir arada yaşamalarını ifade eden bir kavram olarak belirginleşmektedir. *Çokkültürcülük* ise bu durumun sürdürülebilirliğine dair siyasal bir tavrın gelişmesiyle ilgilidir. Bu kapsamda Parekh *çokkültürlülüğü*, bünyesinde iki veya daha fazla kültürel topluluğu barındıran bir toplumsal durum olarak kültürel çeşitliliğe işaret etmek olarak tanımlarken, *çokkültürcülüğü* bu duruma yönelik normatif bir tepkiyi dile getirme olarak açıklamaktadır (Parekh 2002: Aktaran: Canatan 2009: 82).

Toplumdaki farklı sosyo-kültürel grupların siyasallaşması olgusuyla birlikte ortaya çıkan *çokkültürlülük* kavramı bu nedenden dolayı sorun tanımlayıcı bir yapıya sahiptir. Bu çerçevede bir toplumda yaşayan farklı sosyo-kültürel grupların varlığını vurgularken bu grupların bir arada yaşamalarının devamlılığının sağlanması ve bu kapsamda ortaya çıkan sorun ve çatışmaların uzlaştırılması durumuna vurgu yapmaktadır. Bu vurgu toplumdaki farklı gruplar arasındaki ilişkiyi düzenleyen bu anlamda bireylerin toplumsal, ekonomik ve siyasal alanda, kurum ve süreçlerde eşit düzeyde katılımını sağlamayı ifade etmektedir (Balı 2001: 189). Bu kapsamda *çokkültürcülüğün* toplumdaki farklı grupların özgün yanlarına yönelik yaptıkları vurgu temelinde bu gruplar lehine toplumdaki kurumların, değer ve normların tartışma konusu hâline getirilip kamu politikalarına yönlendirme (Bilgin 2005: 55) olarak *çokkültürlülüğün* politik yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada *çokkültürcülüğün* *çokkültürlülük* kavramı üzerinden yükselen bir yapıda olduğu görülmektedir. Bu durum ise *çokkültürcülüğün* ortaya koymuş olduğu siyasal yansımaların *çokkültürlülüğün* vurgu yaptığı toplumsal sorunlara cevap olup olmadığının sorgulanmasını beraberinde getirmektedir. Çünkü *çokkültürcülük* çerçevesinde ortaya çıkan kimi politikalar *çokkültürlülüğe* karşıt bir durum ortaya

çıkartabilmektedir.⁴ Bu nedenle de çalışmanın amacı doğrultusunda, toplumdaki farklı sosyo-kültürel grupların varlığı ve bu grupların siyasallaşmasıyla belirginleşen toplumsal durumları ve hak taleplerine yönelik durumu açıklaması bakımından çalışma boyunca terminolojik olarak *çokkültürlülük* kavramı tercih edilecektir.

Çokkültürlülük genel olarak modernite ile birlikte gelişen bir sorun olarak okunup bu çerçevede değerlendirilmektedir. Bunun temel nedeni ise modernite ile birlikte gelişen değerler sistemidir ve esas olarak “evrensel eşitlik” ilkesi etrafında şekillenmektedir. Temel argümanlar bu ilkenin yorumlanma biçimiyle ilgilidir. Çokkültürlülük siyaseti bu ilkenin gerçek anlamda bir eşitliği sağlamadığı ve bunun düzeltilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır.

Toplumdaki çeşitlilik elbette ki sadece modern döneme özgü değildir. Bundan önce de toplumda farklı gruplar vardır. Ancak o dönemde bireylerin topluma gömülü bir yapıda olması farklı kimliklerin kabulünü gereksiz kılıyordu. Eski toplumlarda insanın kendini tanımlama biçimi, bizim bugün kimlik dediğimiz şey büyük ölçüde toplumsal konuma göre saptanmaktaydı. Tanınma herkesin var olduğunu sorgulamadan kabul ettiği toplumsal kategoriler üzerine oturmuştur. Bu anlamda hiyerarşik bir yapıdadır ve bu nedenle de kimlik, tanınma meselesi sorun yaratan bir pozisyonda değildir. Ancak modernite ile birlikte bireyin özgül olarak var olması ve bireyin kendini tanımlamada içsel bir kimlik inşası sürecinin önünü açması, hiyerarşik yapının çökmesine neden olmuştur. Bu ise kimlik ve tanınmanın önemini artırmış ve bu temelli sorunların başlangıcını oluşturmuştur (Taylor 2014: 52-55).

Geleneksel kimlik tanımlama yapısının çöküşü yerini temelde “evrensel eşitlik” ilkesi temelinde bir eşit haysiyet politikasına bırakmıştır. Bu anlamda bir insan olma

---

⁴ İlerideki bölümlerde, özellikle de Taylor’ın çokkültürcülük politikası incelendiğinde, belli grupların devamlılığının sağlanması adına kabul edilen kimi düzenlemelerin toplumdaki diğer gruplar üzerinde kısıtlayıcı durumlar ortaya çıkarabilmesi açısından kültürel çoğulculuğa zarar verebilmektedir.

haysiyetinden ya da vatandaşlık haysiyetinden bahsedilir. Taylor bu noktada kimlik ve tanınma ile ilgili ikinci bir değişiklikten söz eder. Bu “modern kültürün uğradığı büyük öznelci dönüşümün, yeni bir içe dönme biçiminin sonucunda ortaya çıkmıştır.” O buna “sahicilik ideali” der. Bu ideal bireyselleşmiş bir kimlikten, kişiye özgü keşfedilmiş bir kimlik çerçevesinde bir idealle birlikte kendine ve kendi özel var oluş biçimine sadık kalma şeklindedir (Taylor 2014: 48-49). Bu anlamda eşit haysiyet politikasının evrensel idealler, ayırım gözetmeme adına farklılıkları görmezden gelme tutumu eleştirilir.

18. yüzyılın büyük devrimler döneminde eşitlik, yurttaşlık ile ilgili siyasal bir terim olarak algılanmakta, insanlar hukuki statüleri bakımından eşit konumda görülmekteydi. Bu yaklaşım Marksist teori tarafından *sadece biçimsel, burjuva hakları* olarak görülüp eleştirilmiştir; sosyal koşullarda ilan edilen hakların tüm anlamını ortadan kaldıracak kadar önemli reel eşitsizliklerin varlığı durumunda değerlerinin ne olacağı sorgulanmıştır. Bu eleştirilere ise refah devletinin gelişmesiyle cevap verilmeye çalışılmıştır (Doytcheva 2016: 21). Çünkü bu haklar aynı zamanda bir kimliği de ifade etmekte ve eğitim, sağlık vb. sosyal hakları kapsayacak biçimde genişletilmesi ortak bir ulusal kültürle bütünleşmeyi, ulusal birliği ve bağlılığı sağlayacaktır. Bu bağlamda sosyal hakların sağlanması aynı zamanda dışlanmış farklı grupların ortak kültüre entegre olması açısından bir araçtır. Örneğin eğitim hakkı, çocuğun ya da ebeveynin seçeceği bir dilde değil ulusal dilde eğitim görme hakkıdır. Bu nedenle yurttaşlık temelli bu haklar ulusal bütünleşme düşünceleri ile derinden bağlantılıdır (Kymlicka 2004: 454-456).

Refah devleti koşulların gerçek anlamda eşitlenmesini sağlamasa da ulusal siyasi toplumun varlığını tehlikeye atan büyük farkların silinmesini büyük oranda gerçekleştirmiştir. Ancak 1950’li yıllara gelindiğinde eşitsizlik konusu farklı bir boyut kazanmıştır (Doytcheva 2016: 21). Kadınlar, yabancılar, siyahlar, eşcinseller, etnik ve dinsel gruplar, yerli halklar yurttaşlık haklarına sahip olmalarına rağmen kendilerini marjinalleşmiş ya da damgalanmış hissetmektedirler. Bu gruplar sosyo-ekonomik statülerinden ziyade sosyo-kültürel kimlikleri, farklılıkları yüzünden böyle hissetmektedirler. Eşcinseller ulusal kültüre eğitim ya da maddi kaynaklardan yoksun oldukları için değil, onların cinsel kimliklerinden dolayı alçaltan, aşağılayan, saygı

duymayan bir “statü hiyerarşisin”den dolayı böyle hissetmektedir (Kymlicka 2004: 457-458).

Kymlicka’ya göre günümüz toplumsal sisteminin içinde ekonomik hiyerarşinin yanı sıra bir de statü hiyerarşisi vardır. Bu hiyerarşi erkek olmanın kadın olmaktan, beyaz olmanın siyah olmaktan, heteroseksüel olmanın eşcinsel olmaktan daha iyi olarak görüldüğü ve siyasal toplumu simgeleyen değerlerde yer bulmama, kamusal alanda görülen ayrımcı muameleyi kapsar. Elbette ki kadınlar, yerli halklar ve siyahlar gibi kimi gruplar ekonomik olarak zayıf bir konumda olmalarından dolayı alçaltıcı muamelelerle karşılaşmaktadırlar ancak ekonomik olarak ortalamanın üstünde bir güce sahip kimi gruplarda da bu durum ortaya çıkabilmektedir. Katalanlar, Quebeckliler gibi ulusal azınlıkların talepleri ekonomik eşitliğin sağlanması durumunda bile kültürel eşitsizliğin giderilemediğini ortaya koymuştur. Bu noktada statü hiyerarşisi siyasal toplumda yer bulmak isteyen farklı grupları bir tanınma siyasetine itmektedir (Kymlicka 2004: 460-461).

Daha önceden de belirtildiği gibi çokkültürlülük tartışmaları eşitlik kavramının sorgulanması çerçevesinde toplumsal adalet kavramı etrafında şekillenen bir yapıdadır. Bu bağlamda 20. yüzyılda John Rawls, Ronald Dworkin gibi liberaller ile Michael Sandel, Charles Taylor, Alasdair MacIntyre gibi cemaatçi düşünürler arasındaki tartışma ve karşıtlık çokkültürlülük kavramının gelişmesinde önemli etkilere sahiptir. Geleneksel liberal yaklaşım tüm insanların, farklılıklarının ötesinde ortak bir doğası olduğu ve bu ortak kimlik nedeniyle de hepsinin aynı haklara sahip olması gerektiğini söyler. Liberaller bireysel özerkliğin grup aidiyeti fikrinden önce geldiğini düşünürler. Bu bağlamda birey toplumdaki daha ayrıksı ve özerk bir konuma yerleştirilir. Bunun nedeni ise özgürlüğe yapılan vurguda gizlidir. Cemaatçi yaklaşım ise, “evrensel olanın zorbalığına” karşı özerkçi daha da ötesinde insan kimliğinin kültürel olarak farklılaşmış olduğunun kabul edilmesi üzerinde durur. Grup aidiyeti ve toplumsallık bireyin var olmasında, kimlik edinmesinde ve kendi değerlerini yaratma sürecinde kurucu rol oynar. Bu nedenle bireyi grup aidiyetinden ayırıştırmak oldukça hatalıdır (Doytcheva 2016: 43-44).

2.1.1. Cemaatçilik ve Çokkültürlülüğün Gelişimi

Geleneksel liberal anlayış bireysel hak ve özgürlüklerin tam olarak sağlanabildiği takdirde eşitliğin sağlanabileceğini, bu anlamda bu değerlerin tüm insanlar için ortak olarak kabul edilebilecek değerler olduğunu vurgulayarak ahlaki bir boyut kazandırmaktadır. Bu nedenle de grup haklarına karşı çıkmaktadırlar. Ancak tarihsel tecrübe bireysel özerkliği esas alan bu düşüncenin toplumdaki çoğunluk grup dışındaki farklı gruplar üzerinde çeşitli kısıtlamalar yarattığına ve bu anlamda çeşitli ayrımcı politikalara yöneldiğine tanıklık etmiştir. Bu nedenle de toplumsal yapıda ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap olmakta yetersiz kaldığına dair eleştirel düşünceler belirginleşmiştir. Bu noktada toplumsal adalet anlayışı çerçevesinde çağdaş liberaller tarafından farklı yaklaşımlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşımların başında Rawls'un yeniden bölüşümü esas alan teorisi gelmektedir.

Eşitlikçi liberalizm olarak adlandırılan bu yaklaşım biçimi salt negatif özgürlüklerin vurgulanmasının adil bir düzenin kaynağı olamayacağını, iktisadi yapıdaki bozuklukların da adil bir düzen oluşturmada son derece önemli bir etkisi olduğunu vurgulayarak geleneksel liberal düşünceden ayrılmaktadırlar. Bu çerçevede mülkiyet sistemini tartışan eşitlikçi liberaller farklı yaklaşımlar geliştirmektedirler. Ancak bu yeniden ele alış liberal geleneğin özünde yer alan özerk birey anlayışından bir kopuşun yaşandığı anlamı taşımamaktadır. Eşitlikçi liberaller de esas meselenin bireysel özgürlüğün sağlanması olduğunu ve bunun için maddi kaynaklarının yeniden bölüşümünün gerektirdiğini savunmaktadırlar. Çünkü tek başına iktisadi sistemin onarılması özgürlük sorununu ortadan kaldırmak için yeterli değildir.

Rawls'un yeniden bölüşümü esas alan adil toplumu iki prensip üzerine oturmaktadır. Seçilme ve oy hakkı, toplanma, ifade özgürlüğü gibi hakların garanti altına alınması ve bu hakların öncelikli olup pazarlık konusu yapılamamalarına dayalı birinci prensip. İkinci prensip olarak ise, sosyal ve ekonomik eşitsizlikler herkesin yararına oldukları ve fırsat eşitliği sağlandığı ölçüde kabul edilebilirliğinin benimsenmesidir. Rawls bunu "fark ilkesi" olarak adlandırır. Burada adalet hakkaniyete tekabül eder ve bu toplum ne komünizmin eşitlikçi toplumu ne de yalnızca fırsat

eşitliğine dayalı liberal kapitalist toplumdur. Bu özgürlük ve fırsatlar, gelir ve zenginlik, kendine saygının toplumsal temeli gibi ilksel toplumsal malların eşit bir biçimde dağıldığı toplumdur (Doytcheva 2016: 45).

Rawls yöntem seçimini doğrulamak için yurttaşların toplumsal sözleşmenin temelinde yer alan ve herkesin gözünde en adil toplumsal örgütlenme yöntemini seçecekleri varsayımsal özgün bir konum belirler. Tarafsızlığın sağlanabilmesi için de kişileri kimlikleri ile ilgili her şeyi görmezden gelmelerini sağlayacak bir cehalet örtüsü ardına yerleştirir. Bu noktada en rasyonel strateji azamiyi, yani toplumda en kötü durumdaysanız en fazlasını elde etmenizi sağlayacak stratejidir. Rawls burada kişilerin fark ilkesini seçeceklerini düşünür (Doytcheva 2016: 45-46). Rawls için adalet toplumsal kurumların ilk erdemidir. Bu nedenle öncelik olarak verili olan bir takım değer düzenleri tarafından sınırlandırılmamış bir adalet anlayışının geliştirilmesi gerekir. Bu kapsamda hakkın iyiye öncel bir konumda olduğunu savunan Rawls, hakkın öncelikli sayılan bir amaca ulaşmak için araçsal bir nitelik kazanmasının özgürlük ve eşitliğin üstün bir yarar için ertelenebilir bir konuma düşereceği görüşündedir (Sandel 2014: 39). Bu bağlamda eşitlik ve özgürlüğün sağlanması adalet kavramıyla ilintili bir şekilde ilerler.

Cemaatçi yaklaşım bu biçimdeki bir yeni düzenlemeye karşı olarak bireylerin kimliklerini görmezden gelerek azamiyi seçecekleri yönündeki tercihin mümkün olamayacağını söylerler. Çünkü adalet anlayışımız bize aktarılan değerler, içinde yaşadığımız kültür, aldığımız eğitime göre değişkenlik gösterir. İnsanlar her zaman belli bir akılcılıktan ziyade düşünme ve harekete geçme biçimlerini belirleyen bağlamlarla ve toplumsal ilişkilerle yükümlüdürler. Varlığını kabul ettiğimiz bazı -mili dayanışma, dini görev gibi- ahlaki ve siyasi zorunlulukların üzerimizde bir tercihle ilgisi olmayan bir etkisi vardır. Bunların kimliğimizi oluşturduğuna inanırız ve liberal görüş bunun farkına varmakta başarısızdır. Bu anlamda cemaatçiler liberal teorinin “yükümsüz ben” anlayışına karşılık olarak “konumlanmış ben” düşüncesini savunurlar (Doytcheva 2016: 47-48).

Cemaatçi düşünce liberalizmin birey etrafında şekillendirmiş olduğu felsefi artalanın eleştirisi ile başlar. Buna göre liberal öğretisi, benliğimizi tüm ilişki biçimlerimizin bir adım gerisinde tutarak bireylerin yaşam kavrayışlarını yeniden gözden geçirme, sorgulama ve bunları değiştirebilmesine dair güçlü bir vurguya dayanır. Hiçbir amaç bizim akılcı değerlendirmemizin dışında kalmaz, bu nedenle de bizim için önceden belirlenmiş bir takım hedefler veya tanımlanmış aidiyetliklerden söz edemeyiz. Benliğimiz amaçlarımıza önceldir, bu nedenle birey artık peşinden gitmeye değer bulmadığı pratikleri terk etmekte özgürdür. Liberalizmde bireyin ahlaki değerinin kaynağı kendisidir (Docteyeva 2016: 46). Öncelikli olan bireyin kendi tercih ve çıkarlarını gerçekleştirmesidir.

Cemaatçilere göre; liberalizmde bireylerin iyi bir hayat için izlemeye değer buldukları amaçları çeşitli bağılıklardan koparılıp yalıtılmış bir benlik anlayışıyla ele alınır. Hiçbir şey bireyin yargıya varabilmesinden daha öncelikli bir konuma sahip değildir (Kymlicka 2004: 315). Ancak cemaatçiler için bu kavrayış kabul edilebilir değildir ve sorunlu bir bakış açısını yansıtmaktadır. Çünkü benliğimiz sosyal pratiklere içkin bir yapıda olup toplumsallığın ve tarihselliğin belirlenmişliği ve sınırlılıkları içerisinde anlam bulur. Bunun içindir ki bir adım geride durup vazgeçemeyeceğimiz bir takım toplumsal roller ve ilişki biçimlerine sahibizdir. Bizi biz yapan şeyler toplumsal ve kültürel süreçlerle birlikte şekillenir, farklı kültürel pratikler ve bakış açıları ile karşılaştığımızda kendi kavrayışımızın kısıtlılığını ve belli bir bakış açısının yansıması olduğunu görürüz (Young 1999: 186). Benliğimiz ve amaçlarımız birbirleriyle bağlantılı olup belli toplumsal koşullar içerisinde gelişir.

Sandel, liberal anlayışta hâkim olan amaç ve bağılıklarımızın geçireceği hiçbir dönüşümün, bu anlamda ne kadar derin olursa olsun hiçbir bağıllığın öznenin önceliğini etkileyemeyeceği yönündeki görüşün hatalı olduğunu düşünür. Buna göre kişinin kimi bağıllık ve değerlerden bağımsız olarak görülmesi ağır bedeller ödemeksizin mümkün değildir. Çünkü kimi bağıllık ve değerlerin ahlaki yönü kişinin kendini tanımlaması, kimliği ve benliğiyle ayrıştırılmaz bir durumdadır. Bu bağıllıklar gönüllü olarak üstlendiğimiz çeşitli görev ve yükümlülüklerin ötesinde kurucu bir anlama sahip olup bu bağıllık ve değerlerden ayrık bir özne tahayyül etmek, ideal olarak özgür ve

rasyonel bir özne tasavvuru anlamına gelmeyip karakter ve ahlaki derinlikten yoksun bir özne anlamı taşır. Kendini yorumlayan özne, kendi tarihi hakkında her ne kadar düşünüp arasına bir mesafe koysa da bu bağıllık ve değerlerin ahlaki ağırlığını her daim hisseder (Sandel 2014: 211-212).

Sandel için kişiler tercihlerini yaparken bu tercihlerin kişilerin hâlihazırda olduğu kişiye olan uygunluğunun da değerlendirdiğini savunur. Bu kapsamda kişiler değerlendirmelerini yaparken yalnızca gerçekte ne istediklerini değil, gerçekte kim olduklarını da sormakta ve bu durum kişileri arzularının ötesine taşıyarak kimliği hakkında düşünmeye yol açmaktadır. Sandel kimliğin dış hatlarının bir şekilde açık ve gözden geçirmeye tabi olmakla birlikte tümüyle şekilden yoksun olmadığını ve bu durumun tercihler ve gereksinimler arasında bir ayrım yapmayı gerekli kıldığını söyler. Bu durum ise tercihler ve gereksinimlerin gerçekleştirilmesi açısından ahlaki bir farklılık ortaya çıkartır (Sandel 2014: 212-213). Sandel için amaç ve hedeflerimiz toplumsal pratiklerimize gömülü bir yapıdadır ve bunları bir tercihten ziyade “keşif”le ortaya çıkartırız. Bu kapsamda Sandel, bireysel anlamda keşfe dayalı bir benlik oluşumuna sahip olduğumuzu düşünür. Bu da benliğimizin oluşumundaki cemaatçi bağı ortaya çıkarır (Sandel 2014: 215).

Cemaatçilerin liberallere yönelik eleştirileri liberal kuramın bireye yönelik atomizm düşüncesine dayanır. Benliğimiz her şeyin dışında tutmak, bireyi kişiliksizleştirecektir. Bu hâliyle tüm kurucu değerlerinden arındırılmış bir benlik anlayışı soyut ve derinlikten yoksun olacaktır. Tüm toplumsal rollerimizin sorgulanmaya açılması bireyin hiçbir şeyi yapmaya değer görmemesi ve toplumsal yapıya karşı duyarsızlaşmasını beraberinde getirecektir. Bu hâliyle iyi bir hayat kavrayışına yönelik seçme özgürlüğümüz sınırları belirsiz bir hâl alacak ve keyfiyete dönüşecektir. Bu noktada ise geriye sadece iktidar arzusu kalacaktır (Taylor 2011: 12).

Cemaatçi düşünürler toplumsal devamlılığın ortak uygulama ve anlayışların vurgusu üzerinden sağlanması gerektiğini savunurlar. Bu nedenle de liberal adalet ilkelerinin değiştirilmelidir. Liberal adalet ilkeleri bireysel hak ve özgürlükler üzerine oturur ancak bunların cemaat içerisinde anlamlı ve mümkün olacağı gözden kaçırılır. Bu

toplumsallık kabul edildiğinde ortak yararı sağlamaya yönelik yükümlülüklerimizin bireysel hak ve özgürlüklerimiz kadar ağırlık kazandığı görülür. Sosyal durumumuza belli bir uzaklıktan bakıp değerlendirmede bulunamayız aksine hayatımızın devamlılığı konusunda yapacaklarımızı belirlemede bir takım toplumsal rol ve ilişkilerimizin verili kabul edilmesi gerekir. Seçeneklerimiz bu verililik içerisinde anlam bulur (Kymlicka 2004: 297-311).

Cemaatçi düşüncede toplumsallık temel önemdedir. Başkaları ile birlikte var olma duygusu belli değerleri ortaklaştırıp bu değerlere bağlılığı beraberinde getirir. Bireyin kendisi için yaptığı iyi, kendisiyle ortak değerleri paylaşan diğer bireyleri de kapsar. Dolayısıyla herkes tarafından kabul görülen ve herkes için geçerli ortak değer ve amaçlardan söz edilebilir. Bu yönüyle cemaatçi siyaset, liberal eşitlik temelindeki bireysel özerklik ve devletin tarafsızlığı ilkesinin “ortak yarar siyaseti” adına terk edilmesi gerektiğini söyler. Ortak yarar olarak kastedilen şey kapsamlı bir yaşam pratiğini kapsar ve bireylerin tercihlerini oluşturmasında bir standardı temsil eder. Bu nedenle bireysel tercihler için talep edilen hak ve özgürlükler, ortak yarar ilkesinden sonra gelir (Kymlicka 2004: 310).

Liberalizmde özgürlük, bireysel hak ve özgürlükler ve bireysel özerklikle doğrudan bağlantılı iken cemaatçi düşüncede cemaatin ortak değer ve amaçlarıyla ilgilidir. Özgürlüğün değeri ortak değer ve amaçlara yapılan katkı ile anlam bulur. Bu noktada cemaatçi anlayış toplumdaki bireylere ya da yurttaşlara bir takım yükümlülük ve sorumluluklar atfeder. Bu sorumlulukların temelinde ise yurttaşların politik süreçlere katılımı yer almaktadır. Toplumdaki tüm yurttaşlar kendileri ile ilgili karar alma süreçlerine katıldıkları zaman iyi bir hayatın devamlılığı noktasında toplumsal iletişim kuvvetlenecektir. Toplumdaki bireyler ortak bir yaşam biçimi üzerinde uzlaşmış olmaları bir arada yaşama, ortak siyasal süreçlere katılma bir devlette ortak bir biçimde yaşamayı ve diğer bireylere yönelik adalet yükümlülüklerimiz yerine getirme konusunda da istekli davranacaklardır. Çünkü kişinin ortak değerlere yaptığı katkı aynı zamanda kendi durumuna yönelik bir katkı ve güçlendirme olacaktır. Böylece birey toplumdaki diğer bireyler ve gruplardan bir kopma yaşamayacaktır. Cemaatçilere göre cemaat değerlerinin yeniden inşasına gerek yoktur. Cemaat “ortak toplumsal

uygulamalar, kültürel gelenekler ve ortak toplumsal kavrayış biçiminde zaten vardır” (Kymlicka 2004: 292).

Sandel ve Taylor gibi düşünürler liberal bakışı geçmişin bütünlükçü toplumunu tercih ettikleri için değil, bu görüş çıkmaza götürdüğü ve bireysel özerklik gerçekleştirilemediği için de eleştirirler. Bu kapsamda daha önce de belirtildiği gibi tüm kurucu yükümlülükler elinden alındığında özne daha az özgürleştiği gibi güçsüzleşir de. Tam özgürlük hiçbir şeyin yapmaya değer olmadığı, hiçbir yükümlülüğün bir diğerinden önemli olmadığı bir boşluktur. Taylor kişisel özgürlüklerin uygulanabilmesi için belli bir çevre ve toplumsal koşulların gerekli olduğunu vurgulamıştır. Liberaller bireysel özerkliğin değeri konusunda haklılarsa bunun ancak bir toplumsallık ve diyalojik süreçlerle mümkün olacağını ihmal etmemektedirler. Temel sorun liberalizmin kendini üzerine inşa ettiği bireysel özerklik düşüncesinin sağlanabilmesi noktasında gerekli olan toplumsal koşulları sağlayamamasıdır. İyi bir hayat kavrayışı amacıyla projelerimizi, yaşam biçimimizi ve inançlarımızı seçmek, toplum bize farklı seçenekler sunuyorsa anlamlıdır. Bu durumda devlet kültürlerin yaşamlarını sürdürmelerini sağlamalı ve çeşitliliğe teşvik etmelidir (Doitcheva 2016: 48).

Cemaatçi yaklaşım iyi bir hayat kavrayışının, ancak cemaat bağlarının öncel olduğu bir toplumsal düzenle sağlanabileceğini söyler. Hatta MacIntyre (1984) liberal düşüncenin bireyi cemaat bağlarından ayırıştırmasının bir kaos yarattığını ve bu noktada ahlakilik iddia edebilecek zemini kaybettiğini iddia eder (Aktaran: Ergut 1997: 90). Cemaatçi anlayış aydınlanma düşüncesi ile birlikte insan yaşamının parçalı bir hâle geldiğini ve bu nedenle bütünlüğün yeniden sağlanması gerektiğini savunmaktadır. Bu bütünlük ise yeni bir telosla, bir ortak yarar siyasetiyle gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ancak günümüz modern çoğulcu toplumlarında ortak yararın belirlenmesi ve bunların herkesçe benimsenmesi oldukça zordur. Bu nedenle toplumsal yapıyı buna göre dizayn etmek oldukça katı bir yaklaşım olacaktır (Ergut 1997: 90-91). Bu noktada cemaatçilerin grup aidiyetlerine yaptığı vurgu liberalizmin günümüz çağdaş toplumlarının toplumsal birliği sağlama noktasında yaşadığı problemlerin değerlendirilmesi noktasında oldukça önemlidir.

Bu noktada Kymlicka, günümüz çağdaş toplumlarında bireylerin çoğunun kendini algılayış biçiminin cemaatçi tezin öne sürdüğü biçimde olmadığını ve bu kapsamda cemaatçi siyasetin seçme özgürlüğümüzün yerinin ortak siyasete bırakılması gerektiği noktasında yetersiz kaldığını söyler. Ona göre, kendimizi var olan bağlılıklarımızın kapanına kısılmış, benimsediğimiz ya da daha önceden seçtiğimiz hedeflerin değerini sorgulamakta beceriksiz bulmayız (Kymlicka 2004: 318). Bu bağlamda cemaatçi yaklaşımın birey-toplum arasındaki ilişkiyle ilgili değerlendirmeleri yeteri kadar ikna edici değildir. Ancak bu hâliyle grup hakları fikrinden yola çıkan çokkültürlülük siyasetinin beslendiği önemli bir artalanı oluşturmaktadır. Diğer yandan benliğin cemaat değerlerine yerleşik olduğu yönündeki bu görüşü çağdaş toplumlarda kimi -özellikle de köktenci dini gruplar ve etno-kültürel azınlıklar - gruplar tarafından benimsenen bir anlayışı ortaya koymasından önemlidir. Bu durum ise liberalizmin temel ilkeleriyle karşıt bir pozisyondan bulunan grupların taleplerine yönelik tutmumuzun ne olacağı, bu çerçevede zorlayıcı uygulamalara gidilip gidilemeyeceği sorularını ortaya koymasından ciddi bir öneme sahip olup çokkültürlülük siyasetinin gelişiminde oldukça etkilidir. Öyle ki Kymlicka çokkültürlülüğün “benliğe ilişkin cemaatçi konumda doğal bir evrim” olduğunu ortaya koymuştur (Kymlicka 2004: 346). Ancak yine de bireyleri bir amacın taşıyıcıları olarak ele alması bakımından cemaatçi yaklaşım tam anlamıyla çokkültürlülük anlayışını yansıtmamaktadır. Çünkü çokkültürlülük siyaseti etrafında yürütülen tartışmalarda birey kendi öz değerlendirmesi dışında yer alan bir amacın taşıyıcıları olarak görülmez, bu noktada liberalizmin temel ilkelerine yönelik derin bir eleştiri geliştirme çabası içerisine girmez. Çokkültürlülük siyaseti liberal demokratik ulus-devletlerin temel kurgulanış felsefesinin farklılıkları da kapsayacak biçimde bir arada yaşamanın yollarını arar. Cemaatçi yaklaşımda ise köktenci bir değişim savunulmaktadır.

2.1.2. Çokkültürlülüğün Liberalleşmesi

Toplumdaki azınlık grupların hak talepleri geleneksel liberal ilke ve düzenlemelere bir meydan okuyuş çerçevesinde şekillenmektedir. Toplumdaki farklılık ve çeşitliliğin tanınması gerekliliği üzerinde duran pek çok kesim liberal ilke ve düzenlemeleri ciddi bir biçimde eleştirmektedir. Buna karşın pek çok liberal genelde

grup hakları biçiminde ortaya çıkan bu taleplerin bireysel özerklik ilkesine yönelik potansiyel bir karşıtlığı olduğunu vurgulayıp onaylamamaktadır. Çoğu liberal çokkültürlülük savunusunu cemaatçi tezin eleştirilerini desteklemek anlamı taşıdığı ve bu bağlamda cemaatçi bir zeminde ele almaktadır. Ancak 1990'lı yıllara gelindiğinde azınlık haklarının, liberal ilke ve düzenlemelerle olan karşıtlık ilişkisi sorgulanmaya başlanmıştır. Bu temelde özel aidiyet bağlarının tanınmasının demokratik değerlerle temelde uyuşmuyor olmadığı yönünde bir yumuşama ortaya çıkarak sorunların demokratik ilkelerin ve toplumun bütünlüğünün zarar görmeyeceği bir şekilde kültürel özgüllüklerin nasıl, ne ölçüde ve nereye kadar korunabileceği yönüne evrilmiştir (Doytcheva 2016: 51).

Toplumdaki baskıcı ve ayrımcı politikalara yönelik çözüm arayışları daha önceki dönemlerde ortaya konulmuştur. Örneğin İkinci Dünya Savaşı öncesinde azınlık haklarına dair belli anlaşmalar kapsamında soydaş ülkelerin koruma sağlayabileceği yönünde Milletler Cemiyeti'nde karar alınmıştır. Ancak Nazi Almanya'sının bu karar çerçevesinde Polonya'yı işgali bu yöntemi geçerliliğini ortadan kaldırmıştır. İkinci Dünya Savaş'ı sonrası çoğu liberal azınlık sorunlarına dair temel insan hakları çerçevesinde bir çözüm önermekteydi. Bu görüşe göre, temel insan hakları toplumdaki çoğunluk ve azınlık gruplar arasında ayırım gözetmeden aynı hakları tanımakta ve eşit bir hâle getirmektedir. Bu nedenle gruplara yönelik özel haklar tanınmasına ihtiyaç yoktur. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan etnik çatışmalar ve özellikle Yugoslavya'da yaşanan kanlı mücadeleler, öte yandan Batı ülkelerinde göçmenler ve mültecilere yönelik hoşnutsuzluk, ırkçı ve milliyetçi yaklaşım tek başına temel hak ve özgürlüklerin ve bu bağlamda çağdaş devlet kurgusunun yetersizliğinin ortaya koymuştur (Kymlicka 2015: 32-33). Böylece grup farkına dayalı hak taleplerinin olumlanması yönünde görüşler belirginleşmeye başlamıştır.

Bu tür bir anlayışın gelişmesinde liberal ilke ve düzenlemelere yönelik köklü eleştirilerin ve ortaya çıkan toplumsal koşulların mevcut liberal düzenlemelerin sürdürülebilirliğini ortadan kaldırması oldukça önemlidir. Bu koşullar altında pek çok liberal çokkültürlülük taleplerini liberal ilke ve değerlerle uyumsallaştırma çabasına girmiştir. Bu hâliyle tartışma çokkültürlülük etrafında ortaya çıkan taleplerin liberal

ilkelerle karşıt bir pozisyonda olması ve liberal ilkelerle uyumlu olduğu yönünde karşıt iki görüş etrafında şekillenmiştir. Bu tartişma ise çokkültürlü bir toplumun siyasi yapısının nasıl olması gerektiği ve toplumsal yansımaları konusundaki düşüncelerin liberal düşünürlerin görüşleri etrafında belirginleşmesini beraberinde getirmiştir. Çünkü çokkültürlülük pek çok kesim tarafından üzerinde tartişılan bir konu olmasına rağmen siyasal yapı ve toplumsal düzenlemeler konusunda liberal düşünürlerin görüşleri domine edici olmuştur. Bu durum ise çokkültürlülük tartişmalarının liberal değerler eksenli bir biçimde yürütülmesinde oldukça etkili olmuştur.

Kymlicka liberal ilkelere yönelik cemaatçi eleştirileri yanıtlarken kültürlerin benliğimiz üzerindeki etkisini vurgulamakta ve bunun bireysel özerklikle olan ilişkisine dikkat çekmektedir. Ona göre, kendimizi bir takım belirlenmişlik ve toplumsallık içinde bulabiliriz ama bunların iyi bir hayatın devamlılığı noktasında doğru olduğunu düşünmeyebiliriz. Bu nedenle önemli olan bir takım değer ve normların önceden verili bir biçimde bulunması değil bunları sorgulayabilme, değişip değiştirememe veya cemaat ortak değerleriyle belirlenip belirlenememesidir. Cemaatçi düşünce liberallerin benliğin amaçlarımızdan önce geldiği yönündeki kavrayişı yanlış değerlendirmektedir. Burada vurgulanmak istenen düşünce hiçbir amacımızın yeniden değerlendirmenin dışında kalamayacağı anlamında kendimizin amaçlarımızın öncülü olarak görmemizdir. Bugün benimsediğimiz amaçlarımız olmadan benliğimizi her daim düşünebiliriz ve bu benliğimizin hiçbir amaçla çevrelenmediği şeklinde düşüneceğimiz anlamına gelmez. Yeniden değerlendirme kapasitemiz bugün olduğundan farklı değerlerce çevrelenmemizle anlamlı olur. Dolayısıyla seçme özgürlüğünü değerli kılan çevrelenmiş bir takım bir benliğin başka değerlerce çevrelenmiş benlikle değerlendirmemizdir. Bu değerler ise hayat boyu değerşebilir (Kymlicka 2004: 315-317).

Joseph Raz (1994) yaşamımızda bizi diğerlerinden ayıran değerlerimiz, inançlarımız, mesleklerimiz, hayat tarzlarımız vs. bizi farklı bir biçimde yapılandırdığını bu anlamda yaşamımız boyunca pek çok yolun karşımıza çıktđını söyler. Ahlaki çoğulculuk olarak adlandırdığı bu yapılandırma süreci kişinin bireysel özerkliği üzerinde bir anlam bağlamı oluşturması ve seçimlerini değerli kıması nedeniyle oldukça önemlidir (Aktaran: Çağlar 2009: 208). Raz'a (1986) göre geleneksel liberal

yaklaşım ahlaki çoğulculuğa yönelik genelde tolerans ve tarafsızlık çerçevesinde yanıt vermektedir. Ancak bireysel özerklik bu ahlaki çoğulculuk içerisinde anlamlıdır, bu nedenle ahlaki çoğulculuk liberal bir toplumun karakteridir. İnsan yaşamı toplumsallık çerçevesinde ilerlemekte ve başkalarının tercihleri bizimkileri de etkilemektedir. Bu nedenle bireysel özerkliğin kapsamlı bir biçimde yaşamımızı belirlediğini söylemek yanıltıcıdır. Bireysel özerklik insan yaşamının büyük bir kısmı üzerinde kontrol ve yaratım sumaktadır ve bu ise ahlaki çoğulculuk zemininde anlam bulan tercihlerimizle sağlanmaktadır (Aktaran: Çağlar 2009: 207-209).

Yael Tamir de bu konuda Kymlicka ve Raz'la benzer görüşler ortaya koyarak; insanların bir yandan seçim yapabilen ve seçimleri üzerine düşünebilen özgür varlıklar olduğunu bir yandan da toplumsal varlıklar olduğuna dikkat çekerek; İnsanlar ne kendilerini yoktan var eden atomik ve izole öznelerdir ne de içine doğdukları kültürü sorgulama yetisinden yoksun sosyal otomatlardır (Tamir 1993: 155).

Dominique Schnapper tarihsel süreç içerisinde farklılıklara dayalı hak taleplerinin kabul edilmemiş olmasının sonucunun fetih, sömürgeleşme, asimilasyon ve adaletsizlik olduğunu ve çokkültürlülük politikasıyla ortaya çıkan şeyin inkâr ve ihmal edilmiş hakların tanınmadan hakiki bir demokrasiye ulaşamayacağı görüşü olduğunu söyler (Schnapper 2005: 533). Bugün çokkültürlülük, modernlik ve eşitlik temelinde ortaya çıkmış siyasal rejimlerin çağdaş eşitlikçi dinamikler ve devlet müdahalelerinin gelişimiyle kültürel çoğulculuğun tanınması bağlamında ortaya çıkan bir adalet meselesi hâline gelmiştir. Kurumların toplumun üyelerine eşit muamele etmesi farklılıkların görmezden gelinmesi değil tanınmasına doğru evrilerek, kamusal alanda kültürel farklılığa yer açması şeklini almıştır. Çokkültürlülük modern demokrasilerin, kurumlarını yeniden biçimlendirerek farklı kültürlerin tanınması gerektiği düşüncesiyle ortaya çıkan tarihsel bir siyasi program, entelektüel tartışma ve pratik deneyim olarak karşımıza çıkmaktadır (Doytcheva 2016: 24-25).

2.2. Çokkültürlülük ile İlgili Bazı Kavramlar

Çokkültürlülük tartışmaları yürütülürken belli başlı bazı kavramların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda kültür, göç, asimilasyon, entegrasyon, adaptasyon, eritme potası, kaynaştırma gibi kavramlar tartışmaların odağında yer almaktadır. Ancak bu çalışmada, çalışmanın amacı ve problematiği doğrultusunda ve toplumdaki farklı grupların siyasallaşması ve bu kapsamda ortaya çıkan çokkültürlülük tartışmalarının belirginleşmesinde özellikle asimilasyon ve kültür kavramı etrafında yürütülen tartışmaların temel bir öneme sahip olmasından dolayı bu iki kavram üzerine yoğunlaşılacaktır.

2.2.1. Asimilasyon

Çağdaş devlet topluluğun üyelerini sınıflarından, etnik ve ulusal gruplarından, dinlerinden vs. soyutlayarak ortak ve benzer bir biçimde, toplumsal ilişkilerin üstünde soyut bir otorite sisteminde birleştirir. Onları farklı kılan tüm özelliklerinden sıyrılarak devletle aynı biçimde ilişki kuran; eşit statü, aynı hak ve yükümlülükleri paylaşan yurttaşlar olarak politik topluluğun bir üyesi hâline gelirler. Devletler kendileri ve yurttaşları arasındaki ilişkiye müdahale edebilecek ve rakip bir bağlılık odağı oluşturabilecek tüm yapılara karşı oldukça şüpheli bir pozisyonadadır. Bu bağlamda iyi bir şekilde örgütlenmiş etnik, dini, ulusal, kültürel ve diğer toplulukları bir tehdit unsuru olarak görür ve yurttaşların onlara olan bağlılığının kendisine olan bağlılığın eşit veya üstün bir derecede olmasına izin vermez (Parekh 2002: 232). Bu nedenle de bu tip bağlılıklarla ilgili hak taleplerini tanımaz ve onları homojen bir değerler sisteminde birleştirmeye çalışır. Asimilasyon ise bu sürecin gerçekleştirilmesinde çağdaş devletin sıkça başvurduğu bir yöntem olarak karşımıza çıkar. Toplumdaki farklılık ve çeşitliliğin toplumsal sistemde adaletli bir konum bulmalarında asimilasyon politikalarının yarattığı sorunların önemli etkileri olmuştur.

Çağdaş devlette birliğin sağlanması adına öteki ile girilen ilişkide asimilasyon politikaları belirleyicidir. Çağdaş devletin kurgulanışında belli bir kültürel yapının öncelenmesi daha dinamik bir hâlde olması “ötekiye” yönelik farklı anlamlandırmalara

neden olmuştur. Öteki kimi zaman toplumsal kenetlenmenin bir aracı olarak kullanılırken kimi zamanda yüklenilen pejoratif anlamla farklılığın asimilasyonu ve yok edilmesinin zemini olarak görülmüştür. Bu anlamda toplumdaki bu farklılıklar düzen bozucular olarak görülüp yıkıcı bir özne olarak ele alınırlar. Asimilasyon, bu tehdide karşı çoğunluğa dahil olmayan grupların dahil edilmesi şeklinde bir önlem olarak karşımıza çıkar (Onur 2003: 261-262).

Zygmunt Bauman (1991) asimilasyon için “doğal düzenin yerine yapay bir düzen koymanın genel planlaması içerisinde birçok ayrıntıdan bir tanesiydi; buna biçim verenlerin, ‘uygun’ ve ‘uygun olmayanlar,’ ‘değerli’ ve ‘değersiz’ olanlar arasında ayırım koymanın ve aynı zamanda ikincisinden birincisine geçişin koşullarını ifade eden tekeli bir denemesiydi” der (Aktaran: Onur 2003: 262). Kabaca “asimilasyon, toplumun egemen kültüründen farklı olan toplum kesimlerinin veya özel nedenlerle topluma katılanların topluma ayırt edilemez bir şekilde uymalarını; toplumun egemen kültürüyle benzeşmelerini sağlama sürecinin ismi olarak anlam kazanmıştır. Bu süreçte, farklı olan toplumsal bünyede eritilir. Farklı olanda zihinsel ve davranışsal bir dönüşüm gerçekleştirilir ve katıldığı toplumun herhangi bir bireyi hâline getirilir” (Vatandaş 2001: 101-102). Ancak bu eritme tam olarak başarıya ulaşmadığında toplumdaki farklı gruplara yaşam alanı tanınmadığı ve ayrımcılık baş göstermeye başladığında toplumdaki farklılıkların hakları sorunu da ortaya çıkmaktadır.

Modern toplumda farklılığın tamamen ortadan kaldırılması yönünde keskin bir politika anlayışının olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım değildir. İlan edilen çeşitli insan hakları bildirgelerinde ifade, toplanma ve inanç özgürlüklerinin altına çizilmesi çeşitli özel aitliklerin güvence altına alınması olduğu anlaşılmaktaydı. Ancak tüm bunlar daha çok özel alan içinde değerlendirilmesi gereken konulardı. Toplumdaki çeşitli farklılıkların özel alanda gelişmesine izin verilebilirdi; ancak bu kamusal alana yansımaya başladığında devletin müdahalesine açık bir hâle gelmekte ve kabul edilemez olarak görülmekteydi (Schnapper 2005: 195).

Asimilasyondan yana politika geliştiren devletler toplumu tutarlı ve birleşmiş bir yapı olarak görürler ve toplumun istikrar ve uyumu için farklılıkların benzeştirilmesi ve

erilmesi politikalarını olumlarlar. Ancak modern toplumlar geniş bir çeşitlilik ve farklılık etrafında şekillenirler ve çağdaş devletler topluluğun üyelerinin kendilerini farklı kılan özellikleri, değerleri ve kültürleri ile olan ilişkilerini yeterince önemsememiş ve derinliğini anlayamamışlardır. Ki zaten tarihsel süreç asimilasyon politikalarının her zaman istenilen sonuçları doğurmadığını ortaya koymuştur. Yahudiler iki bin yıl boyunca Hıristiyanlardan gelen güçlü asimilasyoncu baskıya karşı direnmişler, Amerika'daki farklı etnik ve ulusal gruplar kaynaşma potası uygulamalarına rağmen belirginliklerini korumuşlardır. Kanada'daki Quebeckliler, Avrupa ülkelerinde Baskılar gibi ulusal azınlıklar kendi özgün yapılarını kaybetmemişlerdir.

Öte yandan toplulukların kendi özgülüklerinde diretmeleri ve bu temelli haklarında ısrarcı olmalarıyla asimilasyon politikalarının geçerliliğini yitirmesi durumlarında son derece trajik sonuçlara yol açan yok etme ve soykırım temelli politikaların hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda faşist yönetimler özelinde Almanya'da Yahudilere yönelik soykırım, Fransızlar'ın Cezayir'deki politikaları ve Bosna'da yaşananlar bunlara verilebilecek örneklerden birkaçıdır.

Parekh, asimilasyon politikalarının her zaman başarılı olamamasını birkaç nedene dayandırır. Birincisi değer ve kültür farklılıkları insanların onlardan kolayca kopmalarını sağlayacak gevşek bir yapıda değildir, oldukça derinlere işlerler. İkincisi kültürler çok karmaşık inanç ve değerler üzerine otururlar; içlerine doğmadığımız müddetçe onları tam olarak anlamlandırmamız mümkün değildir. Bu da tam bir kültürel asimilasyonun sağlanması için biyolojik asimilasyonu gerekli kılar ve bu da yabancıların kolaylıkla ödeyecekleri bir bedel değildir. Üçüncüsü, asimilasyon vaat ettiği gibi tam ve şartsız kabulü genellikle sağlamaz. Kişi baskın kültür içerisinde asimile olsa bile, geçmişin veya en küçük farklılığın, geniş toplumun bir kısmı veya tamamı tarafından ayrımcılığa temel olarak kullanılması tehlikesi vardır. Parekh, tam asimilasyon talebinin farklılıklara duyulan hoşgörüsüzlükten kaynaklandığını belirtir (Parekh 2002: 253-254).

2.2.2. Kültür

Çokkültürlülük tartışmaları yürütülürken temel dayanaklar kültür kavramı etrafında şekillenmektedir. Bunun temel nedeni bireyin kendini tanımlama ve var etme sürecinin çevresiyle, diğer insanlarla ve dolayısıyla kültürel yapılarla, en başta da içine doğduğu kültürel yapıların etkisiyle gerçekleştiği düşüncesidir. Modernite ile şekillenen bireyin kendini var ediş kurgusu kültürel alanı değersizleştirdiği için şiddetli bir şekilde eleştirilir. Bu bağlamda çokkültürlülük tartışmaları kültürel yapılara gereken değerin verilmesi gerekliliği üzerinde durur.

Parekh kültürü, tarih içerisinde yaratılan bir anlam ve önem sistemi olarak tanımlar. Bu çerçevede insanların bireysel ve toplu yaşamı anlamak, düzenlemek ve yapılandırmakta kullandıkları inanç ve değerler sistemidir. Kültür iyi hayat kavrayışlarımızın içerisinde anlam bulduğu bir zemin sunar. Bu yönüyle de ahlak kavramıyla kaynaşmış bir yapıdadır. Ahlaki değerlerimizin dışavurum tarzları kültürümüzle derinden bağlantılıdır çünkü ahlak hayatımızın değer ve önemine ilişkindir, kültür ise bunun biçimlendirilmesinde oldukça belirleyicidir. Örneğin insan yaşamına saygı sadece bir ilke olarak kalmaz; bir cenaze töreninde ne giymemiz gerektiği, davranışlarımızın nasıl olacağı veya bir bebeğin doğumunun nasıl kutlanacağı gibi şeyler hep kültürümüzle bağlantılı şeylerdir. Bu yönüyle kültür ahlaka somut bir içerik kazandırır (Parekh 2002: 184-187).

Kültür bireyin kişiliğini biçimlendiren, dünyaya belli bir bakış açısından bakmayı ve insanlarla ilişkilerini anlamlandırmada değerler sunan bir zemindir. Yine kültür insanlara benzer alışkanlık, beğeni, zevk, ideal ve ortak bir hafıza sunar. İnsanların kişiliğini belli bir şekilde yapılandırıp biçimlendiren kültür, onlara bir içerik ve kimlik katar. Aynı zamanda onu belli bir topluluğun içine katıp onlarla özdeşleştirir. Tüm bu süreçler genellikle bilinç dışı bir şekilde gelişir ve bu nedenle benliğimizde derin kökler salarlar. Belli bir kültürel topluluğun içerisine doğan birey o kültürün içeri ve toplumsal tabanından etkilenir. Bu nedenle kişiler kültürlerinin ötesine geçmeye çalışsalar bile onun içinde biçimlendikleri ve tavırlarını onun içinde deneyimledikleri için o kültürün izlerini taşımaya devam ederler (Parekh 2002: 200-201).

Kültürler statik değil dinamik bir yapıya sahiptir. Bu hâliyle çekişme ve değişimden uzak değildir. Ortaya çıkan yeni durumlar veya edinilen yeni bilgiler sayesinde yeniden yorumlanabilir, değiştirilip, dönüştürülebilirler. Bu anlamda kültürün bazı takipçileri tarafından onaylanmayan kimi değerler veya adetlerin sınırları esnetilebilir ve farklı bir biçimde yorumlanmaya açık bir yapıda bırakılabilirler. “Bu yüzden kültür edilgen bir miras değil, etkin bir anlam yaratma sürecidir” (Parekh 2002: 196). Kültürel bir topluma ait olmak ortak bir hafıza, gelenek, semboller ve tarihsel anılara sahip olmak demektir ve bu hâliyle üyeler arasında ortak bir bağ ve dayanışma hissini geliştiren bütünleştirici bir yapıdadır. Ancak bu kültürün her üyesinin kültürün değerlerini tek bir biçimde içselleştireceği anlamına gelmez. Yukarıda da değinildiği gibi kültürler dinamik bir yapıdadır ve kendi içinde geniş bir anlamlar çeşitliliği barındırır. Kültürel alan simgelerle örülüdür ve her üye bu simgelere farklı anlamlar yükler (Çelik, 2008: 321).

Kültürler insan yaşamı üzerinde denetleyici bir yapıya da sahiptir. Bu yönüyle belli bir davranış ve yaşam biçimini onaylayıp bazılarını reddeden ve insan ilişkilerini düzenleyip kurallar ve sınırlamalar getirebilmektedirler. Bir yandan insanlara farklı seçenekler ve anlamlar sunarken bir yandan da bazılarını yok edip sınırlandırabilmektedirler. Kültürler insanlara belli anlam ve normlar sunarlar bu nedenle çakışan çıkarlar ve anlamlar arasında tarafsız değildirler. Ancak bireyin kültüre eleştirel bir şekilde yaklaşabilmesinin engellenmemesi burada son derece önemlidir (Parekh 2002: 201-203).

Bir toplumda kültür ekonomik, politik ve diğer kurumlarla yakından ilişkilidir. Kültür bu dinamiklerden etkilendiği gibi bu dinamikler de kültürü etkiler. Bu bağlamda Klasik Atinalılar, Romalılar’ın teknolojisini yaratacak yeteneğe sahip olmalarına rağmen bunu estetik kaygılar veya insan-doğa ilişkisine yönelik düşünceleri nedeniyle gerçekleştirmemişlerdir. Modernizm öncesi dönemde adaletin kapsamı ve içeriği, insan doğasının amacı gibi nedenlerden dolayı ekonomi üzerinde birçok sınırlama getirilmiştir. Öte yandan ekonomik, politik ve diğer kurumlar dünyayı yapılandırırken insan davranışları üzerinde etkide bulunurlar. Bu kurumlar salt fiziksel güce dayanamayacağı için soyut ve meşruiyet sağlama arayışı içinde olurlar. Toplumdaki

farklı yapıdaki toplulukların desteğini almak ve onların nezdinde meşruiyet kazanmak kültürel ve ahlaki inançların biçimlendirilmesiyle yakından ilgilidir (Parekh 2002: 195).

Kültür insan yaşamı üzerinde dünyayı anlamlandırmada gereken kaynakları sunan, değer ve idealleriyle ilham veren, kişiliğe istikrar kazandıran, yaşamda bizlere rehberlik eden ve ahlaki bir pusula işlevi gören bir yapıdadır. Bir kültüre ait sanat, şarkılar, hikâyeler, ayinler üyelerinin ahlaki ve ruhsal yönelimini belirleyip hayatın trajik yanlarıyla başa çıkabilmesine yardımcı olur. Bu anlamda kültürün üyeleri, kültürlerinin kendilerine sunduğu değerler, idealler, anlam ve önem sistemi, ahlaki ve ruhsal duyarlılık ve sunduğu yaşam sistemi nedeniyle kültürlerine yönelik bir sadakat hissi duyarlar ve bu sadakat aynı zamanda kültürün tüm üyelerine yönelik bir sadakati de beraberinde getirir. Çünkü bir kültür ancak bir topluluk tarafından korunabilir ve sürdürülebilir. Bu koruma uğruna topluluklar bazen büyük zorbalıklara karşı büyük fedakârlıklar yapıp mücadele ederler. Kültürel topluluklar uzun süren kavgalar neticesinde varlığını devam ettiren, yerleşmiş davranış gelenekleri ve başarı anılarına sahip tarihsel topluluklardır. Bu nedenle üyelerinin bilincinde, kişiliğinde ve kimliğinde edindiği yer oldukça derin bir yapıdadır. Bu yapılarıyla da gönüllü birlikteliklerden oldukça farklılardır. Kültürel topluluklara katılmaz onların içine doğarız. Onlardan uzaklaşsak bile müzikleri, yiyecekleri, değerleri, tarihsel anıları benliğimizde köklü bir yer edinir ve kolayca vazgeçebileceğimiz bir yapıda değildirler. Parekh, kültürel bir topluluk olmak ve gönüllü birliktelikler oluşturmanın insan yaşamında farklı yerlere sahip olduğunu ve birinin diğeri gibi davranmaması gerektiğini vurgular. Bu hâliyle moderniteyle birlikte şekillenen çağdaş devlet sistemini eleştiren Parekh, bir gönüllü birliğin kültürel bir topluluk gibi davranmasının onu baskıcı ve amacından sapan bir hâle getirebileceğini, gönüllü bir birliktelik gibi davranan kültürel bir topluluğun ise kırılğan, tesadüfi, uçucu insan tercih ve çıkarlarına bağlı bir hâle gelip amacını kaybedeceğini söyler. Ona göre liberal anlayış ilkinin (gönüllü birliktelikler) ikincisine (kültürel topluluklar) doğru dönüştürmeye çalışır ve bu oldukça ciddi sorunlara yol açmaktadır (Parekh 2002: 205-208).

Liberal teorinin kültürel süreçlere dair geleneksel yaklaşımı artık geniş bir kesim tarafından eleştirilmekte ve yeniden yorumlanması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Hatta klasik liberalizmin günümüz çağdaş temsilcilerinden Rawls bile bu konuda şunları söylemektedir:

“Normalde kişinin ülkesini terk etmesi zor bir adımdır: İçinde yetiştiğimiz, kendimizi, hedeflerimizi, amaçlarımızı ve değerlerimizi ifade etmek için dilini kullandığımız, toplumsal dünyamızı tespit tarihinden, gelenek ve göreneklerinden yararlandığımız toplum ve kültürü terk etmek anlamına gelir. Çoğu zaman, bazen reddetmeden sorgulamasak da toplum ve kültürümüzü benimser ve bunlara dair sıcak ve ifadesi güç bir his taşırız” (Rawls 2007: 256).

Bu yeni yorumlama biçiminde ise liberal anlayışın temel değerlerinden biri olan bireysel özerklik ilkesi önemli bir yer tutmaktadır. Buna göre; kültür kavramı bireysel özerklik kavramıyla yakından bağlantılıdır. Çünkü insanların içine doğdukları ve kendilerini ilk defa tanımlamaya başladıkları kültürel yapı seçimlerinin dışında işleyen bir süreçtir. Bu nedenle de bireyin anlamlı seçimler yapabilmesi bu yapıyı kullanabilmesiyle bağlantılıdır. Bireyler kendi kültürel kalıtları ve ilişki içinde oldukları diğer kültürel kalıtların üzerinde düşünerek, içerleyerek, dışlayarak ve dönüştürerek kendilerini var ederler. Bu anlamda görüşlerimiz, tavırlarımız, kanılarımız hep diğer kişiler ile bir etkileşim içinde şekillenir (Gutmann 2014: 29).

Taylor kendimizi tanımlama sürecimizin diyalojik olduğunu vurgularken kendimizi tanımladığımız değerler, zevkler, arzular, kanılar ve umutların beslendiği artalandaki kültürel süreçlerin önemine dikkat çekmek ister (Taylor 2014: 54). Bu nedenle de bireyler için büyük bir öneme sahip olan bu artalanı değersizleştirmek, yok saymak veya eritmeye çalışmak bireyler için ödenmesi gereken büyük bir bedeldir (Kymlicka 2004: 472). Modern toplumun kurgulanış biçimi birçok kültürel yapının sürdürülebilirliği önünde engellemelerde bulunduğu için oldukça sorunludur.

Kymlicka kültür kavramını tanımlarken liberal toplumun temel ön koşulları üzerinde düşünmemiz gerektiğini söyler. Buna göre liberal toplum iyi hayat kavrayışlarımıza göre yaşamlarımızı biçimlendirmek ve değerlerimiz çerçevesinde bu kavrayışlarımızı değiştirip dönüştürmek yani sorgulayabilme ve buna göre tutum belirleme üzerinedir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken iyi kavrayışlarımızı ortaya

çıkaran ve bunu etkileyen seçeneklerin varlığıdır. Bu ise bizi kültür kavramına götürmektedir (Kymlicka 2015: 150-154).

“Anlamlı bir bireysel seçimin mümkün olabilmesi için bireylerin yalnızca bilgiye erişebilmeleri, o bilgiyi enine boyuna değerlendirme kapasitesi taşımaları, ifade ve örgütlenme özgürlüğüne sahip olmaları yetmez, aynı zamanda bir toplumsallık kültürü edinmeleri de gerekir. Bunu sağlayan ve ilerleten grup farkına dayalı önlemler, bundan dolayı, liberal bir adalet teorisinde meşru roller oynarlar” (Kymlicka 2015: 154).

Kymlicka için kültür aidiyetleri, öz kimliğin şekillenmesinde önemli bir dayanaktır. Eğer bir kültürler saygı görmüyorsa bireylerin öz saygıları ve haysiyetleri tehdit altındadır. Bu nedenle toplumsallık kültürleri canlı tutulmalıdır (Kymlicka 2015: 162-168). Burada sözü edilen “toplumsallık kültürü” onun kültür kavramına yüklediği anlamdan ileri gelmektedir. Kültür, kurumsal bakımdan belli bir toprak parçası, ayrı bir dil ve tarihi paylaşan soy bağları olan bir cemaat biçiminde ulus ya da halk kavramı ile eş anlamlı kullanılır. Bu bağlamda kamusal ve özel alanı kucaklayan, üyelerin sosyal, eğitsel, dinsel ve ekonomik alanlardaki tüm etkinlikleri kapsar. Kültür sadece ortak değerler veya geçmişi değil aynı zamanda ortak kurum ve pratikleri kapsar. Kymlicka günümüzde bir kültürün devamlılığının kurumsal alanda somutluk kazanmasına bağlı olduğunu söyler. Bu nedenle okullarda, ekonomide, medyada kullanılmalıdır. Bu olmadığı takdirde kültürler dağılır ve marjinalleşirler (Kymlicka 2015: 142-147).

2.3. Çokkültürlülüğe Yönelik Bazı Yaklaşımlar

Bugün çokkültürlülük veya tanınma meselesinin ontolojik bir ihtiyaç (Hazır 2012: 16) olarak karşımızda durduğunu söylemek çok da yanıltıcı olmayacaktır. Bu nedenle çokkültürlülük etrafında gerçekleştirilen tartışmalar toplumsal adalet, eşitlik gibi siyaset felsefesinin oldukça tartışmalı alanlarıyla ilintili olarak ilerlemektedir. Çünkü toplumdaki çeşitlilik ve farklılık sadece belli ritüeller, adetler, görenekler anlamında bir farklılığı yansıtmayıp daha derin anlamda, benimsediğimiz ve uymakla

yükümlü hissettiğimiz bir takım değer ve bunlarla uyumlu adalet anlayışlarıyla ilgilidir. Bu nedenle günümüz çağdaş toplumlarının yaşadığı problemlerin temelinde belli bir adalet anlayışının hâkim hâle getirilmesinin yattığını söyleyen Ali Şafak Balı, bugüne kadar geliştirilen adalet ilkelerinin farklı adalet anlayışlarındaki ortak değerler üzerine odaklandığını ve bu adalet anlayışlarının farklılaşan yanlarının bunlara sahip kişiler için esaslı bir nitelik taşıdığını göz ardı edildiğini söyler (Balı 2001: 205-211).

Toplumsal düzende belli bir adalet anlayışının benimsenmesi, idealize edilmiş bir insan ve idealize edilmiş bir toplum anlamı taşımaktadır ve bu biçimdeki monist bir yaklaşım çağdaş toplumlarda çözüm bekleyen sorunlar karşısında çözüm geliştirmekte yetersizdir (Balı 2001: 183-185). Bir ülke vatandaşı olarak doğan bireylerin, ülke vatandaşı olarak sağlanan haklardan yararlanmak için diğerlerinden daha fazla çaba göstermek zorunda kalmaması gerekir. Çünkü çağdaş siyasi toplumlarda azınlık bir kültürün üyesi olarak doğan bireyleri sırf bu yüzden dezavantajlı bir konumda olabilmektedir. İçine doğdukları toplumsal kültürden farklı bir kültürün normlarına göre yetişmek durumunda kalan kimseler ya genel toplum dışında kalmak ya da kendi kültürünü terk etmek seçimiyle karşı karşıya kalabilmektedirler. Burada vurgulanması gereken bir toplumu bir arada tutan değerler; ortak kültür, dil, tarih, din ve sembollerin hâkim kültür dışında farklı kültürler içinde kendi içlerinde aynı bağlılığa sahip olduklarının anlaşılmasıdır. Bu bağlamda hâkim bir kültürün üyesi olan bir kimsenin kolaylıkla elde edebildiği toplumsal yer edinim azınlıktaki bir kültüre sahip kimseler için kendi değerlerinden ödün verdiği ve çoğunlukta kültüre yaklaştığı sürece mümkün olabilmektedir. Bu çerçevede sorun çatışan adalet anlayışlarından herhangi birinin tek başına dominant bir yapıda olmadığı toplumsal bir düzen ve hukuk sisteminin geliştirilmesinde çözüme kavuşturulabilir (Balı 2001: 218-220). Ancak bunun gerçekleştirilebilmesi farklı sorunları gündeme getirmektedir.

Parekh çokkültürlü bir toplumda çatışan iki talebin karşı karşıya olduğunu ve bunların adil bir uzlaşma temelinde çözecek bir yöntemin bulunması gerektiğini söyler. Bunlardan birincisi; topluluğun üyeleri arasında güçlü bir birliktelik ve aidiyet duygusunun yaratılması gerekliliğidir. Aksi durumda herkes için bağlayıcı kararların alınabileceği, sorunların çözülüp düzenleneceği birleşmiş bir topluluk olmayacaktır. Bu

her ne kadar bir çelişki gibi dursa da bir toplumda çeşitlilik ve farklılık ne kadar fazlaysa onları bir arada tutacak birlik ve uyuma o kadar ihtiyaç vardır. Çünkü zayıf bağlarla bir arada olan topluluklar farklılıkları hoş karşılayacak ve birlikte yaşamın yollarını oluşturacak güven ve istekten yoksun olurlar. İkincisi ise; toplumdaki çeşitliliğin hak ve taleplerini görmezden gelemeyiz. Çünkü insanlar kültürleri tarafından biçimlendirilir ve bu nedenle özsaygıları ile kültürlerine yönelik saygı pozitif bir ilişki içerisindedir. Toplumdaki diğer insanlara duymakla yükümlü olduğumuz saygı, kültür ve kültürel topluluklarına yönelik bir saygıyı da kapsar. Bu kültürlere saygı duymak aynı zamanda birlikte yaşama yolunda onların sadakatlerinin ve bu anlamda uyumun sağlanmasını kolaylaştırır. Bu toplulukların üyeleri diğer kültürlerle etkileşime girmelerini kolaylaştırır (Parekh 2002: 251-252).

Taylor, kimliğimizin kısmen tanınma ya da tanınmama yoluyla, çoğu zaman da başkalarının yanlış tanınması yoluyla biçimlendiğini söyler. Bu nedenle bir toplumda insanların ne şekilde var olduğu, kimliğini oluşturma sürecinin ne şekilde işlediği oldukça önemlidir. Eğer insanlar sevilmeyen, aşağılayıcı bir imaj yansıtıyorlarsa bu durum oldukça zarar vericidir. Bu bağlamda tanınmama ya da yanlış tanınma sonucu bu tip bir imajın yerleşmesi oldukça etkilidir ve insanı sahte, çarpıtılmış ve indirgenmiş bir varoluş tarzına hapsedmektedir (Taylor 2014: 46).

Çağdaş devletin toplumdaki farklılığa ve çeşitliliğe yönelik ayırım gözetmeme ilkesi ve daha önceki bölümlerde ele alınan kurgusal çelişkileri insanlara ya da gruplara yönelik aşağılayıcı imajların yerleşmesine neden olabilmektedir. Örneğin bazı feministler, ataerkil toplumlarda kadına yönelik aşağılayıcı bir imajın benimsendiğini ve kadınların içinde buldukları bu imgeyi o kadar içselleştirdiği için ilerlemeleri önündeki nesnel koşullar ortadan kalksa bile yeni olanaklardan faydalanmadıklarını vurgulayıp bunun da ötesinde kendilerine yönelik özsaygının yitiminin vermiş olduğu acıya katlanarak yaşamlarını sürdürdüklerini söylerler. Yine beyaz toplumun siyahlara yönelik aşağılayıcı ve değersiz görme imgesiyle ezilmişlik konumlarının sürdürüldüğü ve aynı uygulamanın toplumdaki azınlıklar ve yerli halklar gibi toplumdaki farklı gruplara yönelik olarak da gerçekleştirildiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle yapılması gereken bu gruplara yönelik dayatılan kimliklerden kurtulup kendi özel varoluş

tarzlarıyla topluma katılmalarını sağlamak olmalıdır (Taylor 2014: 47). Taylor'ın bu yaklaşımı egemen ihtiyaçlar hiyerarşisine dair yeni bir yorumlama biçimi olup kimliğin tanınması, farklılığın onaylanması ve kendine saygıyı oldukça önemli bir insan ihtiyacı olarak ortaya koymaktadır (Mollaer 2012: 53).

Liberal demokrasilerin temel taahhüdü birey olarak yurttaşların özgürlük ve eşitliğidir (Kymlicka 2015: 77). Bireylerin temel hak ve özgürlükleri yeterince güvence altına alındığı zaman toplumsal eşitlik sağlanmış olacaktır. Ancak bireyin varoluşunun kültürel aidiyetle olan ilişkisi göz önüne alındığında grup temelli hak talepleri belirginleşmeye başlamaktadır. Bu bağlamda farklılıklara kör liberalizm farklılıkları ön planda olan gruplara yeterince alan açmamaktadır. Parekh en büyük problemin birey merkezli hak ve özgürlük yaklaşımının grup bazlı düşünüldüğünde ihtiyaca cevap verememesinde yattığını söylemektedir.

Kymlicka günümüz modern ulus-devletlerinde siyasi toplum ve kültürel toplum arasında önemli bir kopukluk olduğunu söyler. Bu bağlamda siyasi toplum; çağdaş devletin bireye sunduğu hak ve yükümlüklerdir; yurttaşlık haklarını kapsar. Kültürel toplum ise bireylerin içinde istek ve amaçlarını şekillendirdikleri ve değiştirdikleri alandır. Bu bağlamda birincisini kamusal alan ikincisini ise özel alan olarak ele almak mümkündür. Çağdaş devlet bu iki alanın uyuşması ve benzeştirilmesi üzerine kurgulanmıştır. Ancak çağdaş toplumun geniş bir farklılık ve çeşitlilik barındırması ve bunların siyasallaşması bu uyumu sağlamakta yetersiz kalmaktadır (Çağlar 2009: 237). Modern ulus-devletler kamusal alanda belli hâkim kültürlerin egemen olduğu ve bu anlamda belli bir tikelliği temsil etmesi bakımından ciddi bir biçimde eleştirilmektedir. Çünkü bu nedenle toplumdaki tüm gruplar kamusal alandaki müzakere süreçlerine sağlıklı bir şekilde katılamamakta ve böylece bu müzakere süreçleri hep hâkim gruplar lehine sonuçlanmaktadır. Fraser bu biçimde ortaya çıkan toplumsal eşitsizliğin yarattığı etkilerin en çok bu müzakere süreçlerine katılamayan toplumsal kesimlerde belirginleşeceğini ve seslerini duyuramayan bu kesimlerin karşı kamular üretmeye başlayacaklarını söyler (Fraser 2004: 117-118).

Fraser'ın *madun karşı-kamular* olarak adlandırdığı bu süreç söylemsel alanı genişlemesini hızlandıracağı için özel bir öneme sahiptir. Ancak bu ortaya çıkan madun karşıt-kamuların tümünün tartışmasız olarak iyi olarak kabul edileceği anlamına gelmemektedir. Fraser bu konuda şöyle söylemektedir;

“...madun karşıt-kamuların her zaman zorunlu olarak erdemli olduklarını söylemek istemiyorum; bunlardan bazıları ne yazık ki tam anlamıyla anti-demokratik ve anti eşitlikçidir; hatta açıkça demokrat ve eşitlikçi niyetler taşıyanlar bile kendilerine özgü enformel dışlama ve marjinalleştirme tarzlarını uygulamanın ötesine her zaman geçemiyorlar. Ama yine de egemen kamular içindeki dışlamalara tepki olarak bu tür karşıt-kamuların ortaya çıkması, söylemsel alanın genişlemesini hızlandıracaktır. Bu durumda ilke olarak önceleri tartışma dışı tutulan ön kabuller, artık kamusal olarak tartışılmak zorunda kalacaktır” (Fraser 2004: 118-119).

Fraser'a göre kamusal alan sadece bir uzlaşma ve müzakere alanı değil aynı zamanda toplumsal kimliklerin oluşum ve gerçekleşme alanıdır. Liberal kavrayışın tüm farklılıklara karşı nötrülük veya tarafsızlık tutumunun gerçekleşmesi pek mümkün değildir. Çünkü kamusal alana katılım kendi kimliğiyle de katılımı kapsar ve bu hem kendini oluşturmaya, kendi sesiyle katılımı hem de ifade etme anlamına gelir. Çağdaş devletle birlikte ortaya çıkan kamusal alan her kültürün eşit derecede katılımı sağlayacak sıfır dereceli alanlar değillerdi. Bir kültür daima diğerlerine nazaran söylemsel olarak ayrıcalık kazanmıştır. Bu bağlamda geniş bir çeşitlilik ve farklılığa sahip modern toplumda çağdaş devletin tam bir uzlaşma sağladığını söylemek mümkün değildir. Bu nedenle çeşitliliğin ve farklılığın hâkim olduğu toplumlarda farklı değer ve retoriklere sahip grupların katılımı kamusal alanda çoğulluğu gerektirir. Bu anlamda tüm farklılık ve çeşitliliği kabul edip onları kesen bir kamusal yapının sağlanması gerekir. Madun karşıt-kamular ise buna uygun kamusal sınırların çizilebilmesinde oldukça önemlidir. Fraser'ın farklılık ve tanınma siyasetinde sosyo-eşitliğin sağlanması bir ön koşuldur. Bunun içinde politik olarak düzenlenmiş bazı yeniden örgütlenme ve yeniden dağıtım biçimlerine ihtiyaç vardır (Fraser 2004: 120-128).

Fraser (2003) tanınmayla ilgili olarak nesnelci-kurumsalcı bir yaklaşıma sahiptir. Ona göre tanınma toplumsal adaletle ilgili bir meselesidir. Adaletin sağlanması içinde

katılım eşitliğinin sağlanması gerekir (Aktaran: Mollaer 2012: 71). Kurumsallaşmış kültürler üzerinde duran Fraser (2003), toplumsal modellerin toplumdaki her grubun toplumsal yaşamda kendilerini ifade etmeleri yönünde herhangi bir kısıtlama ile karşı karşıya değilse bu modellerde karşılıklı saygı ve eşitlik gözetildiğini söyler. Ancak bunun gözetilmediği durumda toplumdaki kurumsallaşmamış kültürlerin ikincil bir statüde ele alındığını belirtir. Bu durum adaletle ilgili bir meseledir. Bu nedenle Fraser kendi tanınma siyasetini tanınmayı kendini gerçekleştirme şeklinde ele alan görüşlerden ayırır.⁵ Örneğin; aile hukukuna ait düzenlemelerde genelde heteroseksüel evlilikler onaylanır, ancak homoseksüel evlilikler yasadışı olarak kabul edilmektedir. Bu yönüyle kurumsallaşmış kültür homoseksüelliği ikincil bir statüye sokmaktadır ve homoseksüellerin hak talepleri ruhsal bir hasarla ilgili değil adaletle ilgili bir meseledir. Bu nedenle kimlik salt kendini gerçekleştirmekle ilgili değildir. Onun statü modelinde toplumsal adaletin sağlanması için yanlış tanınmaya neden olan nesnel koşulların ortadan kaldırılması gerekir ve bu yeniden dağıtımı gerektirir. Bir kişinin ya da grubun toplumun eşit üyesi olarak kamusal alana katılmaktan mahrum bırakan kurumsallaşmış kültürel örüntüler düzeltilerek de katılım eşitliğinin öznelarası koşulu sağlanır. Bu bakımdan Fraser'ın yaklaşımı tanınma konusuna yeni bir boyut kazandırması bakımından önemlidir. Bu bağlamda belli toplumsal-tarihsel koşullarda bir haksızlığın nedeni tanınma sorunu olabiliyorken bir diğerinde yanlış tanınmanın nedeni bir haksızlık olabilir. Fraser evrensel adalet ilkelerinin varlığını kabul etmektedir ve tanınma siyasetinde bundan hareket etmektedir. Bu nedenle kendini gerçekleştirme anlayışlarının ortak adalet normlarını kabul ettiği bir perspektiften yaklaşmaktadır. Çünkü tanınma kendini gerçekleştirme şeklinde ele alındığında adaletin ilkeleri kültürel

---

⁵Fraser'a göre tanınma genellikle kendini gerçekleştirme meselesi olarak ele alınmaktadır. Charles Taylor ve Axel Honneth gibi düşünürler ise bu görüşün önde gelen temsilcileridir. Fraser'a göre bu görüşü benimseyenler tanınmayı kendini gerçekleştirme kavramının psikolojik yönüyle ele almakta, diğer özneler tarafından tanınmış olmayı tam ve örselenmemiş öznelliğe ulaşmanın zorunlu koşulu olarak görmektedirler. Tanınmayı reddetmek insani gelişim açısından onu temel bir önkoşuldan mahrum bırakmak anlamına gelmektedir. Bu yaklaşım yanlış tanınmayı iyi bir yaşamı başarma kabiliyetinin engellenmesi bağlamında zarar görmüş bireysel kimlik ve zedelenmiş öznelliğe dayanarak açıklamaktadır. Bu da tanınmayı kendini gerçekleştirme olarak ele almakla ilgilidir. Bkz. *Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition and Participation*, Fraser, 1996.

ve tarihsel faktörlere bağlanılıp evrensel ilkeler reddedilmektedir. Fraser herkesin eşit sosyal saygıyı hak etmediğini düşünür ancak herkesin kurumsallaşmış grup sınıflandırmaları temelinde saygısız bir muamele görmeme hakkı vardır (Aktaran: Çağlar 2009: 54-57, Mollaer 2012: 65-72).

Amy Gutmann çokkültürlülük tartışmalarının liberal demokrasilere özgün bir tartışma olduğunu söyler. Bunun temel nedeni ise ilke olarak herkesin eşit temsiliyetini esas almasıdır. Bu anlamda liberal demokrasilerde vatandaşlığın evrenselci bir paradigma çerçevesinde ele alınışının eşitlik ilkesinin doğru bir biçimde yorumlanmadığı fikrine katılmaktadır. Çünkü insan kültür taşıyıcısı bir yapıdadır ve bu nedenle yaptıkları seçimleri anlamlı kılacak kültürel bağlamlara ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaç ise iyi bir yaşamın temelinde öncelikli çıkarların farklı derecelere sahip olduğunun kabulünü gerekli kılar. Liberal demokratik devletler toplumdaki dezavantajlı konumdaki grupların değer verdikleri yaşam bağlamlarının korunması noktasında sorumluluk altındadırlar. Kamusal alanda kimliklerin tanınması, bu alanda potansiyel olarak paylaşılan ve paylaşılacak değerler noktasında karşılıklı etkileşim, fikir alış veriş için kültürel farklılıkların kamusal alanda görmezden gelinmek yerine kabul edilmesi gerekir (Gutmann 2014: 25-29).

Farklılıkların tanınma talepleri, bireylerin insan olarak temel haklarının korunması, farklılıklarından dolayı sahip oldukları özgüllüklerin, gereksinimlerin tanınmasına işaret eder. Bu ise farklılıkların kamusal alanda görünür olması ile ilgili doğacak sorunlar tartışmaları ile göz ardı edilemeyecek bir şeydir ve saygıyı hak etmektedirler. Ancak oda Fraser gibi bu saygının belli bir ahlaki sınırı olması gerektiğini savunur (Gutmann 2014: 30).

Bazı farklılıkların içeriği incelendiği zaman örneğin, diğerlerine karşı düşmanca bir içeriğe sahip ırkçı veya ırksal bir üstünlük tutumuna sahip bir yapıda olmaları ahlaki bir sınırın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu nokta da hoşgörü ve saygı kavramlarını ortaya koyan Gutmann, ikisi arasında bir ayrıma gidilmesi gerektiğini düşünür. Hoşgörü, çok geniş bir yelpazedeki görüşlere uzanır ancak bunun koşulu bireyi tehdit etmemesinden geçer. Saygı ise ayrımcı bir yapıdadır ve ahlaki bir tutumu yansıtır.

Ortaya çıkacak ahlaki anlaşmazlıklar, karşılıklı iletişim ve etkileşimle bir takım erdemleri doğurabilir. Ancak bireysel çıkar, grup çıkarlarının ussallaştırılması yani kadın düşmanlığı, ırkçılık, etnik nefret gibi konular saygıyı hak etmezler ve bu bağlamda ahlaksal bir konuma sahip değillerdir (Gutmann 2014: 43-44).

Steven C. Rockefeller liberal demokratik geleneğin kurulmasına neden olan şeyin evrensel özgürlük, eşitlik ve yeterliliğe ulaşma ideali olduğunu söyler. Ancak bu ideal en iyi örneklerinde bile kısmen gerçekleştirilebilmiştir ve demokratik ülkelerin tarihlerinin manevi anlamı bu idealin peşine düşme öyküsüdür. Rockefeller çokkültürlülük politikasının ortaya çıkışıyla birlikte evrensel eşitlik idealinin daha geniş ve derin bir anlama kavuştuğunu; sadece insanların doğuştan sahip olduğu insani güce saygıyı değil kültür biçimlerine yönelik bir saygıyı da kapsadığını ortaya koymuştur (Rockefeller 2014: 105).

Rockefeller tanınma konusunun tartışılmadan önce insanların birincil ve ikincil kimlikleri üzerinde bir vurgunun yapılmasıyla işe başlanması gerektiğini düşünür. Ona göre bireylerin birincil kimlikleri, genel insan doğasına sahip olmaları nedeniyle -kişi olarak- eşit olarak saygı görme ve doğal yeteneklerini kullanma yolunda eşit fırsatlara sahip olmakla ilgilidir. İnsan olarak sahip olduğumuz genel geçer kimliğimiz bizim birincil kimliğimizdir. Bunun dışında kalan ve bireyi etkileyen şeyleri ikincil kimlikler olarak adlandırır. Bu bağlamda vatandaşlık, cinsiyet, ırk ya da etnik köken bunların hepsi ikincil kimliklerdir ve birincil olan evrensel kimliğimizin önüne geçemez. Çokkültürlü demokratik toplumlarda çeşitliliğe saygı duyulması temel önemde olsa da insanların etnik kimlikleri eşit değerde olmanın dayandığı temel değildir. Bu bağlamda bir insanın eşit tanınmayı talep etme hakkı vardır ancak bu hakkı talep ederken dayanak olarak insan kimliğine ve insan olmanın verdiği güce vurgu yapılmalıdır. Kimi durumlarda birey hakları bir grup kimliği haklarından söz edilerek savunulabilmektedir. Ancak bu birincil kimliğin önceliğini değiştirmez. Etnik kimliklerimizin birincil kimliğimizin önüne geçmesi liberalizmin temlerini sarsmak veya hoşgörüsüzlük anlamına gelir (Rockefeller 2014: 106).

İnsan doğasında genel olarak paylaşılan şey, kendini farklı kültürel biçimlerde dışa vurur. Bu nedenle liberal demokratik toplumlar etnik kimlikleri bastırmak yerine onlara saygı göstermeli, özgürlük ve eşitlik gibi demokratik ideallerin tam olarak ifade edilebilmesi için çeşitli kültürel oluşumlarını desteklemelidir (Rockefeller 2014: 107). Ancak bu noktada liberal devlet tasvirinin işlemsel ve ahlaksal anlamları üzerine eğilen Rockefeller, çokkültürlülük tartışmalarında oldukça önemli bir problematiği oluşturan liberal değerlerle uyumlu olmayan uygulama ve talepler konusu üzerine eğilmektedir.

Liberal bir siyasi toplum başka hiçbir toplumda olmadığı kadar hoşgörü sağlama, vicdan, din, konuşma ve toplantı özgürlüğünü koruduğu kadar tarafsız ama aynı zamanda ahlaksal olarak kültürlerarası bir tarafsızlık içinde olamaz. Devletleri iyi hayat kavrayışları arasında tarafsız kalabileceği yönündeki işlemsel liberalizm düşüncesini savunanlar liberal demokrasilerin ahlaksal anlamının farkına varamamışlardır. Çünkü liberalizm bir ahlak anlayışı ve yaşam tarzının ifadesidir. Bu açıdan insanların iyi hayata sahip olmalarını sağlayacak bir toplum stratejisidir. Bu nedenle iyiye ilişkin hiçbir düşünce eleştiri dışı kalamaz ancak bu başıboş bir görecelilik anlamı da taşımaz. Liberal bir toplum kültürel bir gruba yönelik özel ayrıcalıklar tanıma, dokunulmazlık ya da siyasal özerklik tanımıyla karşı karşıya kaldığı zaman temel haklardan özveride bulunarak uzlaşma yoluna gidemez (Rockefeller 2014: 108-110).

Raz çokkültürlülüğün siyasi, ahlaki çeşitlilikle doğrudan bağlantılı olduğunu ve çokkültürlü bir toplumda farklı kültürlerin eşit bir biçimde tanınması gerektiği üzerinde durur. Raz, Avishai Margalit (1994) ile birlikte yazdıkları “National Self Determination” makalesinde kültürel bir gruba dahil olmanın, onunla özdeşleşmenin o grubun üyelerinin refahı ve kendilerine olan saygısı üzerinde olumlu etkileri olduğunu belirtirler. Kültürel aidiyetin toplumdaki diğerlerinin bizi nasıl algıladıkları ve nasıl davrandıkları konusunda yüksek bir sosyal değeri ve profili vardır. Kültür insana kendi kimliği için zahmetsiz bir aidiyet dayanağı sağlamaktadır. Bir kültüre duyulan saygı bireye duyulan saygıyla ilişkilidir bu nedenle bir kültür yaşadığı coğrafya ve devlette saygı görmüyorsa üyelerinin haysiyetleri ve kendilerine olan saygıları tehdit altındadır. Bu çerçevede Raz ve Margalit grupların bu saygının sağlanması konusunda kendi

kaderlerini belirleme hakkını talep edebileceklerini söylerler (Aktaran: Çağlar 2009: 222-223).

Kendi kaderini belirleme hakkının muhataplarının belirlenmesi Raz ve Margalit (1994) için önemlidir. Böylece grup hakları konusu daha anlaşılır olacaktır. Buna göre kendi kaderini belirleme hakkı kapsamlı grupların kullanabileceği bir haktır. Kapsamlı gruplar ise ortak bir dil, ayrı bir mimari tarzı, ulusal bir müzik, farklı gelenekler, kıyafetler, seremoniler, tatiller vs. gibi özelliklere sahiplerdir. Ancak bunların hiçbiri bir zorunluluk değildir. Bu özellikler bu hakkı kullanabilecek grupların en yakın tipik niteliklerini ortaya koyar (Aktaran: Çağlar 2009: 224).

Raz ve Margalit (1994) günümüzde bu hakkı ulusal azınlıklar ve yerli halkların kullanabileceği türden haklar olarak ele almaktadırlar. Günümüzde ulusal azınlıklar ve yerli haklar çoğunlukla baskı altında tutulmakta, kültürel değerleri küçümsenip ihmal edilmektedirler. Bu nedenle de bu grupların refahları ve kendilerine olan saygılarının korunması kültürel değerlerinin korunup devamlılığının sağlanması gerekir. Öte yandan kendi kaderini belirleme hakkının grubun çoğunluğu tarafından istenilir bir durumda olması gerekir (Aktaran: Çağlar 2009: 225-226).

Raz'ın çokkültürlülük anlayışı kültürel bağlamın bireysel özerkliğin anlam bulduğu koşulları sağlaması bakımından grup hakları konusunda olumlu bir görüşe sahiptir. Bir başka deyişle Raz liberal değer ve ilkelere oldukça bağlıdır; bu nedenle bu ilkelere çelişecek uygulamalar onun için kabul edilebilir değildir. Azınlık grupları içinde üyelerine yönelik baskıcı uygulamalara gidilmesi, ırkçılık, kendi içindeki farklılığa saygı göstermeme gibi bireysel hak ve özgürlükler, bu anlamda bireysel özerkliği tehdit edecek uygulamalar söz konusu olduğu zaman bu grupların hak taleplerinin desteklenmesi gerektiğini düşünür.

Raz'ın çokkültürlülük anlayışı liberal ilkelere sınırlıdır ve söz konusu liberal ilke ve değerlere bağlı olmayan grupların hak talepleri desteklenmez. Bu gruplar liberal ilke ve değerlere uydukları müddetçe desteklenip korunurlar. Buna karşı bir pozisyonda

hareket ettikleri zaman müzakere yapılmasını hak etmediklerini düşünür (Çağlar 2009: 228-229).

Bugün çokkültürlü bir toplum gerçekliği etrafında yürütülen tartışmalar grup farkına dayalı haklar ve bunların liberal ilkelerle olan ilişkisi etrafında odaklanmaktadır. Çokkültürlülük politikasını destekleyen liberaller tek başına bireysel hakların bireysel özgürlüğün sağlanması yolunda yeterli olmadığını ve bu nedenle de grup farkına dayalı hakların kabul görmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Ancak bu yapılırken bireysel özerkliğin gerçekleşmesinin sekteye uğratılmaması gerekliliğini savunarak sınırlayıcı bir anlayış ortaya koymaktadırlar. Bu ise toplumdaki liberal olmayan gruplara yönelik takınılacak tavrın nasıl olacağı yönünde soruları gündeme getirmektedir. Bu kapsamda çokkültürlülük anlayışının liberal ilkelerle uyumlu olduğunu savunan pek çok liberal yukarıda ele alınan Raz'ın görüşleriyle benzer düşüncelere sahipken kimi düşünürler ise liberal ilkelerle uyumlu olmayan taleplerinde karşılanması gerektiğini dile getirmektedirler. Temelde eşitlik ilkesi etrafında tartışılan bu sorun ilerideki bölümde iki anlayışın önemli temsilcileri olan Kymlicka ve Taylor'ın düşünceleri etrafında ele alınacaktır.

III. BÖLÜM

3. LİBERAL EŞİTLİK, CHARLES TAYLOR VE WILL KYMLICKA

Çokkültürlülük tartışmaları ve bunların liberal ilkelerle olan ilişkisine daha önceki bölümlerde değinilmişti. Çokkültürlülük, bireysel özgürlüğün sağlanması yolunda ortaya çıkabilecek bir takım sınırlandırmalar bağlantılı olarak ilerlemekteydi. Bu bölümde çağdaş çokkültürlülük tartışmalarında getirmiş oldukları kapsamlı çözüm önerileriyle ön plana çıkan ve bu çerçevede sıkça başvurulan iki düşünür; Charles Taylor ve Will Kymlicka'nın teorilerine yer verilecek ve liberal ilkelerin özellikle de liberal eşitlik ilkesinin ve çokkültürlülükle olan ilişkisi incelenecektir.

3.1 Charles Taylor “Tanınma Politikası;” Haklar Kuramı ve Cemaatçiliğin Birleşimi Olarak Çokkültürlülük

Taylor'a göre pek çok liberal kurum bireye yönelik atomizm düşüncesine dayanmaktadır. Buna göre bireylerin kendi kaderlerini belirleme kapasiteleri toplum dışında hiçbir cemaat bağlamına ihtiyaç duyulmaksızın sağlamak mümkündür. Kant'ın görüşlerinin kaynaklık ettiği bu anlayışın odak noktasında hakkın iyiye önceliği düşüncesi yer almaktadır.⁶ Bu anlayışın bireyin toplumsal bağlamla olan ilişkisini kopuk

bir hâle getirdiğini düşünen Taylor bu düşüncenin atomistik ve a-politik birey yaratma eğilimi taşıdığını söyler. Kant'ın deneyüstü ben anlayışı belirsiz, kişiselliği barındırmayan ve soyut bir kişilik ortaya çıkarır. Bu ise bireyi kendini aşan sorunlar karşısında duyarsız ve kayıtsız bir hâle getirir. Ancak benlik içinde yaşamın sürdüğü bir takım değerlerden bağımsız olarak şekillenemez. Bu nedenle Taylor kendi kaderimizi belirleme kapasitemize yönelik belli bir toplumu ve toplumsal çevre içerisinde anlam bulan benlik anlayışına dayalı “sosyal tezi” ileri sürer (Kymlicka 2004: 347).

Taylor'ın tezi, mevcut liberal demokrasilerin toplumsal yapıda özellikle de kültürel alanda ortaya çıkan sorunların karşısında tatmin edici çözümler geliştirmekte yaşadığı sorunlar göz önüne alındığında pek çok sorunlu alana dikkat çektiği görülür. Bu anlamda çağdaş siyaset felsefesine bir dinamo kazandırdığını söylemek mümkündür. Taylor temel kavramsallaştırmayı geleneksel liberalizmin sosyo-kültürel ve siyasal düzenlenme biçimi üzerine oturtmuştur ve bunların tekrar gözden geçirilmesi gerekliliği üzerinde durur.

Taylor'ın tezinin detaylarına geçmeden önce onun modernizm ile birlikte gelişen değerler sistemine yönelik eleştirel düşüncelerine yer vermek gerekir. “*Modernliğin Sıkıntıları*” adlı eserinde değindiği bu eleştiriler üç başlık etrafında şekillenmektedir.

İlk olarak “bireycilik” kavramı üzerine eğilen Taylor, kimilerinin günümüzde bireycilik anlayışının yeterince sağlanmadığını ve bireysel özgürlüğün aile yaşamı, ekonomik düzenlemeler ve geleneksel hiyerarşi anlayışından dolayı hâlen tam anlamıyla elde edilemediğini ve sınırlandırıldığını düşündüğünü, kimilerinin ise bireycilik anlayışıyla birlikte gelişen düşüncenin gerçekten iyi bir şey olup olmadığının

---

⁶ Kant hiçbir şeyin bizim öz değerlendirmemizin dışında kalamayacağını söyler. Bu nedenle belli şeylerin sabit kalıp onları değerlendirme dışı bırakmamızın insan doğasına karşı işlenmiş bir kıyım olacağını dile getirir. Çünkü bu durum insan doğasının köktenci amacı ve belirlenim ilkelerinden biri olan ilerleme düşüncesine aykırıdır. Bkz. *Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt*, Kant, 2000: 5.

sorgulandığını söyler. Ancak Taylor bu tartışmaların dışında bireycilik düşüncesine atfedilen özel önemin kimi sonuçları üzerinde durarak çeşitli eleştiriler getirmektedir. Buna göre, moderniteyle birlikte kazanılan geniş anlam ufuklarıyla birlikte bireyin yaşama dair bir şeyleri yitirdiği yönündeki tartışmalardan hareket ederek insanların kendi bireysel yaşamına yoğunlaşmasıyla birlikte geniş görüş açılarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu söyler. Bireyciliğin karanlık yönü kişinin benliği üzerine odaklanıp bir amaçsızlık hâline bürünüp yaşamının tatsızlaşıp daralması tehlikesidir. Böylece yaşamın anlamı azalırken başkalarına ya da topluma karşı kayıtsız bir hâle gelmektedir (Taylor 2011: 10-12).

Yaşamımızın tatsızlaşıp daralmasının moderniteyle birlikte önem kazanan “araçsal akıl”la doğrudan bağlantılı olduğunu söyleyen Taylor, ikinci problem olarak araçsal akıl üzerine yoğunlaşmaktadır. Geleneksel toplum düzeniyle yaşanan kopuş sosyal düzenleme ve eylem tarzlarının çıkar odaklı bir şekilde yapılandırılmasına açık bir hâle getirmektedir. Moderniteyle birlikte sosyal düzen ve yaşamın devamlılığı noktasında kullanılacak ölçüt olarak araçsal akıl ön plana çıkmaktadır. Kuşkusuz bunun insan yaşamı üzerinde özgürleştirici bir etkisi vardır. Ancak yaşamımızı ele geçirme tehlikesi de söz konusudur. Birey mutluluğu ve iyiliği için hedeflediği amaca yönelirken bunu maksimum verimlilik çerçevesinde ele almaktadır ve bunun yarattığı problem, başka ölçütlere göre belirlenmesi gereken şeylerin verimlilik ya da maliyet-fayda ekseninde saptanmasıdır. Bu hâliyle yaşamımızı yönlendiren amaçlarımız faydayı maksimize etmenin gölgesinde kalabilmektedir. Örneğin, servet ve gelirin çok eşitsiz dağılımını haklı göstermek için ekonomik büyümenin gerekliliğinin kullanılışı veya aynı gerekçenin bir felaket olasılığıyla karşı karşıya olmamıza rağmen -ozon tabakasının incilmesi gibi- doğal çevrenin ihtiyaçlarına duyarsızlaşmamıza neden olabilmektedir (Taylor 2011: 12-16).

Taylor son olarak ise bireycilik ve araçsal aklın ön plana çıkışıyla birlikte bunun siyasal düzleme yansıyış biçimi üzerinde durmaktadır. Moderniteyle birlikte sıkça üzerinde durulan özgürlük vaadinin kısıtlılığına dikkat çekerek bireyin kendine dönük bir hâle gelerek çıkar ve fayda odaklı hareket etmesinin bir özgürlük kaybına neden olduğunu söyler. Çünkü yönetim özel yaşamın doyurucu olmasını sağladığı ölçüde

bireyler özyönetim faaliyetlerine katılmakta isteksiz davranacak ve herkes özel yaşamının keyfini çıkarmayı yeğleyecektir. Burada Tocqueville'nin *yumuşak despotluk* kavramsallaştırmasına atıf yapan Taylor, modernliğe özgü bir despotluk tehlikesine dikkat çeker. Bireyin kendine dönük atomistik yapısı onu toplumsal karar alma süreçlerine katılıma konusunda zayıflatır. Katılım azalınca da yurttaşlar, merkezi otorite karşısında zayıflar ve güçsüzleşir. Bu noktada despotluk dehşet ve baskıya dayalı değil ama karar alma süreçleri ve uygulamaların halk denetimini oldukça sınırlandırır. Bu ise genel eğilim dışında yaşam biçimlerini korumayı güçsüzleştirir (Taylor 2011: 15-16). Bu durumda hem liberal düşüncenin temel ilkesi olan bireysel özgürlüğün sağlanması sekteye uğrarken hem de toplumdaki farklılıkların tanınması meselesi gün yüzüne çıkmaya başlar.

Benliğin sosyo-kültürel yapı içinde belirlenip biçimlendiğini söyleyen Taylor, Bu nedenle kişilerin kendilerini tanımlama biçimlerini ve bunların herkesçe kabul görmesine özel bir anlam yükler. Bu anlamda kimlik ve kimliğin tanınması toplumsal düzeyde son derece önemlidir.

Taylor için kimlik ve tanınmanın önemi, modernleşmeyle ortaya çıkan iki temel dönüşümle ilgilidir. Bunlardan birincisi, geleneksel toplum yapısının “şeref” temelli kimlik tanımlamasının yerini eşit haysiyet fikrine bırakmasıdır. Burada şeref kavramı, içkin olarak bir eşitsizliği, hiyerarşik bir yapıyı vurgulamaktadır. Herkesin bu şerefi taşıyor olması temel önemdedir. Modern düşünceyle birlikte şeref yerini herkeste ortak olarak bulunduğu düşünülen bir değer varlığına ve herkesin bu nedenle eşit olması gerekliliği üzerinden yükselen eşit haysiyet fikrine bırakmıştır (Taylor 2014:48-49).

Taylor geçmişin geleneksel ve hiyerarşik toplumsal yapısının ahlakilik kavramıyla bağlantılı olduğunu ve bu anlamda mevcut yapının aynı zamanda ahlaki bir düzeni de temsil ettiğini söyler. Taylor'a göre ahlaki düzen sadece belli bir normlar dizisi değil, bu normların hayat bulmasında etkili olan ve ayırt edici özelliğini ortaya koyan ontik bir bileşeni kapsar. Geleneksel toplumsal sistemde bu ontik boyut daha çok metafizik bir biçimde -Tanrı veya kozmos- kendisini dışa vururken bu paradigma ve

toplumsal düzen doğal olarak algılanıp normal ve doğru olan olarak görülmektedir. Buna karşı çıkmak toplumun doğal niteliklerinden uzaklaşmak anlamı taşır (Taylor 2006: 20-21).

Eşit haysiyet fikriyle birlikte bu ontik boyut insani bir özellik olarak karşımıza çıkmaya başlar. Bu anlamda bireyin kendisine özel bir anlam yüklenip bireyin yaşamının devamlılığı konusunda yapacağı eylemleri toplumsal yapının temel öznesi hâline gelir. Böylece doğal, doğru ve normatif olarak kabul edilen yapılar olumsuz bir nitelik kazanırken hiyerarşiye veya farklılıklara dayalı herhangi bir yapıya ontolojik bir statü verilmez (Taylor 2006: 21-22). Ancak bireyin böylesi özel bir konuma gelmesi onun toplumsal bağlamla olan ilişkisini kopartıp her şeyden yalıtılmış bir hâle sokma tehlikesi barındırır. Taylor eşit haysiyet fikriyle birlikte gelişen benlik anlayışının bireye yönelik monolojik bir içsel yaratım önerdiğini söyler. Ancak toplumsal pratikte monolojik bir yaratımdan söz edemeyiz. Aksine insanların kendilerini dışa vurum tarzları başkalarıyla girdikleri iletişim ve etkileşim sonucunda oluşur. Bu nedenle de diyalojik bir yapıdadır. Kendimizi açıklamamız ve var edişimiz edindiğimiz zengin insan dilleri ile gerçekleşir. Taylor *dil* kavramını yalnızca konuştuğumuz sözcükler anlamında değil daha geniş bir biçimde el kol hareketleri, sanat, sevgi gibi farklı dışavurum tarzları şeklinde betimler. Biz bu dilleri başkaları ile girdiğimiz etkileşimler yoluyla öğreniriz. Kendimizi tanımlama biçimimiz, kimliğimiz başkalarıyla girdiğimiz çeşitli etkileşimler yoluyla kısmen açık kısmen de kendi içimizde yaptığımız tartışmalar sonucunda oluştururuz. Etkileşim içerisinde olduğumuz kişiler hayatlarımızdan çıkıp gitseler bile gerçekleştirilen paylaşımlar benliğimizde yer edinir. Monolojik ideal insan yaşamında diyalojik olanın yerini ciddi bir şekilde göz ardı etmekte toplumsallığı dışlamaktadır (Taylor 2014: 52-55).

“Monolojik yaklaşımda yaşamın iyi yanlarını değerlendirmişiz, bunları sevdiğimizle paylaşarak tattığımızda nasıl dönüşüme uğradığı, bazı iyi şeylerin nasıl ancak böyle paylaşılarak zevk alma yoluyla ulaşılabilir olduğu unutulur. Kimliklerimizin sevdiğimiz insanlarca biçimlendirilmesini engellemek için büyük çabalar göstermeye, belki pek çok kez acı verici kopmalar yaşamaya bu nedenle gerek duyarız... En çok değer verdiğim bazı şeyler, benim için ancak sevdiğim kişi

aracılığıyla ulaşılabilecek şeylerse, o zaman o kişi kimliğimin bir parçası durumuna gelir” (Taylor 2014: 54).

Kimlik edinim sürecinin açık diyalog ile biçimlenmesi eşit tanınma ilkesi üzerinde daha fazla düşünmeyi bu konuya daha fazla ağırlık vermeyi gerekli kılmıştır. Taylor bu noktada kimlikle ilgili ikinci bir değişiklikten söz eder. Bu 18. yüzyılda bireysel kimliğin yeni bir biçimde anlaşılmasıyla ortaya çıkan, kendine ve kendi özel varoluş biçimine sadık kalma düşüncesine bağlı olarak gelişen *sahicilik idealidir*. Sahicilik ideali, neyin doğrulanabilir veya yanlışlanabilir olduğuna dair ahlaksal anlamda bir sezgiselliğin ortaya çıkışında zemin bulur. Bu anlamda araçsal akla yönelik bir eleştiri üzerinden şekillendiği söylenebilir (Taylor 2014:48-49).

Modernleşme ile birlikte gelişen eşit haysiyet politikası daha önce de değinildiği gibi araçsal akıl üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Buna göre bireyin asıl amacı kişisel mutluluğu ve iyi bir yaşam sürmesi yolundaki temel çıkarlarıdır. Taylor için bu çıkarlar bireyin çevre, toplumsal yapı ve doğa gibi kavramları iyi bir yaşam ve kişisel mutluluk adına araçsallaştırıp bu çerçevede tanımlanmasına neden olmaktadır. Bu ise bireyleri toplumsal, siyasal sorunlara karşı duyarsızlaştırmakta ve kendi önceliklerini yerleşik bir hâle getirmektedir. Bu öncelikler tatmin edildiği sürece birey, diğer sorunlara karşı ilgisiz bir hâle gelmektedir. Ancak bireyler belli tarihsel ve toplumsal koşullar içinde, bunların etkisiyle yaşamlarını sürdürdükleri için içlerinde taşıdıkları değerleri savunmalı ve bunlar için mücadele etmelidirler. Bu anlamda doğru veya yanlışın saptanabilmesi salt hesap yapma sorunu değil, duygularımıza yerleşmiş bir şeydir. Eşit haysiyet politikası kendi iç benliğimizle kurduğumuz ilişkiyi ahlaksal yönelimimizi belirleyen bir araç konumuna sokmaktadır. Oysa sahicilik ideali doğrudan bu ilişkinin kendisini ahlaksal bir önem yükler. Bu nedenle ahlaksal ağırlığın yer değiştirmesi söz konusudur (Taylor 2014: 49).

Taylor bu değişikliğin ortaya çıkışına kaynaklık eden düşüncelere Rousseau'nun öncülük ettiğini söyler. Rousseau'ya göre ahlak sorunu, doğanın içimizde duyduğumuz sesini izleme sorunudur. Ancak çoğu zaman başkalarına duyduğumuz çeşitli bağımlılıklar ve tutkular nedeniyle bu ses susturulmaktadır. Ahlaksal kurtuluşumuz,

kendimizle gerçek ahlaksal teması kurabildiğimiz zaman gelecektir. Bu yeni düşünceyle birlikte kendimizi iç derinlikleri olan varlıklar olarak algılarız. Ancak sahicilik idealinin asıl önemi Rousseau'dan ziyade Herder'in düşüncelerinde ortaya çıkar. Ona göre her insanın kendine özgü bir varolma biçimi vardır. İnsanın kendi iç niteliği ile temas içinde olması gerekir. Bunun aksine yaşamımızı dış koşullara uyma taleplerine göre biçimlendirdiğimiz zaman kendimizden uzaklaşır yaşamımızın özünü kaçırmış oluruz. Herkesin kendi ölçüsü vardır. Bu biçimiyle sahicilik ideali bizden kendi özgün varoluş biçimimizi keşfetmemizi beklemektedir (Taylor 2014: 50-52).

Sahicilik ideali eşit tanınma ilkesine farklı bir boyut kazandırarak günümüzde yok sayılan, çarpıtılan ve yanlış bir biçimde tanınan kimliklerin toplumsal yaşamda kendilerini doğru bir biçimde var edebilmeleri yolundaki mücadelenin tohumlarını atmıştır. Taylor her insanın kendine özgü varoluş biçimini kültürel alana uyarlayarak tanınmanın önemine dikkat çekmiştir. Bu biçimiyle tanınma iki düzeyde tanınır duruma gelmiştir. Bunlardan birincisi kimliğin ve benliğin, bizim için önem taşıyan öbür kişilerle olan etkileşimi kapsayan kişisel düzey ikinci olarak da kamusal düzey.

Günümüzde toplumsal sisteme dayanak oluşturan geleneksel liberal anlayışta, çoğulcu bir toplumda farklı grupların kültürel kimliklerinin tanınması yönündeki taleplere genelde kamusal alanla özdeşleşmemiz gerektiği ve kamusal alanda kendimize özgü, etnik, dinsel, kültürel, cinsel kimliklerimize bakılmaksızın hepimize eşit davranılması gerektiği ilkesince cevap verilmektedir. Özgürlüğümüzü ve eşitliğimizi güvence altına alan şey budur dolayısıyla da bu ödeyeceğimiz bir bedeldir. Bu belirlenen ortak niteliklere gönderme içerir. Bu nedenle de özgüllüklerimizin bu alanda tanınmasına gerek yoktur (Gutmann 2014: 26). Dolayısıyla kimlik sorunları bakımından tanınmanın kamusal düzeyde olması önemlidir. Ancak kimliklerin kamusal düzeyde tanınıp tanınmaması ve bunun liberal demokrasilerin temel ilkeleriyle olan ilişkisi konuyu sorunsallaştırmaktadır. Taylor kamusal düzeyde tanınmanın ve bir topluluğun toplu amaçlar benimsemesinin liberalizm sınırları içinde kalınarak kabul edilebilir bir şey olduğu söyler ve bunun için liberalizmin temel ilkelerinin yeniden yorumlanması gerektiğini savunur.

3.1.1. Liberalizmin Sınırları

Tanınma ile ilgili ortaya çıkan sorunlar ve bunun kamusal alan ile olan ilişkisi liberalizmin eşit haysiyet politikasına dayalı toplumsal düzenin eşitlik ilkesini oldukça tartışmalı bir hâle getirmiştir. Taylor, farklılaşmış rollerden kaynaklı sorunlardan soyutlanmış, yalnızca vatandaşlara tanınan hakların eşitliği ile ilgilenen bir liberal kavrayışın toplumdaki farklılıkların, toplumda hak ettikleri yerin verilip verilmemesi konusunda sorunlar barındırdığını düşünür (Taylor 2014: 71).

Liberal devletler için kurucu bir anlama sahip eşitlik ilkesine yönelik bu eleştiri, eşitliğin sağlanması yolunda temel önemde olan “devletin tarafsızlığı” ilkesini ön plana çıkartmıştır. Bu çerçevede bireyler belli tarihsel ve toplumsal koşullar içinde, bunların etkisiyle yaşamlarını sürdürmekte, benliklerini ve kendilerini tanımlayan kimlikleri edinmektedirler. Bu ise iyi hayat kavrayışlarımıza yönelik çabamızın yani kendi kaderimizi belirleme kapasitemizin toplumsal yapının bize sağladığı farklı seçenekler içerisinde anlam bulmasını ifade eder. Bu noktada toplumda farklı seçeneklerin varlığı önemli bir hâle gelmektedir. Liberal anlayış devletin tarafsızlığı politikasıyla toplumdaki farklı seçenekler arasında herhangi bir ayırım gözetmediğini, bu anlamda bireyleri belli bir kavrayışa yönlendirmediğini veya belli bir kavrayışı desteklemediğini ileri sürmektedir. Liberal kavrayışta çoğulculuğun sağlanması evrensel adalet ilkeleri ve sivil toplumla bağlantılıdır. Ancak Taylor bu kavrayışın kendi kaderimizi belirlemeye yönelik kapasitemize yönelik toplumsal çevreyi bu anlamda toplumsal çoğulculuğu yeterince koruyamadığı görüşündedir. Bu nedenle Taylor’ın sosyal tezi liberal kuramlar açısından kilit bir konumda olan devletin tarafsızlığı ilkesinden vazgeçilmesi gerektiğini ileri sürer.

Dworkin iki tür ahlaksal bağlanma arasında ayırım gözetir. Bunlardan birincisi iyi bir yaşama dair hepimizin çeşitli düşünceleri olduğu ve bunlar için çabaladığımızdır. İkincisi, uğruna çabaladığımız şeyleri gerçekleştirirken diğer kişilerle olan ilişkilerimizde adil ve eşitlikçi davranma zorunluluğumuzdur. İkinci tip bir bağlanma işlemsel bir yapıyı vurgularken birinci tip bağlanma tözsel bir yapıyı temsil eder. Liberal bir toplumda yaşamın amaçları konusunda hiçbir tözsel görüş

benimsenmemelidir. Aksine herkesin eşit saygınlıkta kişiler olarak çok güçlü bir işlemsel bağlanma çerçevesinde kendini tanımlamalıdır. Herhangi bir tözsel yaklaşımın benimsenmesi durumunda toplumdaki çeşitlilik göz önüne alındığında bir takım gruplar bu tözsel görüşün dışında kalacaklardır. Üstelik bu görüşü benimseyenler toplumda çoğunlukta olabilir. Bu durumda farklı grupların görüşleri çoğunluk nazarında değersizleşecek ve eşit saygı ilkesi çiğnenmiş olacaktır. Bu nedenle liberal toplum iyi yaşamın ne olduğu konusunda yansız bir tutum benimsemek zorundadır (Taylor 2014: 76-77).

Liberal anlayışta kamusal ve özel alan arasında yapılan ayrımla, farklılıklar görmezden gelinip özel alan içerisine alınarak tarafsız bir toplumsal sistem ve siyasal anlayışın yakalanabilmesi hedeflenmiştir. Buna göre siyasal toplumun kamusal alanda belli toplu amaçlar benimsemesi kabul edilebilir bir şey değildir. Çünkü bu bireylerin davranışlarını ve haklarını zedeleyecek kısıtlamalar getirebilir. Toplumdaki herkesin hedeflenen toplu amaçları tek iyi kavrayış olarak kabul etmesi beklenemez. Bu da toplu amaçları benimseyenler ve benimsemeyenler arasında farklı muamelelerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu anlayışa göre toplu amaçların benimsenmesi kendi içinde ayrımcık taşımaktadır ve liberal demokrasilerin bireysel özerkliğin önceliği ilkesine yönelik bir müdahaledir.

Tanınma bireyin iyi bir yaşam kavrayışı için temel bir önemde olması Taylor için toplumdaki farklı toplumsal gruplara yönelik bir siyasetin geliştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarır. Bu noktada farklılık politikası işlemsel bağlanma biçimini benimseyen liberal anlayışa yönelik itiraz üzerinden yükselir. Buna göre evrensel eşitliğin sağlanması farklılıkların görmezden gelinerek değil herkesin özgün yanının kabul edilmesiyle mümkündür. Çünkü insanlar kültür taşıyıcılarıdır ve kimlik ediniminde kültürel süreçler son derece etkilidir. Bireyleri veya bir grubu başkalarından farklı kılan ayırıcı özelliklerinin tanınmaması kişilerin benliklerinde yaralayıcı etkiler bırakmaktadır (Taylor 2014: 59-60).

Taylor'a göre geleneksel liberal anlayış ve farklılık politikasına kaynaklık eden şey, evrensel eşitlik ilkesidir. Farklılık politikası eşit haysiyet politikasındaki

tanımlamadan bir kayma olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede biri bu eşitliğin ayırım gözetmeme ilkesi ile mümkün olduğunu söylerken, diğeri bu ilkenin yeniden tanımlanması ve bu anlamda farklılıklara gözlerini kapamadan ziyade ayırıcı özelliklerinin tanınması gerektiğini söylemektedir. Temelini aynı ilkedен alan bu iki düşünce biçimi önerdikleri çözümler itibariyle karşı karşıya gelmektedirler. Taylor bu karşıtlığın anlaşılabilmesi için talep edilen veya önerilen şeylerin sezgisel artalanına bakmamız gerektiğini söyler. Bu artalan Kant'ın insanda saygıyı hak eden şeyin ne olduğu ile ilgili vurguladığı şeydir. Taylor'ın tanımlamasıyla, “değerli bir şey olarak seçilen, tüm insanlarda ortak olan *evrensel insanın gizilgücü*'dür” ve her insanın saygıyı hak etmesini güvence altına alan şeydir. Bu gizilgücün bulunması o kadar önemli bir konumdadır ki kimi zaman dezavantajlı konumda bulunun ve bunu normal yollardan kullanamayan kişileri kapsayacak bir biçimde geniş tutulmaktadır (Taylor 2014: 62). Farklılık politikasının temelinde de bu gizilgüç yatmaktadır. Ancak burada hem birey hem de bir kültür olarak kimliğin biçimlendirilme ve tanınmasını kapsar. Kültürel bağlamda böyle bir saygı önceki dönemde sadece evrimleşerek ortaya çıkan kültürlerle yöneliktir ve bu ahlaksal açıdan yanlıştır.

Walzer işlemsel bağlanma şeklinde gelişen liberal düşüncenin, liberalizmin olası tek yorum olmayacağı konusunda Taylor'la aynı fikirdedir. Walzer iki tip liberalizmden söz eder. Buna göre birincisi, bireysel haklar üzerinde güçlü bir vurguya dayanan ve bu vurgunun mantıksal bir sonucu olan devletin tarafsızlığı ilkesini benimser. Devlet herhangi bir kültürel ve dini toplu amacı benimseyemez. İkinci tip liberalizm ise, belli bir ulusun, kültürün ya da dinin ayakta kalması ve gelişmesi için belli toplu amaçları benimseyebilmesine olanak tanır. Ancak toplu amaçların benimsenmesi toplumdaki farklı grupların temel haklarının korunmasını da kapsar. Walzer'e göre toplumlar içinde buldukları koşulların değerlendirmesini yaptıktan sonra ikinci tip bir liberalizmi tercih edebilirler (Walzer 2014: 117-118).

Taylor geleneksel liberal anlayışın liberalizmin olası tek yorumu olmadığı hakkındaki düşüncelerini Kanada'nın Quebec bölgesinde Fransız kültürünün devamlılığı için geliştirilen politikalardan yola çıkarak açıklamaya çalışır. Kendi kaderimizi belirleme kapasitemiz için gerekli olan koşulların sağlanabilmesi bireysel

özerkliğe yönelik bir takım kısıtlamalara neden olabilir. Kanada'nın Quebec bölgesinde ortaya çıkan yapı tam da buna yönelik bir örnektir ve geleneksel liberal anlayışı zedelemektedir.

Quebec'te ortaya çıkan şey, toplulukların değerlerini varlıklarını sürdürme arzuları ve buna bağlı olarak kendilerini yönetmede belli özerklik biçimleri veya bu temelde bazı yasal zorunlulukların kabul edilmesidir. 1982 yılında Kanada Haklar Sözleşmesi'nin gerçekleştirilmesi, yeni toplumsal talepler karşısında anayasanın gözden geçirilmesi ve bunlara cevap olabilmek adına onarılması çabasıdır. Ancak sözleşmede geçen hak ve özgürlüklerin Quebec bölgesinde nasıl kullanılacağı tartışmalara neden olmuştur. Tartışmaya neden olan temel şey Quebec'te Fransız kökenli Kanadalılar'ın devamlılıkları adına dille ilgili bir takım yasaları parlamentodan geçirmeleridir. Buna göre; İngilizce eğitim veren okullara Fransızca konuşanların ve göçmenlerin çocuklarının gönderilmemesi temelli kimlerin bu okullara gönderilip gönderilemeyeceğini düzenleyen yasa, elliden fazla işçi çalıştıran şirketlerde kullanılacak dilin Fransızca olması, ticari sözleşmelerin Fransızca dışında bir dilde hazırlanıp imzalanması yasaklanmıştır. Bu yasaların sözleşmede geçen hak ve özgürlüklere uyup uymayacağı durumu sorunsallaştırmıştır. Çünkü bu yasalar ortak bir amaç adına bir takım kısıtlamalar içermektedir (Taylor 2014: 72-73).

Sorunun çözülmesi için Quebec'in ayrı bir toplum olarak kabul edilmesine dair bir anayasa değişikliği önerilmiştir. Meech Lake adındaki bu öneri belli toplu amaçların benimsenmesinin önünü açmıştır. Bu durumun geleneksel liberalizmin temel ilkeleriyle girmiş olduğu çatışma bu maddeyi kabul edenler ve etmeyenler arasında bir ayrıma götürmüştür. Taylor için geliştirilecek çözüm geleneksel liberal anlayış ekseninde olmamalıdır. Quebec'te ortaya çıkan bu düzenlemeler başka topluluklarda ortaya çıkmayabilir. Temel sorun bu çeşitliliğin kabul edilebilir bir şey olup olmadığıdır (Taylor 2014: 73).

Quebec'te ortaya çıkan toplu amaçları benimseyen toplumun varlığı geleneksel liberal anlayışı zedeler. Çünkü Fransız kültürünün varlığını sürdürmesi Quebec hükümeti gözünde sorgulanamaz bir şeydir. Bu nedenle siyasal toplum atalarının

kültürüne sadık kalmak isteyenlerle, bireysel amaçlar uğruna bundan kopmak isteyenler arasında yansız bir tutum içerisinde olamaz. Taylor bu noktada işlemsel yapıdaki bir liberalizm içinde de varlığını sürdürme taleplerinin karşılanabileceği yönündeki görüşü eleştirir. Çünkü bu model içindeki mücadele bir kültürün varlığını sürdürebilmesi için tasarlanan politikanın gerektiği itici gücü bütünüyle yakalayamaz. Burada “Fransızca havayı ya da yeşil alanları koruma gibi topluma özgü bir kaynak” olarak görülür. Ama sorun Fransızca’yı, bu dili seçebilecekler adına koruma sorunu değildir (Taylor 2014: 78).

“Federal iki dillilik açısından son yirmi yıldır gündemde olan bazı önlemlerle amaçlanan bu olabilir. Ama gelecekte Fransızca’yı kullanma olanağından yararlanmak isteyen bir insan topluluğunun bulunduğunu göstermek de bu tutumun bir parçasıdır. Varlığını sürdürmeye yönelik siyasalar, örneğin gelecek kuşakların kendilerini kendileri Fransızca konuşanlar olarak belirleyebilmelerini güvence altına alarak, o topluluğun üyelerini etkin olarak yaratma peşinde koşacaktır. Bu siyasalar, hiçbir biçimde yalnızca şimdi varolan insanlara kolaylık sağlayacak şeyler olarak görülemez” (Taylor 2014: 78).

İşlemsel liberalizmin tarafsızlık ilkesi pek çok kültürün yok olmasına neden olabilir. Çünkü şimdiki koşullarda iyi hayat kavrayışımız için gereksindiğimiz şeyler, bu kültürlerin gelecek kuşaklara aktarılması için gerekli koşulları ortadan kaldırabilir. Bu nedenle liberal tarafsızlık gelecek kuşaklar için bunu sağlayabilmemizin imkânlarını bize sunmaz. Bu nedenle toplu amaçların benimsenmesi noktasını vurgulamak farklı bir liberal anlayış benimsemek anlamına gelir.

Taylor’a göre bir toplumun iyi bir yaşam tanımı çerçevesinde örgütlenebilmesi, bu tanımı benimsemeyenleri değersiz göreceği anlamına gelmez. Liberal toplum tüm üyelerine tanınan haklar bağlamında diğer toplumlardan ayrılır. Bu haklar yaşama hakkı, özgürlük, işlemlerde hakkaniyet, ifade ve din özgürlüğü gibi liberal toplumun başından beri hak olarak kabul edilen temel ve can alıcı haklardır. Ama burada temel özgürlüklere hiçbir zaman çiğnenmemesi, bu nedenle sarsılmaz bir biçimde yerleştirilmesi gereken özgürlükler ile önemli olup kamu politikaları nedeniyle

tanınmayacak ya da kısıtlanacak ayrıcalıklar ve bağılıklar arasında ayırım gözetmek gerekir. Toplu amaçları benimsemiş bir toplum liberal olabilir ama bunun yanında çeşitliliğe saygı duymalı, temel haklar yeterince güvence altına alınmalıdır. Bunlar yapılırken çeşitli gerilimler yaşanabilir ancak bunlar özgürlük ve eşitlik, refah ve adaletin bağdaştırılmaya çalışılması gibi liberal toplumların karşılaştığı sorunlardan daha büyük olmayacaktır (Taylor 2014: 79).

Taylor, bireyin kendi özgül kültürünün tanınması ve bu konuda bazı haklara ve özerkliğe sahip olmak ile büyük toplumun bir parçası olmak arasında bir çatışma yaşanmayabileceğini vurgulamaya çalışır. Bireyler bir yandan kendilerine özgü özelliklerini koruyabilirken bir yandan da büyük toplumun yurttaşı olarak görebilirler. Bunun sağlanabilmesi için bir takım ortak değerler üzerinde uzlaşmak gerekir. Bu ise politik süreçlere katılmak ve sorumluluk almakla ilgilidir.

Taylor için geleneksel liberal anlayış hakları tanımlayan kuralların herkes için geçerli olmasını ister ve toplu amaçlara kuşkuyla yaklaşır ancak farklılıkların tanınması yönünde bir liberal politika ortaya atılabilir ve bu anlamda belli toplu amaçların benimsenmesine izin verilebilir. Toplumların bu tip bir liberalizmi seçebilirler. Çünkü işlemsel liberalizmin bazı ilkeleri bugünün çokkültürlü toplumlarından geçerliliğini yitirmektedir (Taylor 2014: 80-81).

Taylor'ın toplu amaçların benimsenebileceği yönündeki görüşleri çokkültürlülük tartışmaları yürütülürken ortaya çıkan temel kaygı ve tartışma konularından olan toplumdaki liberal olmayan grupların durumlarının ne olacağı ve bu grupların hak istemlerine yönelik nasıl bir politika geliştirileceği konusunu ön plana çıkartmaktadır. Çünkü tanınma adına toplumdaki belli gruplara tanınan bir takım haklar gruba dahil üyeler arasında ve üyelerin grup değerleriyle olan ilişkileri bağlamında birtakım sınırlandırmalara neden olabilir. Belli ayrıcalıklar elde eden gruplar üyelerine karşı birtakım kısıtlamalar getirebilirler. Örneğin; köktenci dini cemaatlerin üyelerine yönelik getirmiş olduğu çeşitli kısıtlamaların liberalizmin temel değerlerinden olan bireysel özerklik ilkesinin ihlali anlamını taşır. Bu noktada Taylor'ın yaklaşımının liberal olmayan gruplara yönelik geliştirilecek politikalarda liberal olmayan bir muameleyi

mümkün hâle getirdiği görülmektedir. Ona göre bu gruplar tanınmayı hak etmektedirler. Bu hâliyle Taylor haklar kuramı ile cemaatçiliği uzlaştırmaya dayalı bir anlayış geliştirme çabasındadır.

Taylor bu uzlaştırmayı yaparken esasında liberal tarafsızlık ilkesinin gerçek anlamda bir tarafsızlık anlamı taşıyıp taşımadığını sorgulayarak temellendirmeye çalışır. Liberal anlayış farklılık politikasının ayırım gözetmeme ilkesini ihlal ettiği için liberal ilkelere yönelik bir tehdit olarak yorumlamaktadır. Ancak aslında bu ayırım gözetmeme ilkesi insanları kendilerine aykırı tek örnek bir kalıba girmeye zorlamakta ve tek bir hegemonyacı kültür vurgusunu taşımaktadır. Liberal anlayışın ayırım gözetme ilkesinin ardında tek bir özgül kültürün evrenselleştirilmesi yatmaktadır. Bu da batı liberal demokrasi kültürüdür.

“Farklılık politikasının en köktenci biçimlerinden birinin getirdiği suçlama, “görmezlikten gelen” liberalizmlerin kendilerinin, özgül kültürlerinin yansımaları olduğudur. Burada endişe verici olan bu eğilimin şu ana kadar önerilen bütün kuramların içinde yatan bir zayıflık olarak kalmadığı, böyle bir liberalizm fikrinin uygulama açısından çelişkiler taşıyabileceği, evrensellik kılığı altında dolaşan bir özercilik olabileceği düşüncesidir” (Taylor 2014: 64).

Liberal anlayış toplumdaki farklılıkların eşit bir biçimde yan yana yaşayabilecekleri tarafsız bir zemin sunduğu iddiasındadır ve bunu özel ve kamusal, politika ve din gibi belli alanlarda çeşitli sınırlamalar getirerek yapmaktadır. “Siyasal farklılıklara tecavüz etmeyen farklılıkların bulunduğu alan ancak bundan sonra saptanabilir.” Taylor bu yansızlık iddiasının yanıltıcı olduğunu düşünmektedir ve bunu Salman Rushdie’nin *Şeytan Ayetleri* adlı kitabı etrafında gelişen tartışmalar çerçevesinde açıklamaya çalışır. Taylor, Batı liberallerinin ve İran’ın vermiş olduğu tepkiyi karşılaştırarak Batı liberallerinin Müslüman toplumunun da kendisine benzer şekilde, kültürel tarafsızlık temelinde yaklaşımlarını beklediklerini söyler. Ancak bunu yaparken kendilerinin de Hıristiyan kültürüne sahip olduklarını göz ardı etmektedirler. Bu kapsamda liberalizmin gelişim seyri içinde Hıristiyan kültürüyle olan ilişkisi dikkate alındığında diğer kültürlerin bu değerlerle uyumlayabileceği ortadadır (Saticı 2016:

186). Bu noktada laiklik kavramı üzerinde duran Taylor, ana akım İslam içerisinde batı liberal toplumlarında görmeye alışık olduğumuz politika ve din arasındaki ayrışmanın gerçekleşmediğini söyler. Buna göre “laiklik sözcüğünün kendisi bile başlangıçta Hıristiyanlığa özgü sözcük dağarcığının bir parçasıdır” ve bundan organik bir şekilde ayrılarak gelişmiştir. Bu bağlamda batı liberal anlayışının evrenselcilik iddiası gerçekçi değildir. Çünkü farklı kültürlerde evrensel olarak kabul gören bir takım değerlerin algılanış biçimi farklılaşmaktadır (Taylor 2014: 81-82).

Taylor için liberalizmin kültür açısından tam bir yansız tutum içinde olması mümkün değildir ve böyle bir iddiada bulunmamalıdır. Çünkü liberalizm aynı zamanda kendisi için savaş veren bir inançtır. Her ne kadar farklılıklar noktasında destekleyen veya bunu katı bir şekilde sürdürenlerde olsun çizgiyi bir yerde çekmek zorundadır. Belli başlı temel haklar noktasında farklı uygulamalar olsa da bu hakların varlığı yadsınmamalıdır. Bu durum bir çelişki olarak okunmamalı, politikada bu tip tözel ayrımlar yapmak kaçınılmazdır (Taylor 2014: 82).

Taylor'a göre “liberalizm bütün kültürlerin olası buluşma alanı değildir. Liberalizm bir kültürler yelpazesinin siyasal açıdan dışavurumudur ve başka türden bir kültürler yelpazesine bağdaştırılması oldukça güçtür” (Taylor 2014: 82). Yine de liberalizmin farklılık politikasını benimsemesi onu bu tip homojenleştirme suçlamalarından kurtarabilir.

3.1.2. Eşit Değerde Tanınma

Eşit haysiyet politikası toplumdaki bireyler arasında birinci sınıf ve ikinci sınıf vatandaşlar şeklindeki ayrımı ortadan kaldırmaya yöneliktir. Ancak tarihsel tecrübe durumunun hiç de bu biçimde gelişmediğini göstermiştir. Geleneksel toplumun hiyerarşik yapısının çöküşünden sonra eşit haysiyet politikası bizleri daha çatışma yüklü bir sürece doğru götürmüştür. Günümüzde tüm toplumlar giderek daha geçirgen ve çokkültürlü bir yapıya kavuşmaktadır. Farklı kültürlerden gelen insanlar çeşitli sebeplerden dolayı farklı ülkelere kalıcı bir geçiş yapmakta ve çokkültürlülük sorununun belirginleşmesinde önemli etkilere sahip olmaktadır. Diaspora yaşamı sürmeye

başlayan bu toplulukların yerleştikleri ülkelerde toplumun genel düşünsel yapısının sınırlarına yönelik zorlamaları ve bu anlamda kendilerini ikinci sınıf vatandaşlar olarak hissetmeye başlamaları bu durumun en çarpıcı örneğidir. Bu durum ülkelerin temel siyasal ilkelerinden ödün vermeden bu grupların marjinalleşmesinin önüne geçilmesini gerekli kılmaktadır. Bu anlamda Taylor çokkültürlülük sorununun üstünlük varsayımı çerçevesinde bazı kültürlerin diğerlerine zorla dayatılmasıyla ilgili olduğunu söyler (Taylor 214: 83).

Taylor'a göre bu düşünce yapısının gerisinde yatan şey kültürlerin eşit değerde görülmemesine dair bir kanının varlığıdır. Günümüzde pek çok çokuluslu devletin parçalanma nedeni toplumdaki bir grubun diğer bir toplumsal grubu eşit değerde tanımaması sonucudur. Bu parçalanmalarda etkili olan milliyetçi düşüncelerin itici gücünü de toplumda yaşayan insanların birbirlerine yönelik aşağılanma ya da saygı görme duyguları ortaya çıkartmaktadır. Tanınma talebinde bulunan gruplar çoğu zaman kendilerini güdüleyen şeyleri eşitsizlik, sömürü, adaletsizlik kavramları etrafında anlatmaya çalışırlar ancak eşit değerde tanınmama da en az bunlar kadar büyük yaralara yol açabilecek bir hâle gelmiştir. Taylor bu konuyla ilgili Frantz Fanon'nun düşüncelerinden referans almaktadır. Fanon, sömürgelerin ana silahının, kafalarındaki sömürgeleştirilmiş halk imajının, ezilen halklara zorla dayatmak olduğunu söyler. Bu nedenle bu yapıyı içselleştiren halkların özgürlüklerine kavuşabilmeleri için ilk önce bu aşağılayıcı öz-imajdan kurtulmaları gerekir. Dolayısıyla kültürlerin yanlış, çarpıtıcı bir biçimde tanınmasının düzeltilmesi gerekir (Taylor 2014: 84-85).

Batı toplumunun büyük üniversitelerinin çeşitli bölümlerde okutulan temel eserlerin değiştirilmesi yönünde yaşanan tartışmaları bu konu açısından anlamlıdır. Buna göre okutulan temel eserlerin tümünün Avrupalı kültürel yapının içinden çıkan eserler olması, bunun dışında kalan kültürlere yönelik dışlayıcı ve aşağılayıcı bir imajın yansıtmaktadır. Böylelikle tüm yaratıcılık değerlerinin belli bir kültür tarafından ortaya çıktığı görüşü hâkim kılınmakta ve diğer kültürlerden gelen insanlara aşağılık bir öz-imaj yerleştirilmektedir. Bu anlamda ortaya çıkan yeni talep okutulacak eserlerin Avrupalı olmayan kültürleri kapsayacak bir biçimde genişletilip düzeltilmesi isteğidir. Taylor'a göre buradaki asıl amaç dışlanan ve aşağılanan grupların bu histen kurtarılıp

Fanon'un işaret ettiği aşağılayıcı öz-imağın düzeltilmesidir. Çünkü tanınma kimliği pekiştirip geliştirmektedir (Taylor 2014: 85-86).

Bu durum tanınmanın önemini ve farklılıkların kültürlerinin kamuca tanınıp desteklenmesi gerektiği düşüncesini aşip tartışmayı daha ileri bir boyuta, tüm kültürlerin eşit değerde olduğunun kabul edilmesine götürür. Çünkü taleplerin ardında yatan temel mantık bütün kültürlere eşit saygı göstermemiz gerektiği önermesidir. Temel yapıtların değiştirilmesi noktasında tutucu bir tavır takınanlar diğer kültürlere yönelik duyarsız, ön yargılı oldukları ve onları aşağı gördükleri bu anlamda hegemonik bir bakış açısına sahip oldukları için bu tavrı göstermektedirler. Çünkü bu aşağılayıcı ve dışlayıcı değer yargıları olmadığında her kültür şöyle ya da böyle eşit düzeyde kabul edilebilir bir pozisyondadır. Taylor'a göre; Saul Bellow'un "Zulular, Bir Tolstoy çıkardıkları zaman onu okuruz" şeklindeki ünlü alıntısı bu bakış açısının en çarpıcı örneğidir. Çünkü bu hem Zulu kültürüne yönelik bir duyarsızlık anlamına gelirken hem de daha temel bir öneme sahip olan eşitlik ilkesinin reddi demektir. Her kültür ortaya çıkışı itibariyle insanlığa yeni anlam ufukları açmakta, bir kültürün diğer bir kültürden daha değerli olduğunun düşünülmesi temel nitelikteki bir ilkeyi inkâr etmektir. Bu noktada Taylor'a göre tüm kültürlerin eşit değerde olduğuna yönelik bir önvarsayım ile hareket edersek, bir anlamda bütün insan kültürlerinde insanlığa söylenecek önemli bir şeylerin bulunduğunu kabul edersek neyin değer taşıyıp taşımadığını anlamlandırmamız kolaylaşacaktır. Çünkü ancak bu şekilde çeşitli ön yargılarımızdan uzakta hareket edebiliriz. Elbette ki bir kültürün gerçekten insanlık için değerli bir şey taşıyıp taşımadığı ancak o kültürün gerçekte incelenmesiyle anlaşılabilir bir şeydir. Ancak ahlaksal açıdan başlangıç olarak bütün kültürlere bu ön varsayımı borçluyuzdur. Bunu reddetmek ön yargılarımızdan diğer kültürlere yönelik aşağılayıcı bakış açımızdan ama daha da önemlisi eşitlik ilkesinin reddedilmesinden kaynaklanır (Taylor 2014: 86-87).

Bir kültürün değerli bir şey taşıyıp taşımadığının saptanmasında kullanılacak ölçütlerin öznelliği bunun belirlenmesinde karşımıza çıkacak bir problemdir. Tüm kültürlerin değerli oldukları yönünde bir yargıda bulunmakla, bir kültürde etkileyici bir şeyler bulmasak bile ondan yana olduğumuzu belirtmek arasında fark vardır. İlk yargı

samimi bir saygı göstergesiyken, ikincisi hegemonyacı bir düşünce yapısını temsil eder (Taylor 2014: 89).

“Hiçkimse böyle bir şeyi, içtenlikli bir saygı edimi olarak ortaya koyamaz. Yarar sağlayabileceği varsayılan kesimin ısrarıyla ortaya konmuş, yapmacık bir saygı gösterisi olup çıkar. Nesnel olarak bakıldığında böyle bir edim, bu talepte bulunan kişinin zekâsına bir hakarettir. Böylesi bir saygı ediminin nesnesi olmak, aşağılayıcı bir durumdur” (Taylor 2014: 90).

Tanınma talebinde bulunanlar alçakgönüllülük değil saygı talep ederler. İkinci tip bir yargıda bulunmak bir sahtecilik sorunu ortaya çıkartır. Bu sahteciliğin aşılabilmesi ve doğru ölçütlerin elde edilebilmesi için başta sahip olmadığımız bir anlayışla ölçütlerimizin dönüşüme uğraması gerekir. Değer yargılarımızın farklı kültürlerin değer yargılarıyla girdikleri iletişim ve etkileşim yoluyla bir tür senteze ulaşması ve buna göre bir kültürün değerini saptaması gerekir. Böylece daha geniş bir ufuk içinde hareket edebilir, yargılarımız yalnızca kendimize özgü alışılmış ölçütlerimizle değerlendirmemiş olur ve ufukların kaynaşmasını sağlayabiliriz (Taylor 2014: 89-90).

Taylor’a göre farklı kültürleri incelerken onlarda değerli bir şeylerin varlığının tespitini yerleşik değer yargılarımızla belirleyemeyiz. Bu nedenle ölçütlerimizin dönüştürülmesi gerekir. Bu olmadığı zaman varılacak yargı “yapmacık bir alçakgönüllülük” olup bunun yanı sıra etnik merkezci bir bakış açısını yansıtacaktır. Çünkü diğer kültürlerin değerini kendi değer yargılarımızla uyumu çerçevesinde övmüş olacağız.

“Bir yanda eşit değerlerin tanınması yolunda sahici olmayan hegemonyacı bir taleple, öte yandan kendini etnik merkezli ölçütlere hapsetme arasında bir şeyin bulunması gerekir. Başka kültürler vardır; bizler de hem dünya ölçeğinde, hem de tek tek her toplumun içinde bu kültürlerle karışmış olarak yaşamak zorundayız” (Taylor 2014: 92).

Taylor için bu ikisinin ortasında bir şeyin bulunması gerekir ve bu eşit değerle tanıma önvarsayıdır. Diğer kültürleri incelerken takındığımız tavır önemlidir. Başkalarının bizden bunu bir hak olarak talep edip etmeyeceklerini sormaya gerek yoktur. Çünkü çok farklı niteliklerde ve mizaçlarda insanlar uzun zaman dilimlerinde anlam ufukları açmışlardır ve bu kültürlerde saygı ve hayranlığımızın hak edecek yönler bulunduğunu tam bir kesinlikle varsaymak gerekir. Bu bir yerde ahlaksal bir bağlama sahiptir. Hegemonyacı kültürler açısından tüm insanlık tarihi içinde ancak sınırlı bir rol oynadığının kabul edilmesi gerekir. Bu anlayıştan yoksunluk ahlaksal bir zaaf bir saygısızlıktır. Bu önvarsayım bizden eşit değer konusunda içi boş, içtenlikli olmayan yargılar değil, ufuklarımızı genişletecek karşılaştırmalı kültür incelemelerine açık olmalıdır (Taylor 2014 93).

3.2. Liberal Çokkültürlülük: Will Kymlicka “Çokkültürlü Yurttaşlık”

Liberal kuram toplumdaki farklı iyi hayat kavrayışlarına sahip insanların birbirlerine karşı gösterecekleri adil bir tutumun kaynağı olarak paylaşılan ortak adalet ilkelerini göstermiştir. İyi bir hayat sürmek belli bir toplumsal uzlaş, dayanışma ve siyasi meşruiyetin sağlanmasından geçmektedir ve ortak siyasi ilkeler bunların gerçekleşmesi için yeterli koşuldur. Ancak günümüzde pek çok ulus-devletin karşı karşıya kaldığı etnik ve azınlık grupların hak taleplerinden kaynaklı siyasal çatışmalar, liberalizmin bu şekildeki kavrayışının ciddi anlamda sorgulanmasına neden olmuştur. Sandel, Taylor, Kymlicka, David Miller gibi pek çok çağdaş siyaset bilimci ortak siyasi ilkelerin siyasal birliğin sağlanması için yeterli koşul olmadığını ortaya koymuştur. Eğer ortak adalet ilkeleri toplumsal birlik için yeterli bir koşul olsa, dünyada birden çok sınırlı siyasal cemaatin neden var olduğunu açıklamak gerekir. Çünkü Batı demokrasilerinin çoğunda yurttaşlar benzer adalet ilkelerini paylaşırlar. Örneğin; İsveç ve Norveç arasındaki sınırın ortak adalet ilkeleriyle ilgili olduğunu söylemek güçtür (Kymlicka 2004: 363).

Günümüz çağdaş toplumları geniş bir çeşitlilik ve çoğulculuk barındırmaktadır ve geleneksel liberal yaklaşım bu yapıya cevap olabileme noktasında oldukça yetersiz

kalmaktadır. Liberal kavrayışta toplumdaki diğer birey ve gruplara yönelik adalet yükümlülüğümüz sınırlı bir siyasal cemaati kapsar. Bu sınırların dışında kalan kişilere karşı sorumluluk hissimiz daha azdır. Bu çerçevede liberalizm ortaya çıkan çeşitli çatışma ve anlaşmazlıkların önceden çözüldüğünü varsayıp ortaya çıkan adaletsizliği ise tarihsel bir adaletsizlik olarak değerlendirme eğilimi içindedir. Ancak toplumdaki farklı grupların geçmişte yaşadığı uzlaşmazlıkların çoğunun keyfi ve zorlayıcı bir şekilde çözüldüğü düşünüldüğünde ve günümüzde toplumdaki farklı etnik ve azınlık grupların hak talepleri her geçen gün daha kuvvetli bir biçimde ifade edilmesi bu anlayışın sorgulanması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Kymlicka 2004: 363-365). Bu nedenle toplumsal uzlaşma ve siyasal istikrarın korunması için farklı bir politikanın gerekliliği günümüz çağdaş siyasetinin temel problematiğini oluşturmaktadır. Kymlicka'ya göre:

“İstikrar yalnızca siyasal cemaatlerin uygulaması gereken ilkeler konusunda uzlaşmayı değil, bu siyasal cemaatlerin kendi kendilerini, bir başka deyişle ölçeklerini ya da sınırlarını tanımlamalarına ilişkin bir uzlaşmayı da gerektirir. Ulus devletler sınırlı ahlaki cemaatler olarak işleyeceklerse insanların yalnızca cemaatlerini yöneten ilkeler üzerinde değil, aynı zamanda hepsine ait olan ve birlikte yönetmeleri gereken tek bir ahlaki cemaat oluşturdıkları konusunda da uzlaşmaya varmaları gereklidir.” (Kymlicka 2004: 365).

Kymlicka bu problematiğe çözüm olarak temel politik ve medeni hakların yanına azınlık haklarını da ekleyen liberal bir anlayışı geliştirme çabasıdadır. Liberalizm de diğer kuramlar gibi tarihsel olumsuzluklar ve siyasal gerekliliklerden etkilenerek kendisini yeniden üretmektedir ve bu nedenle onu sabit bir kavrayışa indirgemek doğru olmayacaktır. Liberal sınırlar içerisinde kalarak bir azınlık hakları teorisinin geliştirilmesi mümkündür.

Azınlık hakları doğası gereği kolektif haklar kategorisi içerisinde değerlendirilmektedir. Bu da çokkültürlülük tartışmalarının cemaatçi bir perspektiften yorumlanmasına neden olmuştur. Bu nedenle ilk etapta çokkültürlülük liberaller ile cemaatçiler arasındaki bir tartışma olarak ele alınmıştır. Ancak Kymlicka günümüzde etnik ve azınlık gruplarının hak taleplerini incelediğimizde ve bu grupların liberal ilkelerle olan ilişkileri gözlemlediğimizde çokkültürlülük ve cemaatçi siyaset arasındaki ilişkinin sorgulanması gerektiğini söyler. Çünkü bu grupların büyük bir çoğunluğunun

liberal ilkelere yönelik derin bir karşıtlığından söz etmek mümkün değildir. Bunun yanı sıra liberal siyasi cemaatten ayrılmayı talep eden gruplar bile çoğunlukla kendi liberal topluluklarını oluşturma adına talepte bulunmaktadırlar. Bu nedenle çokkültürlülük tartışmaları liberaller ile cemaatçiler arasında değil, liberallerin kendi aralarında liberalizmin anlamı üzerine gerçekleştirdikleri bir tartışmadır. Kymlicka'nın yanı sıra David Miller, Yael Tamir gibi siyaset bilimcilerin savunduğu bu görüşe göre; tartışma, liberal-demokratik değerlerin benimsendiği ancak çokkültürlü bir yapıya sahip toplumlarda bu değerlerin nasıl uygulanacağı üzerine şekillenmektedir. Tartışmayı bu biçimde ele almak bir dizi soruyu beraberinde getirmektedir. Bu da tartışmayı, toplumdaki farklı grupların kendi özgül durumlarına yönelik hak taleplerine gereksinim olup olmadığı veya liberal demokratik değerlerin benimsenmesine rağmen neden hak talebinde buldukları soruları üzerine çekmektedir (Kymlicka 2004: 470-471).

Kymlicka farklılık siyasetinin liberal kuram içerisindeki yerini tartışırken liberalizmin temel ilkesi olan bireysel özerklik ilkesi ve bunun kültürle olan ilişkisi üzerine yoğunlaşmaktadır. Buna göre geliştirilecek bir farklılık siyasetinin bireysel özerklik ilkesi ile tutarlı olması gerekir ve bireylerin içine doğdukları kültürel yapı bireysel özerklik için oldukça önemlidir. Birey ve kültür arasındaki ilişkiye dair farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu kapsamda cemaatçi yaklaşım bireylerin kültürleri içerisine yerleşik olduğunu bu nedenle özerk bir birey anlayışından söz edemeyeceğimizi, iyi bir hayatı kavrayışı için yerleşik olan bu değerleri keşfetmemiz gerektiğini söylemektedir. Buna karşın Taylor'ın atomistik birey yaratmakla eleştirdiği geleneksel liberal yaklaşım birey ve kültür arasında bir mesafe koymakta ve bireyin farklı kültürleri kolaylıkla seçebileceğini söylemekteydi. Kymlicka bu iki uç arasında bir yere konularak hem birey ve kültür arasındaki ilişkiyi oldukça önemsemekte hem de bireysel özerkliğin önemi üzerinde durmaktadır. Ona göre, birey ve kültür arasında derin bir ilişki söz konusudur. Çünkü kültürel aidiyetimiz iyi bir hayat kavrayışına dair seçeneklerimizi anlamlı kılmaktadır. Bireysel özerklik farklı seçenekler arasında tercih özgürlüğümüzle ilgiliyken kültürel aidiyetler bize farklı seçeneklerin zeminini sunmakta ve tercihlerimizi anlamlandırmamıza yardımcı olmaktadır. Bu anlamda kültür özgürlüğü destekler bir niteliktedir ve bireysel özerkliğin ön koşulu hâline gelebilmektedir. Kymlicka liberal kuram içerisinde farklılık siyasetinin kabulünü,

bireysel özerklik ve kültür arasındaki ilişkide kültürün bireysel özerklik çerçevesinde yapacağı tercihlerde anlamlı seçenekler yaratması bakımından seçimlerimizi destekler bir nitelikte ele almamızı önermektedir. Bu çerçevede bireysel özerkliğin içkin olarak azınlık haklarına dair bir yaklaşımı barındırdığını vurgulamaya çalışmaktadır.

Pek çok liberal azınlık haklarını 16. yüzyılda dinsel azınlıkların korunması şeklinde ele alarak özel alan içine sıkıştırmaktadır. Toplumdaki farklı kültürler arasında yansız bir tutum içinde olan devletler böylelikle kültürlerarası eşitliği sağlamaktadır. Bu çerçevede azınlık haklarına dair problemin kaynağı örgütlenme, düşünce ve inanç özgürlüğü gibi temel medeni ve politik hakların sağlam bir zemine kavuşturulmasıdır. Bu haklara dair güçlü bir vurgu dolaylı bir biçimde azınlık haklarına dayalı sorunları ortadan kaldıracaktır. Bu nedenle kültürel aidiyetlik ekseninde özel önlemler almaya gereksinim yoktur. Ancak Kymlicka kültürel aidiyetin bireyin iyi bir hayat kavrayışı üzerindeki etkisi nedeniyle bu denli mekanik bir biçimde değerlendirilemeyeceğini söyler. Kültürel aidiyete dair problemler temel medeni ve politik haklar altında çözülemeyecek boyutlardadır.

“Özgür konuşma hakkı uygun dil politikasının ne olacağına ilişkin bir şey söylemez; seçme hakkı politik sınırların nasıl çizilmesi gerektiği ya da güçlerin yönetim katları nasıl dağıtılacağını anlatmaz; seyahat etme özgürlüğü bize uygun göç ve vatandaşlığa kabul politikası hakkında bir fikir vermez. Bu sorunlar her devlet içindeki bildiğimiz çoğunlukçu karar alma süreçlerine terk edilmiştir” (Kymlicka 2015: 32).

Yönetim mekanizmalarında rol alacak bireylerin temsil bakımından konumu, eğitim, bürokrasi vb alanlarda kullanılacak dilin hangisi olacağı gibi konular oldukça tartışmalı konulardır. Çünkü bunlar daha çok toplumdaki çoğunluk kültürün talepleri çerçevesinde yanıtlanmaya bırakılmıştır. Bu da azınlık haklarına dair sorunun esas kaynağını oluşturmaktadır (Kymlicka 2015: 29-34). Kymlicka liberal kuramın gerçek anlamda bir toplumsal eşitlikten yana tutum belirleme çabası içindeyse toplumlardaki çoğunluk grup karşısında dezavantajlı bir konumda bulunan grupların haklarına dair düzenlemeleri desteklemeleri gerektiğini söylemektedir.

3.2.1 Liberal geleneği yeniden düşünmek

Kymlicka, grup farkına dayalı hak taleplerinin liberal gelenek içerisinde yeri olmadığı, çünkü bu taleplerin liberalizmin temel ilkelerine karşıt bir pozisyonda olduğu yönündeki genel algılayışın doğru olmadığını söyler. Aksine azınlık haklarının tarihsel olarak liberal gelenek içerisinde tartışılan bir konu olduğuna dikkat çekerek 19. yüzyılın büyük bir bölümü ve 20. yüzyılın ilk yarısında ulusal azınlıkların hakları konusunun liberal devlet adamları ve teorisyenler tarafından çokça tartışılan bir konu olduğunu söyler. Bu kapsamda 19. yüzyılın imparatorluklar döneminde ulusal azınlıklara yönelik kötü muamelenin, tüm liberallerin üzerinde uzlaştıkları bir mesele olduğuna dikkat çekerek imparatorlukların bu tavırlarının liberaller tarafından sıkça eleştirildiğini söyler. Bu dönemde ulusal azınlıkların özyönetim taleplerinin tanınmaması ciddi bir sorun olarak algılanmaktaydı. Bu bakımdan temel sorun bireysel hak ve özgürlüklerle ilgili değil -eğer kaygı konusu bu olsa imparatorluklardaki egemen ulusun üyelerinin karşı karşıya kaldığı baskıda konuşulmalıydı- öz yönetim haklarıyla ilgilidir. Çünkü çoğu liberal ulusal azınlıkların özyönetim hakları tanınmadığı zaman imparatorlukların parçalanacağına inanmakta ve bu açıdan özyönetim haklarının sağlanmasına yönelik vurgu, bireysel haklardan daha kuvvetli bir konumdadır (Kymlicka 2015: 101-103).

Öte yandan azınlık hakları iki savaş arası dönemde de oldukça baskın bir konu olarak karşımıza çıktığını söyleyen Kymlicka, Leonard Hobhouse'ın düşüncelerini referans göstermektedir. Hobhouse, bu dönemde liberal devlet adamlarının “kültürel eşitliğin” sağlanması konusunda azınlık haklarının tanınması zorunluluğunu inandıklarını söyler. Bu çerçevede Milletler Cemiyeti altında Avrupa'daki çeşitli ulusal azınlıklar için düşünülen azınlıkları koruma projesi kapsamında hem evrensel birey hakları hem de eğitim, yerel özerklik ve dille ilgili, azınlık gruplara özgü belli haklar sağlanması amaçlanmıştır. Bu çerçevede, eşitlik ve azınlık hakları konusundaki ince bağlantı üzerinde çok durulmasa da grup üyeliğini dikkate almadan tüm yurttaşların bireysel haklarını tanıyan bir çokuluslu devletin tarafsızlık iddiasının, çoğunluk kültürünün belli alanlarda baskın olmasının, azınlık kültürlerini zayıflatmasının genel olarak paylaşılan bir görüş olmuştur (Kymlicka 2015: 104).

Bu noktada Kymlicka'ya göre, azınlık haklarının savunusunun altında yatan iki iddia karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, bireysel özgürlüğün büyük oranda bir ulusal gruba aidiyetle olan ilişkisi, ikincisi ise gruplara tanınan bazı hakların gruplar arası eşitlik üzerindeki etkisidir. Bu iki iddia 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başının birçok liberali tarafından kabul edilmiştir. Yanı sıra bu görüşe karşı çıkan liberaller de olmuştur. Ancak bu karşı çıkışın nedeni devletin tarafsızlığı ilkesi olmayıp, özgür kurumların çokuluslu bir devlette hemen hemen imkansız olduğu yönündeki inanca dayanmaktadır. Bu çerçevede geçmiş dönemlerde, liberaller arasında, azınlık haklarına dair bir tartışma yürütülmüş ancak bu tartışma günümüzdeki gibi kültürel üyeliğin özel bir mesele olarak ele alınması gerektiği yönündeki bir görüşe dayanmamıştır. Çünkü bu anlayış daha çok milliyete yüklenen anlamla ilgili olarak gelişmiştir (Kymlicka 2015: 104-107).

Savaş sonrası dönemde bu tartışmaların ortadan kaybolduğunu söyleyen Kymlicka, bunun nedenleri konusunda, bu tartışmaların belirginleşmesinde etkili olan kimi konularda yaşanan gelişmelerin etkili olduğunu söyler. Bunlardan biri Britanya İmparatorluğu'nun çöküşüdür. Çünkü sömürgecilik döneminde ana karadan sömürge bölgelerine giden pek çok kişinin İngiltere'deki gibi bir liberal anlayışı buralara uyarlamaya çalışmasının, bu bölgelerin İngiltere gibi homojen bir toplumsal yapıda olmaları nedeniyle, ortaya çıkan azınlıklar ve farklı ulusal yapıların bu anlayışın yerleşmesini engellemiştir. Bunun en çarpıcı örneği ise Kanada'da ortaya çıkmış ve azınlık hakları konusu kendisini dayatan bir problem olarak belirginleşmeye başlamıştır. Ancak imparatorluğun çökmesiyle birlikte bu sorunlar tartışma dışı kalmıştır. Diğer yandan Soğuk Savaş dönemine girilmesi bu tartışmaları ortadan kaldıran bir başka nedeni olmuştur. Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreçte yaşanan milliyetçi çatışmalar azınlık hakları konusundaki tartışmaları üzerine kafa yormayı gerekli hâle getirirken, Soğuk Savaş döneminin ortaya çıkmasıyla birlikte bu tartışmalar geri plana itilmiştir. Yine savaş sonrası dönemde liberal teoriye yönelik katkıların Amerikan liberallerinden gelmesi ve onların da azınlık hakları konusunda ihmalkâr tavırları azınlık haklarının liberal gelenek içinde tartışılmasını ortadan kaldırmıştır (Kymlicka 2015: 108-111).

Ancak Kymlicka, tüm bunların günümüz çağdaş liberalizmde azınlık haklarına yönelik derin karşıtlığı açıklamakta yetersiz olduğunu söyler. Toplumdaki azınlıklara yönelik iyi niyetli ihmal ilkesinin bu biçimde belirleyici bir konuma gelmesinde, savaş sonrası dönemde Milletler Cemiyeti bünyesinde azınlık hakları projesinin yaşadığı başarısızlık, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ırk ayrımı karşıtı hareket ve yine burada göçmen grupları arasındaki etnik canlanışın bu durumun temel nedenleri olarak açıklar.

İlk olarak, Milletler Cemiyeti bünyesindeki azınlıkları koruma projesinin özellikle Polonya ve Çekoslovakya'daki Alman azınlıklarının talepleri ve Nazilerin bu konudaki müdahaleci tutumu ve nihayetinde işgale kadar giden süreç, diğer yandan bu durumun uluslararası barışa yönelik tehdidi azınlık haklarının liberal teori içindeki yerini oldukça tartışmalı bir hâle sokmuştur. İkinci olarak Amerika'da beyaz ve siyah yurttaşların çocuklarına verilen eğitim üzerinde ırksal ayrımcılığın ortadan kalkışını sağlayan Brown Davası'nın genişletilip ulusal azınlıkları kapsayacak bir biçimde onların belli özel anayasal statülerinin kaldırılmasında kullanılmasıdır. Kymlicka'ya göre bu durum azınlık hakları konusunda siyasal istikrar kaygılarından kaynaklı olarak başlayan liberal itirazın ayrımcılığın ortadan kaldırılması şeklinde ele alınıp adalet kavramı altında açıklama getirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu davanın sonucu bağlamında Amerika'daki Kızılderililerin ve Hawaii yerlilerinin sahip olduğu özel ayrıcalıklar ortadan kaldırılmıştır. Oysaki bu iki mesele bambaşka konulardır. Azınlık haklarına yönelik liberal tartışmanın son bulmasının son nedeni ise Amerikan etnik canlanmasıdır. Amerikan devletinin oluşum sürecinde pek çok farklı kültürden gelen insanlar arasında ilk yerleşimciler olan İngilizlerin kurucu nüfus olması olarak görülüp siyasal ve kültürel yapı bu çerçevede şekillenmiş, toplumdaki diğer grupların ise bu yapı ile bütünleşmeleri gerektiği üzerinde durulmuştur. Ancak 1960'lı ve 70'li yıllara gelindiğinde ortaya çıkan etnik canlanma, bu grupların kendi özgül kültürlerine yönelik eğilimi artırırken bu durum çeşitli hak taleplerini de beraberinde getirmiştir. Bu anlamda statü talebinin yanı sıra devlet sembollerinde ve okul müfredatlarında yer bulma gibi talepler, Anglo-uyum modelin reddine neden olmuştur. Bununla birlikte bazı göçmenlerin sömürgeleştirilmiş ulusal dillerini kullanmaya başlamaları, liberaller açısından istikra ve toplumsal bütünlük açısından tehlikeli olarak görülmüştür. Göçmen gruplarının politize olmaları ve bu kapsamda ki talepleri Amerikan sosyal ve siyasal

anlayışının temel varsayımlarını etkilediği için Amerikan liberalleri azınlık hakları teorisine karşı mesafeli durmaya başlamışlardır. Çünkü bu gruplar temelde ulusal azınlık değil etnik gruplar olarak görülmekte bu nedenle de ahlaki olarak böyle bir talebin doğru olmadığı düşünülmekteydi. Bunun temel nedeni ise göçmen grupların ülkeye gelişlerinin iradi bir biçimde gelişmesidir (Kymlicka 2015: 113-120).

Kymlicka, bu durumda kimi ulusal azınlıklar ve yerli hakların özyönetim taleplerinin karşısında olumsuz bir tavrın ortaya çıkmaması gerektiğini söyler. Çünkü bu gruplar işgale uğramış ve sömürgeleştirilmişlerdir. Ancak Kymlicka, Amerikan liberallerinin bu durumu henüz kabul etmediklerini, bu kapsamda bazılarının bu grupları görmezden gelmeyi tercih ederken, bazılarının da “iyi niyetli ihmal ilkesi” çerçevesinde bir yaklaşım geliştirilmesi taraftarı olduğunu söyler. Böylece bu tip taleplerin ortadan kalkacağı düşünülmüştür. Ancak buradaki temel problem, bu tip taleplerin karşılamasının egemen devlet ideolojisi ve uzlaşısına ters düşmesi ve “Amerikan karşıtı” olmasıdır. Bu gruplara tanınacak haklar, esasında etnik grupları da bu yönde tetikleyebileceği için tehlikeli olarak görülmüşlerdir. Kymlicka için bu durum, etnik canlanışın yanlış okunmasından kaynaklıdır. Çünkü etnik canlanış ana toplu bütünlüğün reddi anlamı taşımayıp, ana toplumun yanında ayrı bir toplum veya öz yönetimli uluslar olarak yeniden yapılanma peşinde koşmayı hedeflememişlerdir (Kymlicka 2015: 122-127).

“Etnik canlanış asıl olarak bir özkimlik ve özifade meselesidir ve bunun ayrı bir kurumsal hayat canlandırma ya da yaratma talebiyle alakası yoktur. İnsanlar kendilerini açıktan açığa bir etnik grubun üyeleri olarak tanımlamak ve kendileriyle aynı kimliği taşıyanların da belli başlı saygın ya da yetkili mevkilerde görmek istiyorlar. Bu insanlar ana toplumdaki daha fazla tanınma ve görünürlük istiyorlar” (Kymlicka 2015: 128).

Amerika’daki etnik canlanış ile Avrupa ve diğer dünya ülkelerinde ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerinin aynı döneme denk gelmiş olmasının, etnik canlanmanın temelde tüm etnik gruplar için özyönetim talebinde bulunduğu anlamına gelmediğini söyleyen Kymlicka, aslında pek çok liberalin azınlık hakları konusunda olumlu bir

kaniya sahip olduklarını belirtir. Ne var ki bu taleplerin ve ayrıcalıkların karşılanması noktasında, bu hak taleplerinin siyasal birlikle çeliştiği ve bu noktada siyasal birliğin haklardan önce geldiği yönündeki algılayış yüzünden göz ardı edilmiştir. Kymlicka esas olarak günümüzde liberal anlayışın bireysel özgürlüğe liberal bağlılığın kolektif hakların kabulünü engellediği ve evrensel haklara yönelik liberal bağlılığın gruplara özgü hakların kabulünü engellediği yönündeki temel varsayımın bir kafa karışıklığı ve aşırı bir genellemeden kaynakladığını söyler. Ona göre çağdaş liberalizmde kabul edilen bu kavrayış esasında liberal geleneğe yeni yapılmış eklemelerdir. Yukarıda sözü geçen üç etkenden kaynaklı ortaya çıkan kaygılar meşru dayanaklara sahip olsa da bunları aşırı genelleştirmek ve yerel bir biçimde ortaya çıkan bir takım talepler karşısında geliştirilen bu yaklaşımı tüm kültürel çoğulculuk biçimlerine kapsayacak şekilde genişletmek liberal anlayışın çarpıtılmasına neden olmuştur (Kymlicka 2015: 129-130). Bu nedenle Kymlicka, azınlık hakları konusunda genel kabul görüşün aksine liberal değerlerle bir karşıtlık içinde olmadığı görüşündedir.

Kymlicka, genel olarak bir kültürün liberalleştikçe kişilerin geleneksel yaşam biçimini ve toplumsal normları daha fazla sorgular bir hale geldiği ve böylece kültürel kimliğin daha zayıf ve daha az ayrı bir hal alacağı yönündeki görüşlere değinerek bunların grup farkına dayalı hak taleplerini hafifleteceği yönündeki beklentilerin yanıltıcı olduğunu ortaya koyar. Bu düşünceye göre liberal değerlerin içselleştirilmesiyle birlikte kişilerin daha az aynı tikel iyi hayat kavrayışlarını paylaşacağı ve böylece diğer liberal kültürlerden insanlarla daha fazla temel değerleri paylaşacaklardır. Örneğin Quebec toplumu liberalleştikçe temel değerler noktasında daha fazla İngiliz kökenlilerle benzer bir hâle gelmiş veya Avrupa'da, Batı Avrupa'nın modernleşme süreci ile birlikte İspanya, Fransa ve Almanya ile daha yakın bir uygarlık hâline gelmiştir. Bu nedenle de liberalleşme ile birlikte her türden ulusal kimlik duygusunu yumuşayacağı düşünülmüştür. Ancak ortaya çıkan deneyimler, bu sürecin bir ulus oluşturma duygusuyla birlikte ilerlediğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede Quebec'teki pek çok liberal aynı zamanda sıkı bir milliyetçidir veya Belçika'daki Flamanların durumu buna benzerdir. Bu kapsamda her ne kadar kültürlerarası hoşgörü ve çoğulculuk fikri yaygınlaşmış olsa da bireylerin kendi kültürlerine göre yaşama arzuları kaybolmamıştır. Bu anlamda kişiler için kültürel aidiyetin önemi üzerine eğilen

Kymlicka bu bağılılığın liberalizmin bireysel özerklik fikri ile çelişkili gibi görünse de aslında bunun liberal kültür içinde alışıldık bir düşünce olduğunu vurgular. Bireysel özerkliğin gerçekleşmesinin kişinin dil tarih gibi özgül yönlerini aşma özgürlüğünden ziyade belli toplumsallık kültürleri içinde hareket etmesiyle ilgilidir (Kymlicka 2015: 160-164). Bu nedenle de azınlık haklarına dair bir politikanın gerekliliği kendisini dayatmaktadır.

Azınlık haklarına yönelik bu tip bir liberal kavrayışın modern ulus-devletlerin yanıt bulmakta zorlandığı kimi problemleri aşmada yardımcı olacağı açıktır ancak bir takım soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Çünkü azınlık grupların kimi talepler doğrudan liberal ilkelere karşıtlık üzerinden şekillenebilmektedir. Örneğin kimi azınlık grupları bireysel özerkliğin uygulanmasına karşı çıkıp bireylerin birtakım hakları üzerinde kimi kısıtlamalara gitmeyi hedefleyebilmektedir. Bu kapsamda kimi etno-dinsel grupların çocukların eğitim hizmetinden yararlanmalarını reddetmeleri veya kadınları zorla eve kapatmaya çalışmalarının liberal ilkelerle tutarlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle azınlık grupların özgün konumlarına dair alınacak özel önemlerin ırk ayrımcılığı veya apartheid⁷ bir toplum yapısına temel hazırlayabileceği gibi kimi köktenci ve milliyetçi hareketleri de tetikleyebileceğine dair ciddi eleştiriler söz konusudur. Kymlicka azınlık haklarına dair liberal kavrayışın bu eleştiriler karşısında azınlık haklarının, bireysel özerklik, demokrasi ve sosyal adalet ilkeleriyle olan ilişkisinin doğru bir biçimde düzenlenmesi gerektiğini söylemektedir (Kymlicka 2015: 29-34). Bunun için ise azınlık gruplarının ne tür bir hak talebinde bulunduğu oldukça önemlidir.

---

⁷ 1948-1994 yılları arasında Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Ulusal Parti hükümeti tarafından uygulanan ve ırk ayrımcılığını esas alan politika.

3.2.2. İç Kısıtlamalar, Dış Korumalar

Çoğu liberal toplumdaki farklı grupların dil, toprak ve temsil hakları ile ilgili taleplerini liberalizmin ilkelerine karşı bir pozisyonda olarak okumaktadır. Buna göre grup farkına dayalı haklar daha çok cemaatçi bir bakış açısını yansıtmakta olup gruba dair aidiyetliği bireysel özerkliğin önüne koymaktadır. Ancak bu hatalı bir yaklaşımdır ve bunun nedeni bireysel haklar ve kolektif hakların algılanış biçimiyle ilgilidir. Grup farkına dayalı haklar hem savunucuları hem de karşıtları tarafından kolektif haklar kategorisi içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak kolektif haklar kategorisi oldukça geniştir. Örneğin, sendika ve şirketlerin bir takım hakları da bu kategori içerisine konulmaktadır ve bu hakların grup farkına dayalı haklarla bir ilgisi yoktur. Kolektif haklar, topluluklar tarafından kullanılan haklar olarak ele alınırken kişisel hakların tek tek bireyler tarafından kullanıldığı varsayılmaktadır. Bu durum ise iki hak biçimini karşıt bir pozisyona yerleştirmektedir. Ancak grup farkına dayalı haklar ile kişisel haklar arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır (Kymlicka 2015: 77-78).

Grup farkına dayalı hakların kolektif haklar adı altında değerlendirilmesi yanlıştır. Çünkü bu çok geniş kapsamlı bir terimdir ve genel olarak bireysel hakları kapsamadığı ve kolektiviteler tarafından kullanıldığı içinde bireysel hakların karşında bir pozisyona düşmektedir. Bu ise hak taleplerinin karşılanmasında karışıklıklar ve yanlışlıklar ortaya koymaktadır. Ayrıca bu şekilde bir tanım *iç kısıtlamalar* ve *dış korumalar* ayrımı yapmadığı içinde sorunludur. Grup farkına dayalı haklar tek tek bireyler tarafından kullanılabilceği gibi bir grubun tümü adına veya bir grubun çoğunluk oluşturduğu federal bir yapı tarafından da kullanılabilir. Örneğin azınlıkların dil hakları ile ilgili konular tek tek bireyler tarafından kullanılan haklardır. Yerli halkalara özgü avlanma hakları doğrudan bir gruba verilen haklarken, Kanada'nın Quebec bölgesine tanınan ayrıcalıklar bir kültürün devamlılığı için çoğunluk oluşturulan bir eyalete yönelik tanınan haklardır. Bu nedenle grup farkına dayalı haklar kolektif haklar başlığı altında ele alınmamalıdır (Kymlicka 2015: 94-96).

Kymlicka'ya göre toplumdaki farklı grupların hak talepleri ele alınırken ne tür bir hak talebinde buldukları oldukça önemlidir. Bu çerçevede bir grubun kendi

üyelerine yönelik tutum ve taleplerini kapsayan hak talepleri ile bir grubun genel toplum karşısındaki durumuna yönelik hak talepleri arasında ayırım yapmak gerektiğini söyler. Birinci hak taleplerini iç kısıtlamalar olarak adlandırırken ikinci tür hak talepleri dış korumalar olarak adlandırmaktadır.

İç kısıtlamalar genel olarak grup içi ilişkileri kapsayan haklardır. Bu bağlamda etnik veya azınlık gruplar bazen bir takım amaçlar uğruna üyelerine çeşitli kısıtlamalar getirmek isteyebilirler. Bu grupların taleplerinin devlet tarafından karşılanması kendi grup üyelerine yönelik bir baskı oluşturma anlamı taşıyabilir. Bu durum bireysel özerkliğin önceliği ilkesini çiğnediği için eleştirilmektedir. Aslında tüm yönetim biçimleri bir şekilde yönettikleri topluluklar üzerinde bir takım kısıtlayıcı uygulamalar geliştirmektedirler. Bu otoriteye tabi olmanın bir sonucudur. Bu durum liberal demokratik sistemler içinde geçerlidir. Devlet yurttaşlarından toplanan vergi, askerliğin zorunlu olması ve bazen oy kullanma işleminin zorunluluğu bu gibi kısıtlamaları buna örnektir. Ancak Kymlicka bu tip kısıtlamaların yurttaş sorumluluğu içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Çünkü bu tip kısıtlamalar ile belirli bir kiliseye tabi olmanın zorunlu olması veya geleneksel cinsel rolleri oynamanın dayatılmasıyla farklı şeylerdir. İkinci tip kısıtlamalar daha çok geleneksel, kültürel veya dinsel öğretiler kapsamında bir sınırlandırma talep ederken birincisi daha çok liberal hakları ve demokratik kurumları korumayı amaçlar. İç kısıtlamalar daha çok ikinci tip sınırlandırmalarla ilgili (Kymlicka 2015: 79-80).

Toplumdaki farklı kültürel grupların talepleri her zaman iç kısıtlamalar ile ilgili değildir. Gruplar bazen de toplumdaki farklı gruplar arası ilişkilerden kaynaklı hak taleplerinde bulunmaktadır. Kymlicka'nın dış korumalar olarak adlandırdığı bu talepler gruplar arası ilişkileri düzenler. Dış koruma talepleri daha çok çoğunluktaki grupların azınlık gruplara yönelik etkilerinin sınırlandırılması bu anlamda kimliklerinin korunmasının istenmesi veya ayrımcılığa karşı olarak geliştirilir. Buradaki temel amaç dezavantajlı konumda bulunan grupların çoğunluk karşısında korunması, kendini savunabilmesi ve eşitliğin sağlanmasıyla ilgilidir. Bu tip bir korumayı ulusal veya etnik gruplar talep edebileceği gibi kadınlar eşcinseller veya engellilerde talep edebilir. Bu iki talep biçimi toplumdaki farklı gruplar tarafından aynı anda talep edilebilir veya bazen

sadece biri talep edilebilir. Bu da grup farkına dayalı hak taleplerin de farklı yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Bu nedenle bir grubun ne tür bir hak talebinde bulunduğu oldukça önemlidir. Bu bağlamda liberal bir yaklaşım gruplar arası adaletin sağlanabilmesi için dış koruma talepleri onaylamalı ancak iç kısıtlama taleplerini reddetmelidir (Kymlicka 2014: 80-82).

3.2.3. Toplumdaki Farklılıkların Hak Talepleri ve Bunların Liberal İlkeler İle İlişkisi

Toplumların çokkültürlü bir yapıda olmalarının tarihsel olarak pek çok nedeni vardır. Dolayısıyla toplumdaki farklı grupların toplumsal yaşayıştaki yerinin belirlenmesinde ortaya atılacak çözüm önerileri bu nedenlerin getirmiş olduğu tarihsel sosyal durumlardan dolayı oldukça farklılaşır. Bu nedenle Kymlicka, toplumdaki azınlık grupların ne tür bir hak talebinde bulunduğu belirlenmesi gerektiğini söyler.

Kymlicka azınlık haklarını üç başlık altında incelemektedir. Bunlar:

- *Özyönetim hakları*: Belli bazı politik özerklik ve toprak esasına dayalı hak taleplerini içermektedir ve ulusal azınlıkların yararlanacakları türden haklardır. Federalizm günümüz modern toplumlarında bu türden hak taleplerinin karşılanmasında başvurulan bir yöntemdir.
- *Çoketniklilik hakları*: Ana toplumla sağlıklı bir entegrasyonun sağlanması yolunda etnik gruplar ve dini azınlıkları kapsayan haklardır. Bu çerçevede bu grupların belli kültürel özgünlüklerinin korunması ve desteklenmesine yöneliktirler.
- *Özel temsil hakları*: Bu haklar da çoketniklilik hakları gibi ana toplumla bütünleşme amacıyla toplumdaki etnik nitelikte olmayan grupların dezavantajlı konumlarını ortadan kaldırmaya yöneliktirler (Kymlicka 2015: 66-75).

Ancak bunların liberal değerler ile olan ilişkisi çeşitli problemler doğurmaktadır. Çünkü birçok liberal, liberal toplumlarda yurttaşlık kavramı çerçevesinde tanınan temel hakların toplumdaki eşitliğin sağlanması için yeterli

olduğunu düşünmektedir. Grup farkına dayalı hak talepleri ise bu görüşe karşı çıktığı gibi eşitliğe yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Ancak Kymlicka kültürel aidiyetin önemini bireysel özgürlük çerçevesinde vazgeçilmez olarak gördüğü için grupların kendi kültürel bağlılıklarını sürdürmelerini meşru hakları olduğunu söyler. Bu nedenle grup farkına dayalı hak talepleri liberalizmin temel ilkeleriyle çelişmediği gibi gerçek anlamda eşitliğin sağlanması için gerekli bir durum olarak karşımıza çıkar.

Farklılık siyaseti geleneksel liberal anlayışı iyi niyetli ihmal ilkesi ile sağlandığı düşünülen gruplar arası tarafsızlık ve eşitlik ilkesinin esasında toplumsal gerçeklikle örtüşmeyip, tutarsız olmakla eleştirir. Yurttaşlık çerçevesinde oluşturulan sosyal birliğin egemenlik kavramı ile olan ilişkisi ve buna bağlı olarak gelişen iktidar ilişkileri gruplar arası tarafsızlık ve eşitlik ilkelerini söylenilenin aksine farklı bir biçimde pratik etmektedir. Bu kapsamda özünde ortaya çıkan şey toplumdaki bir kültürün değerlerinin ortaklaştırılmasıdır. Devlet kurumlarında kullanılacak dil, resmi tatiller, devlet sembollerinin belirlenmesi gibi konularda belli bir kültürün değerleri daha çok yer bulmaktadır. Dolayısıyla devlet belli bir gruptan yana zaten tutum belirlemekte olup diğer grupları dezavantajlı bir konuma itmektedir. Bu nedendir ki grup farkına dayalı haklar dezavantajlı konumda bulunan kültürlerin eşitsiz koşullarını dengelemek için oldukça önemlidir (Kymlicka 2015: 196-200). Kymlicka azınlık haklarına karşı çıkan liberallerin bunu özgürlük ya da adalet adına değil, istikrar adına savunmuş ve aslında sıklıkla adaletsizlik bedeli ödeyerek istikrar satın almışlardır (Kymlicka 2015: 129). Ancak yukarıda belirtildiği gibi geleneksel liberal anlayışın üzerine oturduğu istikrarın temel dinamikleri oldukça tartışmalıdır. Bu nedenle liberalizmin toplumdaki farklılıklar karşısındaki geleneksel konumlanışını farklılıkları da kapsayacak bir biçimde farklı bir perspektiften ele almak gerekir.

Öte yandan farklılık siyasetinin tüm sorunlara cevap niteliği taşıdığını söylemek yanıltıcı olacaktır. Bu siyasetin kabulü beraberinde bir dizi soruyu yanıtlamayı gerekli kılmaktadır. Toplumdaki farklı grupların kültürel aidiyetlerini koruma istekleri, toplumdaki başka bireylerin çıkarları üzerinde kimi kısıtlayıcı etkiler yaratabilmektedir. Ayrıca bu alanda kabul görececek bir takım değerlerin başkaları üzerinde ödettiği kimi bedeller söz konusudur. Kymlicka bu sorulara yanıt olarak önemli olan şeyin ödenecek

bedelin haklılığının belirlenmesi olduğunu söylemektedir. Çünkü toplumdaki farklı kültürler, çoğunluk kültürünün aldığı bir takım ekonomik ve politik kararlar nedeniyle kültürlerinin devamlılığı için alınması gereken bir takım kararları, uygulanmak istedikleri siyaseti ortadan kaldırmış olabilir. Bu durum ise toplumdaki azınlık grupları zayıflatıp dezavantajlı bir konuma sokmaktadır ve bu durum adalet ilkesiyle doğrudan çelişmektedir. Dolayısıyla özerklik, merkezi kurumlarda temsil garantisi, toprak ve dil hakları gibi grup farkına dayalı haklar bu dezavantajın ortadan kaldırılmasına yardımcı olur. Bunlar bir takım kısıtlayıcı etkiler yaratsa da kültürel devamlılığını sağlayamayan bir kültürün ödeyeceği bedelden daha büyük değildir. Bu nedenle bu fedakârlığın yapılması adalet adına kabul edilebilir olmalıdır (Kymlicka 2015 190-193).

Grup farkına dayalı hak talepleri karşılanmaya çalışılırken dikkat edilmesi gereken noktalardan bir diğeri etnik gruplar ile ulusal azınlıkların toplumsal durumlarının oldukça farklı olduğunun göz önüne alınmasıdır. Etnik gruplar daha çok çoketniklilik ve özel temsil haklarını talep ederken ulusal azınlıklar bunların ötesine geçerek özyönetim talebinde bulunabilmektedirler. Etnik grupların temsil ve çoketniklilik talepleri katılım ve kapsama talepleridir. Bu gruplar büyük topluma katılmak isterler ve farklılıklarını tanımak bu yönde düzenlemeler yapmak katılımı kolaylaştıracaktır. Örneğin Amerikan ordusuna katılmak isteyen Ortadoks Yahudilerin yarmulkalarını takabilmek için olağan kurallardan muaf tutulma istekleri ana topluma katılım talepleridir. Pek çok kişi bunu ulusal sembollere yönelik bir saygısızlık olarak ele alıp karşı çıksa da bu birliğe katılma arzusu katılma ve kapsama taleplerinin yansımasıdır (Kymlicka 2015: 296).

Bu noktada farklı kültürel ve ulusal yapılardan kopup gelen göçmen gruplarının hak taleplerini özel olarak ele alan Kymlicka, göçmen grupların hak taleplerinin temsil ve çoketniklilik hakları kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Çünkü bu grupların yerleştikleri yeni ülkelerde, bu ülkelerin mevcut toplumsal yapıyla bütünleşme beklentisinin bilincinde olduklarını, bu nedenle ulusal kimliklerinden ve bundan doğacak haklardan feragat ettiklerini söyler. Bu gruplar farklı bir ülkeye yerleştiklerinde zaten kendi ana kültürlerini terk etmişlerdir. Bu gönüllülük durumu ise onları ulusal azınlıkların asimilasyon süreçlerine tepki olarak geliştirdikleri hak

taleplerinden ayırmaktadır (Kymlicka 2015: 121). Kymlicka; göçmen grupların kendi tercihleri olarak ana kültürlerini terk etmelerinin yeni geldiği ülkede belli özyönetim taleplerinde bulunmalarını dayanaksız bıraktığı görüşündedir. Bu durum seçim ve kültür arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Tüm insanların kendi kültürüne göre yaşamını sürdürme hakları elbette ki vardır, ancak bu haktan vazgeçmekte mümkün bir seçenektir. Göçmenler başka bir topluma yerleşirken bir nevi bu haklarından vazgeçmişlerdir. “Göçmenlerin orijinal kültürleriyle kalıp göçmeme seçenekleri olduğu müddetçe, bütünleşme beklentisi haksız değildir” (Kymlicka 2015: 172-173).

Bir devlet çatısı altında birden fazla ulusun yan yana yaşaması olarak ortaya çıkan ulusal azınlıkların toplumsal durumları ve hak talepleri etnik gruplarınkinden farklılaşmaktadır. Ulusal azınlıklar kendilerini çoğunluk kültürünün yanında ayrı bir toplum olarak görmektedirler. Bir devletteki ulusal azınlıklar istila, işgal gibi nedenlerden dolayı ortaya çıkabileceği gibi gönüllü bir biçimde bir federasyonun kurulması şeklinde gerçekleşebilir. Amerika’daki Kızılderililer ve Porto Rikkolular, Kanada daki Quebec’liler ve Aborjinal halklar, Katalanlar, Basklılar ulusal azınlıklardır. Bu gruplar genel olarak buldukları ülkelerde ulus oluşturma süreçlerine direnmiş olup kendi ulusal varlıklarını korumayı ve yeniden yapılandırmayı hedeflemişlerdir. Bu gruplar diğer etnik gruplardan farklı olarak çeşitli özyönetim taleplerinde bulunabilmektedirler.

Temsil ve çoketniklilik hakları daha öncede belirtildiği gibi toplumdaki dezavantajlı grupların kültürel süreçlerinin büyük toplumda pozitif bir biçimde ele alınıp büyük siyasal topluma katılımı ve entegre olmayı güçlendirmek için talep edilmekteydi. Bu nedenle bu taleplerin desteklenmesi gerekiyordu. Ancak özyönetim talepleri için aynı şeyleri söylemek güç olacaktır. Açıktır ki özyönetim talepleri bir takım yetkilerin kendilerinde kalmaları koşuluyla çeşitli yetkilerin büyük siyasi topluma devri ile ilgilidirler ve yurttaşlığın bütünleştirme işlevine çok ciddi bir meydan okuyuştur. Özyönetim talep eden ulusal azınlıklar kendilerini içkin olarak ayrı halklar olarak görürler ve bu haklarının kalıcı olarak korunmasını isterler (Kymlicka 2015: 302).

“Özyönetim haklarının altında yatan temel iddia basitçe siyasi topluluk içinde bazı grupların dezavantajlı oldukları (temsil hakları) ya da siyasi topluluğun kültürel bakımdan farklı olduğu (çoketniklilik hakları) değildir. İddia şudur: Birden çok siyasi topluluk vardır ve büyük devletin otoritesinin kurucu ulusal toplulukların otoritesi üzerinde olduğu varsayılmaz. Eğer demokrasi “halkın” yönetimi ise ulusal azınlıklar, her biri kendini yönetme hakkına sahip birden fazla halk olduğunu iddia eder” (Kymlicka 2015: 303).

Özyönetim taleplerinin büyük siyasal toplumla bütünleştirici veya onu güçlendirici bir etkisi olduğunu söylemek yanıltıcı olacaktır. Yurttaşlık bir siyasi topluluğa üyelik anlamı taşıdığından örtüşen siyasi topluluklar oluşturulduğunda bir tür çifte yurttaşlık ortaya çıkacağı gibi bireylerin hangi toplulukla daha çok özdeşleşeceği sorunu çatışmaların yaşanmasına kaynaklık edecektir. Bu nedenle Kymlicka özyönetim taleplerini farklılaşmış yurttaşlık biçiminin en karmaşık hâli olarak tanımlar. Özyönetim taleplerinin siyasal toplumu ayırıştırma potansiyeline sahip olması devletlerin bu talepler karşısında ortak amaç ve karşılıklı dayanışmaya dayalı bir yurttaşlık kavramsallaştırması üzerinde ısrarcı olunmasına dair politikaların gelişmesine neden olmuştur. Ancak tarihsel tecrübe bu yöntemin pek de karşılık bulmadığını ortaya koymuştur (Kymlicka 2015: 304).

Günümüzde pek az demokratik ülkenin sıkı bir ortak yurttaşlık politikası izlediğine dikkat çeken Kymlicka, bunun temel nedeninin özyönetim talepleri reddedildiğinde, bu grupların büyük siyasi topluma karşı yabancılaşmaları ve ayrılma duygusunun belirginleşmesi olduğunu söyler. Çünkü ortak yurttaşlık olarak tanımlanan şey çoğunluktaki ulusal grubun değerleridir. Bu durum sayısal olarak azınlık ve çoğunluluklar ortaya çıkarırken toplumun bütünleşmesi ideali bizzat güçlü bir yurttaşlık vurgusu savunucuları tarafından zarar görmektedir. Tarihsel olarak Amerikan hükümetlerinin Kızılderililer üzerinde, Kanada'nın Quebec, Avrupalı devletlerin Baskılar ve Kürtler üzerindeki ayrı toplum olduklarına dair özbilinci yok etme çabaları hep başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü bu gruplar ayrı bir ulusal grup olduklarına yönelik duygularını hiçbir zaman kaybetmemişlerdir. Bu nedenle ulusal azınlıklar üzerindeki asimilasyon ve baskıyı esas alan politikalarından vazgeçilmelidir. Çünkü

uygulanan bu politikalar siyasi topluma karşı ciddi bir ilgisizlik ve öfke olarak geri dönmektedir. Bu da siyasi toplumun temel kaygısı olan siyasi ve toplumsal bütünlüğün sağlanmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle bu politikalarda ısrar etmek ve dayatmak çatışmayı kızıştırılmaktan başka bir sonuç vermemektedir (Kymlicka 2015: 307).

Kymlicka uygulanan yasal baskılar, yapılan ekonomik teşvikler veya gönüllü asimilasyon süreçlerine rağmen ulusal azınlıkların farklı bir ulusal grup olduklarına dair inançları zedelenmemesi durumunda özyönetim taleplerini dikkate alması gerekliliği üzerinde durur. Bu bağlamda tarihsel tecrübeye başvurmamızı öneren Kymlicka, dünyadaki etnik-milliyetçi çatışmaları incelendiğinde çoğu zaman özyönetim taleplerin karşılanmasının çatışmayı azalttığını ve toplumsal istikrarın daha iyi bir şekilde sağlandığının görüleceğini söyler. Ayrıca Kymlicka azınlıkların hak taleplerinin bastırılmasına yönelik politikaların onaylanmasının normatif açıdan da kabul edilebilir olmayacağı görüşündedir. Çünkü toplumdaki çoğunluk grubun ulus oluşturma sürecinin meşruluğunun, ulusal azınlıklar için, hele ki gönülsüz bir biçimde bu birliğin içinde yer alanlar için kabule dilmemesinin nedenini nasıl açıklanacağı zor bir sorudur. Ancak bu özyönetim haklarının tanınacağı grupların herhangi bir sınırlandırmaya tabi olmayacakları anlamına gelmez. Geliştirilecek bir ulus oluşturma süreci liberal ilkelere sınırlandırılmalıdır. Böylece etnik temizlik, yurttaşlık haklarında getirilecek kimi sınırlandırmalar veya insan hakları ihlalleri engellenecektir. Bu sınırlandırmalar ulusal azınlıkların hak talepleri için önemli bir alan açacaktır. Bunun için hem çoğunluktaki ulusal grubun hem de ulusal azınlıkların liberal kısıtlamalara bağlı olmaları gerekir (Kymlicka 2004: 490).

Çoğu liberal özyönetim taleplerinin karşılanmasının artan bir özerklik ve bağımsızlık duygusunu körükleyebileceğini bu nedenle de bunun bir hata olacağı görüşündedir. Kymlicka'nın farklılıkları da kapsayan liberal perspektifi bunun gerçekleşmesi olası bir şey olduğu ve eğer yan ayna yaşama arzuları farklılaşmış kimlikler olarak keskinleştiğinde ayrılma fikrinden yana olmanın "politik bir felaket" görülmemesi gerektiği yönündedir (Kymlicka 2015: 309).

“ ...ben günümüzde çok az insanın 1905'te Norveç'le İsveç'in ayrılmasını yanlış göreceği kanısındayım. Norveç örneğinde, ayrılma süreci (görece olarak) barışçı bir seyir izledi ve sonuç olması gerektiği gibi iki sağlıklı liberal demokrasi oldu. Gelecekte Quebec'in Kanada'nın geri kalanından ayrılması durumunda da benzer bir sonucun ortaya çıkacağını düşünmek için her türlü neden vardır. Liberallerin neden otomatik olarak böylesi barışçı, liberal ayrılmalara karşı çıkmaması gerektiğini anlamak zordur” (Kymlicka 2015: 309).

3.2.4. Liberalizm ve Hoşgörünün Sınırları

Liberalizm öz olarak bireylerin içine doğdukları sosyo-kültürel ortamda hangi değerlerin sürdürülmesi gerektiği veya hangi değerlerin devam ettirilmeye değmeyeceğine dair kararı kendilerinin verebileceği bu anlamda sorgulayabilme ve değerlendirme özgürlüğüne sahip olma hakkıyla ilgilidir. Bu nedenle çoğu liberal bu özün dışına çıkan uygulamaları ve hak taleplerini kabul edilemez olarak görmektedir. Ancak farklılık siyasetini liberal bir eksenden ele alan Kymlicka şöyle yazmaktadır;

“*Liberal bir görüş azınlık grubu içinde özgürlük ve azınlık ile çoğunluk grupları arasında eşitlik gerektirir. Bu iki sınırlamaya saygı gösteren bir azınlık hakları sistemi, bence, tereddütsüz liberaldir. O temel liberal değerlerle çelişmez, aslında onları geliştirir*” (Kymlicka 2015: 259).

Kymlicka toplumdaki azınlık grupların kendilerini toplumdaki çoğunluk grup kadar ifade edebilme özgürlüklerini, liberal kavrayışın temel ilkelerinden olan bireysel özerklik ve eşitlik ilkesinin gerçek anlamda sağlanması olarak görmektedir. Ancak bu yapılırken tüm azınlık taleplerinin karşılanması gerektiği yönünde bir anlayışın gelişmeyeceğini iç kısıtlamalar ve dış korumalar çerçevesindeki sınırlandırmayla ortaya koymaktadır. Çünkü bazı toplumsal gruplar doğrudan çeşitli iç kısıtlama taleplerinde bulunabilmektedirler. Yine Bu gruplar kültürel yapılarını koruma isteklerinin liberal ilkeleri reddetmekten geçtiğini düşünebilmektedirler. Çünkü liberal değerler bu grupların içsel örgütlenmelerini yeniden düzenlemeyi dayatabilmekte ve bu grubun ayırıcı kılan özelliklerini ortadan kaldırabilmektedir. Bu da farklılık siyasetine dair liberal kavrayışı liberal olmayan kültürlere nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda ciddi bir sorunla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu aynı zamanda geleneksel liberal

kavrayışı benimseyen pek çok liberalin farklılık siyasetini liberal bir zemine kavuşturma iddiasında olan kişilere yöneltmiş oldukları ciddi bir eleştiridir.

Genellikle liberal olmayan toplumsal grupların hak talepleri diğer gruplara yönelik saldırgan ve müdahaleci bir tutum içerisindeyse, buna karşı müdahaleci bir politika geliştirilmesi liberallerce onaylanmaktadır. Ancak iş bu grupların diğer grupların varlıklarını sürdürmelerine yönelik herhangi bir saldırgan ve müdahaleci tavır içinde olunmaması ve sadece kendi topluluklarını yönetmeye dair liberal olmayan bir kavrayış talebinde bulunmaya geldiğinde, buna karşı ne tür bir tutum belirleneceği oldukça zor bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu tip hak taleplerine yönelik müdahaleci bir tavır geliştirmek liberalizm için sakter bir tutum olmakla eleştirilmektedir. Bu ise sorunu liberalizm içinde özerklik ve hoşgörü kavramlarının temel değerler olup olmadığı yönündeki tartışmalara götürmektedir. Bu bağlamda kimi zaman özerkliğin sağlanabilmesi adına meşru görülen bir takım uygulamaların hoşgörü kavramıyla çelişmesi söz konusu olabilmektedir. Buna karşı Kymlicka hoşgörünün özerklik taahhüdüne bağlı kalması gerektiğini savunmaktadır (Kymlicka 2015: 259-262).

Liberalizm ve hoşgörü kavramı tarihsel olarak yakın ilişki içerisinde; öyle ki liberal öğretinin doğuşu batıda yaşanan reformasyon süreci ve sonrası süreçte gelişen dinsel hoşgörü üzerinden toplumsal istikrarın sağlanmasında zemin bulmaktadır. Rawls, liberallerin dinsel hoşgörüyü toplumdaki diğer çatışmalı alanlara doğru genişletmiş olduklarını söyler. Ancak Kymlicka salt bu hoşgörü biçimi üzerinden gitmenin yanıltıcı olacağını söyler. Çünkü ne tür bir hoşgörüden bahsedildiği burada temel önemdedir. Liberal hoşgörü anlayışı sadece kolektif bir takım haklar üzerinde değil aynı zamanda bireysel özgürlük üzerinde de durur. Farklı bir biçimde düşünüldüğünde Osmanlı Devleti'ndeki millet sisteminin de dinsel hoşgörünün bir biçimidir. Bu sistemde çeşitli dini grupların belli özyönetim hakları olmakla birlikte kendi grup üyelerine yönelik oldukça kısıtlayıcı yetkileri vardır ve bu gruplar asla liberal değillerdir. Çünkü bireysel inanç özgürlüğü ilkesini tanımamaktadırlar. Bu nedenle liberal hoşgörüyü diğerlerinden ayıran şey bireyin hayatı anlamlandırma biçimini yeniden gözden geçirme ve değiştirme

hakkıdır. Bu anlamda bireysel özerklik ve hoşgörü arasındaki ilişki bir madalyonun iki yüzü gibidir (Kymlicka 2015: 265-266).

Kymlicka azınlık haklarına yönelik karıştırılan iki sorun üzerinde durur. Bunlardan birincisi ne tür taleplerin liberal ilkelerle çelişmeyeceği bu anlamda azınlık haklarına yönelik savunulabilir bir liberal teori tespiti, ikincisi ise bu teoriyi dayatma sorunudur. Liberal ilkelere bağlılık noktasında söz konusu olan yabancı bir ülkeye yönelik müdahale olduğunda bundan kaçınmak yönünde tavır belirleme eğiliminde olan pek çok liberalin, söz konusu toplumdaki azınlık gruplar olunca müdahaleci bir tavır onaylamaya yatkın olmalarını eleştiren Kymlicka bunu doğru bir yaklaşım olarak görmemektedir. Çünkü Başka ülkelere müdahaleyi engelleyen pek çok neden ulusal azınlıklar için de geçerlidir. Ayrıca baskıcı tutumlar geliştirmek tarihsel süreç göz önüne alındığında tersi sonuçlar doğurabilmekte sömürünün bir biçimi olarak algılanabilmektedir. Bu noktada önemsenmesi gereken şey zor değil barışçıl müzakerelerdir. Uzlaşma zemini aramak ve temel ilkelerde anlaşmaktır. Çünkü Kymlicka'ya göre *bir kültürün liberalliği bir derece meselesidir*. Bir kültürün liberal değerlerle hiçbir biçimde bir ilgisinin olmadığını söylemek ve bu nedenle liberalleştirme çabalarının yersiz olduğunu ortaya koymak *etnik merkezîyetçi ve tarihsellikten uzak* bir yaklaşımdır. Bu nedenle liberallerin amacı liberal olmayan bu yapıları çözmekten ziyade onları liberalleştirmek olmalıdır. Unutulmamalıdır ki günümüz liberal toplumları da geçmişte liberal olmayan uygulamalara sahiplerdi ve gelişen reformlar ve deneyimler sonucunda bugünkü yapılarına kavuşmuşlardır. Tüm kültürlerin liberallikte uzak bir takım özellikleri vardır, tıpkı bireysel özerklikten çok uzak olmadıkları gibi. Liberal olanlar ve olmayanlar şeklinde keskin bir ayırım yapmak yanıltıcıdır. Bu nedenle liberaller liberal olmayan kültürlerin varlıklarını sürdürmelerine yönelik baskıcı bir tutumdan ziyade onların kültürlerinin liberalleşmesine destek olmalıdır. Bu çerçevede ortaya çıkan haksızlıklar karşısında tutum geliştirilmeli, grubun içindeki liberalleşme çabalarını desteklemeli ve reform yapılması yönünde teşvikler sağlanmalıdır. Çünkü en kalıcı, doğru ve sonuç verebilecek liberalleşme biçimi içsel reformlar sonucu gerçekleşen, toplum tarafından içselleştirilendir (Kymlicka 2015: 282).

Ancak Kymlicka günümüz toplumlarında liberal ilkelerin reddinden yana olan çok az sayıda topluluk olduğunu hatta onların marjinal bir düzlemde kaldığını söylemektedir. Günümüzde pek çok grup farkından dolayı hak talebinde bulunan grupların liberal ilkelerle bir karşıtlığı söz konusu değildir.

3.2.5. Kymlicka'nın Son Dönem Yazıları; Bir Ulus Oluşturma Süreci ve Çokkültürlülük

Kymlicka birçok liberalin, azınlık gruplarının hak taleplerinin karşılanmasının “iyi ihmalcilik” ilkesini zedelediğini ve eşitliğe yönelik bir tehdit oluşturduğunu görüşünde olduklarını söyler. Bu nedenle azınlık haklarını savunanlar bunun tersini kanıtlama yükümlülüğü altındadırlar. Bu hâliyle çokkültürlülüğü savunanlar liberal devletlerin “iyi ihmalcilik” ilkesinden kopmak için güçlü gerekçeler sunmaları gerekir. Bu noktada çağdaş liberal devletlerin “iyi ihmalcilik” ilkesine yönelik bağlılığını ele alan Kymlicka, liberal-demokratik devletlerin iddia edilen aksine etno-kültürel kimlikler karşısında kayıtsız olmadığını vurgular. Bu kapsamda son dönem yazılarında “iyi ihmalcilik” ilkesi yerine liberal demokrasilerde ulus oluşturmanın merkez rolünü tanıyan daha geçerli bir modelin ortaya konulması gerekliliği üzerinde durur (Kymlicka 2004: 480-482).

Kymlicka ilk dönem yazılarında çokkültürlülük sorununu liberal kuram içinde bir soru olarak biçimlendirmiş ve bazı azınlıkların hak taleplerinin liberal değerleri güçlendireceğini göstermeye çalışmıştır. Buna göre tartışmayı liberal yapan unsur Batı demokrasilerindeki etno-kültürel grupların hak taleplerinin, liberal değerler karşısında korunmak değil, tam tersine çağdaş liberal toplumların tam ve eşit düzeyde katılımcıları olmayı amaçlamalarıdır. Bu çerçevede ortaya çıkabilecek kimi çelişkiler ise iç kısıtlamalar ve dış korumalar çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Kymlicka'ya göre bu durum gerçek bir ilerlemeyi yansıtır ve etno-kültürel grupların hak taleplerinin daha doğru tanımlamalar ortaya koyup bu taleplerin gündeme getirdiği kuralcı sorunlara ilişkin daha geçerli bir kavrayışa ulaştırır. Ancak bu durum her ne kadar çoğu etno-kültürel grubun ve bunların liberal devlete yönelik hak taleplerinin doğasına ilişkin daha iyi bir kavrayış sunsa da liberal devletlerin doğasını ve onun azınlıklara yönelik

istemlerini yanlış yorumlar. Bu hâliyle varılacak olan bir sonraki tartışmanın odağı liberal devletler ve ulus oluşturma sürecinde çokkültürlülüktür (Kymlicka 2004: 477). Aslında ilk dönem yazılarında da bu süreç üzerinde duran Kymlicka, ulus oluşturma sürecini ve sonuçlarını bu denli odak noktası hâline getirmemiştir.

Kymlicka tarihsel olarak liberal-demokratik devletlerinin ortak bir dil ve kültür geliştirme hedefinde olduklarını söyler. Bu kapsamda onun kültür kavramını ele alırken vurguladığı “toplumsallık kültürü” üzerine eğilen Kymlicka, bunu bir ülke üzerinde, hem kamusal hem de özel hayatta (okullar, basın, hukuk, ekonomi, hükümet gibi...) toplumsal kurumlarda yaygın olarak kullanılan ortak bir dili merkez alan bir kültür olarak tanımlar. Bu kavramı kullanmasının nedeni ise ortak dini inançlar, aile gelenekleri ya da kişisel yaşam biçimlerinden çok ortak bir dil ve toplumsal kurumları vurgulamaktır. Ona göre çağdaş bir liberal demokrasideki toplumsal kültürler kaçınılmaz olarak çoğulcudur. Bu bağlamda Hıristiyanlar kadar Müslümanları, Yahudileri ve ateistleri; heteroseksüeller kadar homoseksüelleri, sosyalistler kadar muhafazakârları da kapsayan bir çoğulculuk barındırırlar. Üstelik böyle bir çoğulculuk, etnik çeşitlilik gösteren bir nüfusla birleştiğinde bu çoğulculuk biçimi liberal haklar ve özgürlüklerin bir sonucu hâline gelir. Ancak bu çeşitlilik dilsel ve kurumsal birlikle dengelenir ve sınırlanır. Bu nokta da Kymlicka bu birliğin kendi kendine gerçekleşmediğini, daha çok bilinçli bir devlet politikası olarak ortaya çıktığına dikkat çekerek tarihsel olarak tüm liberal devletlerin tek bir ulusal kültürü, Kymlicka'nın deyimiyle belli bir toplumsallık kültürünü yaygınlaştırmaya çalıştıklarını söyler. Böyle bir durum ise kaçınılmaz olarak çoğunluk ve azınlıkları ortaya çıkartırken temel soru ise bir ulus oluşturma sürecinin azınlıkları nasıl etkileyeceği üzerine yoğunlaşır (Kymlicka 2004: 481).

Bu temelde liberal demokrasilere yönelik olarak orataya çıkan eleştiriler, çoğunluğun ulus oluşturma yönünde ki çabalarının azınlıklar açısından bir adaletsizlik yaratıp yaratmadığı sorusuyla birlikte gelişir. Bu çerçevede Taylor'ın düşüncelerinden yararlanan Kymlicka, bir ulus oluşturma sürecinin, çoğunluk kültürünü kaçınılmaz olarak ayrıcalıklı kılacağını ortaya koyar. Bu anlamda tüm kamu kurumların, başka bir dilde işliyorsa, azınlıklar toplumun temel ekonomik, akademik, ve siyasi kurumlarından

dışlanma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Böyle bir durumda azınlıkların taleplerinin bir ulus inşası sürecine karşı geliştirilen bir cevap olarak okunması gerektiğini söyleyen Kymlicka, bir ulus oluşturmanın fırsat eşitliğini sağlama, dayanışma, güven ve müzakereci demokrasi gibi idealleriyle⁸ çelişmeyecek bir liberal çokkültürlülük modelinin geliştirilmesi gerektiğini söyler (Kymlicka 2004: 483-484).

Kymlicka Batı demokrasilerinde azınlık grupların, ulus oluşturma sürecine yönelik dört seçenekleri olduğunu söyler. Bunlar;

- Yakınlarda onları kabul edecek refah içinde ve dost bir devlet varsa kitlesel olarak göç etmelidirler.
- Daha iyi ya da adil koşullar öne sürerek çoğunluğun kültürüne entegre olmayı kabul etmelidirler.
- Kendi toplumsallık kültürlerini korumaları için gerekli olan öz yönetim hakları ve yetkilerini; başka bir deyişle kendi ekonomik, siyasi ve eğitsel kurumlarını kurmayı isteyebilirler.
- Kalıcı olarak marjinalleşmeyi kabul edip toplumun kiyısında tek başlarına bırakılmayı isteyebilirler (Kymlicka 2004: 484).

Kymlicka tüm bu seçenekleri farklı azınlık türleri için geliştirilebilecekler tepkiler olarak ortaya koymakta ve bu kategorilere denk düşen etno-kültürel grupların olduğunu söyleyerek Batı demokrasilerinde gözlenen beş tür etno-kültürel grup üzerinde durmaktadır.

---

⁸ Kymlicka tek bir ulusal kültürün yaygınlaştırılmaya çalışılmasının, tümüyle emperyalizm ya da etno-sentrik önyargı olarak okunmaması gerektiği, bunun fırsat eşitliği, dayanışma, güven, müzakereci demokrasi gibi bir dicit önemli amacı olduğunu ifade eder. Bkz. *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, Kymlicka 2004, 482.

3.2.5.1. Çokkültürlülüğün Beş Modeli

3.2.5.1.1. Ulusal Azınlıklar

Kymlicka ulusal azınlıkları “ülke içi azınlıklar” ve “yerli halklar” olmak üzere iki kategori altında ele almaktadır. Buna göre ülke içi azınlıklar, çoğunluğu oluşturdukları bir devlete sahip olmayan, ancak geçmişte böyle bir devlete sahip olmuş ya da kurmaya çalışmış gruplardan oluşurlar. Bu gruplar, geçmişte daha büyük bir imparatorluk tarafından ilhak ya da işgal edilmiş; bir imparatorluktan başka bir imparatorluğa bağlanmış ya da kraliyet evlilikleri dolayısıyla başka bir krallıkla birleşmiş olabileceği gibi iki ya da daha fazla ulusal grubun karşılıklı yarara dayalı bir federasyon kurmak için az çok gönüllü bir anlaşmaya varmak amacıyla tek bir devlete birleşmeleri gibi nedenlerle ortaya çıkmışlardır. Yerli halklar ise geleneksel toprakları yeni yerleşimciler tarafından işgal edilen, zorla ya da çeşitli anlaşmalar sonucu yabancı olarak nitelendikleri insanlar tarafından yönetilen devletlerin bir parçası durumuna gelen halklardır. Bu kapsamda Katalanlar, Baskılar, Flamanlar, İskoçlar, Galler, Korsikalılar, Porto Rikolular ve Quebeccliler ülke içi azınlıklarken Samiler, İnuitiler, Maoriler ve Amerikalı Kızılderililer yerli halklardır (Kymlicka 2004: 485-486).

Kymlicka bu grupların hak taleplerini ele alırken azınlık ulusların ulus-devletlere benzer şekilde aynı ekonomik ve toplumsal kurumlara ve kazanımlara sahip bir statüyü talep ettiklerini söyler. Yerli halklar ise çağdaş dünyaya kendi tarzlarında katılırken belli geleneksel yaşam biçimlerini korumak gibi özerklik taleplerinin yanı sıra ikinci sınıf vatandaşlar olarak uğradıkları aşağılanmanın düzeltilmesini ve kendilerine saygı gösterilmesini istemektedirler. Kymlicka bu taleplerin en aşırı biçimde tümüyle ayrılığa varabileceğini ancak genel olarak bu taleplerin bir tür bölgesel özerklikle ilgili olduğu üzerinde durur. Ulusal azınlıkların hak taleplerinin meşru kılmak için “milliyet” söylemi üzerinden milliyetçilik ideolojisi zemininde hareket etmektedirler. Flaman ve Quebec milliyetçiliğinin bunun en açık örnekleri olduğunu söyleyen Kymlicka bu durumun günümüzde pek çok yerli halk içinde geçerli olduğunu ileri sürer (Kymlicka 2004: 485-487).

Liberal demokrasiler tarihsel olarak bu tip azınlık milliyetçilikleri karşısında asimilasyon, zorbalıkla bastırma veya yok sayma gibi politikalarla yanıt vermişlerdir. Ancak yüzyıllar süren yasal ayrımcılıklar, toplumsal önyargılar ve kayıtsızlığa karşın bu gruplar ayrı bir ulus oluşturma ve ulusal özerklik istemlerinden vazgeçmemişlerdir. Bu kapsamda ulusal azınlıkların ayrı bir ulus oluşturma duygularına yönelik tüm saldırılar sadakatsizlik ve daha büyük bir ayrılık tehdidi olarak geri dönmüştür. Bu nedenle de günümüzde azınlık milliyetçiliğine yönelik tavırda ciddi bir değişim yaşanmaktadır. Ancak bu grupların meşru ulus oluşturma süreçlerinin liberal ilkelere sınırlanması gerekliliği üzerinde duran Kymlicka, etnik temizlik, yurttaş haklarını yasaklama girişimleri ya da insan hakları ihlallerinin liberal ilkelere sınırlanması gerektiğini ve yine aynı ilkelerin bir ulus oluşturma sürecine girmiş grupların kendi yönetimleri dahilindeki başka uluslara da bu hakkına saygı gösterilmesini gerekli kıldığını söyler. Örneğin, Quebec'li Kanada'nın geri kalanı karşısında ulusal haklarını iddia etme hakkına sahipken Quebec'teki Aborijinallerin de Quebec'in geri kalanı karşısında ulusal haklarını iddia etme hakkına saygı gösterilmelidir (Kymlicka 2004: 490).

Siyaset kuramcılarının ulusal azınlıkların ayrı bir ulus oluşturma sürecine yönelik henüz tutarlı bir kuram geliştiremediklerini söyleyen Kymlicka, böyle bir kuramın gerekliliğine vurgular. Bu noktada temel sorunun “Ulusal azınlıklar bize ‘iyi ihmalcilik’ ilkesini terk etmemiz için inandırıcı gerekçeler sunmuşlar mıdır?” değil, “Ulusal azınlıkların neden çoğunlukla aynı ulus oluşturma yetkilerine sahip olması gerekir?” şeklinde sorulması ve bu zeminde tartışılması gerektiğini düşünür.

3.2.5.1.2. Göçmen Gruplar

Kymlicka diğer bir azınlık türü olarak göçmen grupları üzerinde durmaktadır. Bu gruplar anavatanlarından başka bir topluma bireysel ya da ailevi kararlar sonucu göç etmiş ve bu kararın alınmasında kimi ekonomik ve siyasi(daha özgür ve demokratik bir ülkede yaşama isteği gibi) nedenler etkili olmuştur. Ancak bu grupları değerlendirirken önemli bir ayırımın ortaya konulması gerektiğini söyleyen Kymlicka, akademik literatürde ve kamusal tartışmalarda bu ayırım dikkate alınmadığında büyük bir

kargaşanın ortaya çıktığını söyler. Buna göre göçmen grupları yurttaş hakkına sahip olanlar ve buna sahip olmayanlar olarak ikiye ayrılırlar. Birincisi “göçmen grup” ikincisi ise “metik”ler olarak adlandırılır.

Kymlicka göçmen grupların çoğunluğun ulus oluşturma sürecinde ulusal azınlıkların aksine, çoğunluğun toplumsallık kültürüne entegre olma eğilimi içinde olduklarını söyler. Bu gruplar ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan bütünleşmeyi kabul etmişlerdir ancak bu bütünleşmenin daha adil koşullarda gerçekleşmesi için bütünleşme koşullarının yeniden değerlendirilmesini talep ederler. Bu kapsamda temel talepleri kendi etnik miraslarının çeşitli yönlerinin korunmasını sağlamak, kendilerine yönelik daha hoşgörülü bir anlayışın gelişmesi, beslenme, kıyafet, dinlence ve dinle ilgili eski geleneklerini sürdürmekte özgür olmaktır (Kymlicka 2004: 491-492).

Batı demokrasilerinin bu grupların nasıl bütünleşecekleri konusunda önemli deneyimlere sahip olduğunu vurgulayan Kymlicka, bu grupların toplumsal bütünlük ve istikrara yönelik tehdit oluşturduklarına dair çok az kanıtın olduğunu belirtir. Bu gruplar genel olarak geldikleri toplumların resmi dilinin öğrenilmesi, ülkenin tarihi ve siyasi kurumlarına ilişkin bir şeyler bilmek gibi minimum düzeyde bazı koşulların yerine getirilip yurttaşlık hakkının kazanılması konusunda itirazlarda bulunmamışlardır. Bu gruplar hayattaki şanslarının, hatta çocuklarının hayattaki şanslarının çoğunluğun dilinde iş gören kurumlara katılıma bağlı olduğunu kabul etmişlerdir. Ama yine de liberal demokrasilerin bu grupların hak talepleri karşısında direndiği ve güçlü bir asimilasyon politikası benimsedikleri görülmüştür. Ancak bu tavrın günümüzde geçerliliğini yitirmeye başladığını söyleyen Kymlicka, göçmen grupların bütünleşme sürecinde ortak kurumların, çoğunluk grubun kendilerinin pratik ve kimliklerine yönelik saygı, kabul ve hoşgörü istemleri olduğunu söyler. Bu ise toplumsal kurumlarda kullanılan simgeler, resmi tatillerin, okul müfredatlarının, boy ve ağırlık sınırlamaları gibi kendilerini dezavantajlı duruma düşüren pratiklerin tekrar gözden geçirilip daha adil koşulların sağlanması gibi taleplerin karşılanmasından geçer (Kymlicka 2004: 492-494).

3.2.5.1.3. Metikler

Diğer yandan asla yurttaşlık hakkı tanınmayan gruplar olarak metikler üzerinde duran Kymlicka, metiklerin, ülkeye kaçak yollarla gelen ya da vize ihlalleri sonucu geldikleri ülkelere yerleşen “kaçak göçmenler” veya geçici koruma talebiyle gelen mülteciler ve konuk işçi olarak gelen “geçici göçmenler” olduklarını söyler. Bu kapsamda Kaliforniya’daki Meksikalılar’ın büyük bir bölümü, İtalya’daki Kuzey Afrikalılar, Almanya’daki Türk işçiler bu gruba girmektedir. Metikler geldikleri ülkelere geleceğin yurttaşları olarak görülmeyip resmi makamlar tarafından saptandıklarında ya da suç işlediklerinde sınır dışı edilme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Bu nedenle de diğer gruplardan oldukça farklıdırlar (Kymlicka 2004: 497).

Tarihsel olarak liberal demokrasilerin metiklere yönelik politikaları olumsuz bir seyirde ilerlemiştir. Bu çerçevede bazı ülkeler bu grupları zorla kabul ederken özellikle kendilerini göçmen ülkeler olarak görmeyen bazı ülkeler (Almanya, Avusturya gibi) bu grupları sınır dışı etme ya da gönüllü dönüşlerini sağlamaya çalışmışlardır. Metikler bu ülkelerde geçici bir statüye sahip, gerçek yurtlarının geldikleri ülkeler olduğu ve bu nedenle istenmedikleri yönünde bir hissiyatın sık sık bilinçlerine işlendiği ve yabancı düşmanlığına maruz kalan uygulamalarla karşılaşmışlardır. Örneğin 1980’li yıllara kadar Almanya’daki Türk işçilerin çocukları Alman çocuklarıyla ayrı sınıflarda okutulmuş, kendilerine özel olarak Türkiye’den öğretmenler getirilmiş ve Türkiye’de bir hayata hazırlamaya yönelik bir müfredat okutulmuştur (Kymlicka 2004: 498-499).

Kymlicka metiklere yönelik böyle bir tutumun hem ahlaki hem de deneysel açıdan oldukça yanlış olduğunu söyler. Deneysel olarak, bu gruplar her ne kadar geçici statüye sahip olsalar da özellikle kaçak bir biçimde de olsa çalıştıkları bir işleri varsa ve bir aile kurup çocuk sahibi olmuşlarsa geldikleri ülkelere dönmeyecekleri açıktır. Kendilerine yerleştikleri ülkede bir hayat kurmuş insanlar için sınır dışı edilmedikleri müddetçe yurtları artık bu ülkedir, çocukları ve torunları içinde böyle olacaktır. Öte yandan bu insanlara yönelik gönüllü dönüşün sağlanması gibi uygulamalara gidilmesi de sorunu çözmeyecek ve hatta kalıcı bir tecrit edilmişlik yaratıp yabancılaştırma ve

ırkçı bir biçimde tanımlanmış bir alt sınıf yaratma tehlikesi barındırmaktadır. Bu durum ise metiklerin toplumun temel kurumlarına katılımında kuşkuyla yaklaşan bir alt kültür yaratırken, ikinci kuşakta siyasi yabancılaşma, suça yönelme ve dini köktenci gruplara karışma gibi ırkçı gerilimler ve şiddeti besleme gibi olumsuz sonuçlara neden olacaktır. Öte yandan bu durumun ahlaksal açıdan da yanlış olduğunu vurgulayan Kymlicka, yurttaş olma hakkı tanınmayan ve uzun süreli yerleşimciler olarak bu grupların varlıklarının liberal demokrasi düşüncesine aykırı olduğunu söyler. Bu durum demokratik devletin güvenilirliğine zarar verdiği gibi bir çeşit kast sistemi yaratmak anlamına da gelebilir. Çünkü kimisi kaçak göçmenler olarak gelseler bile pratikte ki niyetleri bu ülkede yaşamlarına devam etmektir. Bu nedenle de toplumun yurttaşlık hakkını gereksinen fiili üyelerdir (Kymlicka 2004: 499-500). Bu kapsamda metiklerin en temel talepleri kalıcı oturma izni alma ve statülerinin düzeltilip yurttaşlığa hak kazanmaktır. Bunları elde etmek için göçmen grupların izledikleri yolları izleyip ana toplumla bütünleşme eğilimi içindedirler.

3.2.5.1.4. Tecrit Edici Etno-Dinsel Gruplar

Kymlicka toplumdaki pek çok farklı etno-kültürel grubun genel olarak ana toplumla bütünleşme eğiliminde olsa da kendilerini toplumsal kurumlarda, siyasete ya da sivil topluma katılma noktasında tecrit eden kimi küçük gruplar olduğunu söyler. Bu grupları genel olarak dini inançlarından dolayı çağdaş dünyayla hiçbir bağ kurmayıp gönüllü olarak marjinalleşmeyi seçmişlerdir. Bu çerçevede Hutteritler, Amishler ve Hasidik Yahudileri gibi etno-dinsel gruplar bu tanım içerisinde yer almaktadırlar.

Bu gruplar toplumda ya da siyasetteki tecrit edilmişlik durumlarını dert etmeyip toplumun ve siyasetin dünyevi kurumlarının yozlaşmış olduğunu bu nedenle de geleneksel yaşam biçimlerini korumak için çeşitli yasalardan muaf tutulmayı talep ederler. Bu gruplar genel olarak devlete yönelik bir sadakat duymaz ve toplumsal sorunlar karşısında ilgisiz olup yurttaşlar olarak inisiyatif almazlar. Kendi iç örgütlenmelerinde liberal olmayan bu gruplar üyelerinin geleneksel pratikleri sorgulama ve bunların dışına çıkılması konusunda oldukça katı ve yasaklayıcıdırlar. Bu nedenle tarihsel olarak bu grupların taleplerine liberal demokrasilerce olumlu yanıt verilmesinin

şaşırtıcı olduğunu söyleyen Kymlicka, bu durumun kimi tarihsel nedenler ve anlaşmalarla ilgili olduğunu söyler. Günümüzde ise liberal demokrasileri bu grupların üyeleri üzerinde ciddi zararlar ortaya çıkartmadıkları (çocuk istismarı gibi), görüşlerini dış dünyaya dayatmadıkları ve üyelerinin bu gruplardan ayrılmakta özgür olduğu sürece bu gruplara hoşgörü göstermektedirler (Kymlicka 2004: 495-496).

3.2.5.1.5. Afrikalı-Amerikalılar

Son olarak Batı'daki etno-kültürel gruplar içerisinde oldukça özel bir grup olarak nitelendirdiği Afrikalı-Amerikalılar üzerinde duran Kymlicka, bu grubun gerek kendi rızaları dışında köle olarak getirilmeleri gerekse de çoğunluk kültürünün kurumlarıyla bütünleşmelerinin engellenmesi bakımından oldukça farklı olduklarını söyler. Bu anlamda kendi rızalarıyla gelmedikleri için gönüllü göçmen olarak nitelendirilmedikleri gibi Amerika'da bir yurtları ya da ortak bir dilleri olmadıkları için ulusal azınlıkta değillerdir, diğer yandan geri dönebilecekleri bir yurtları olmadıkları için metik olarak da adlandırılmazlar (Kymlicka 2004: 501).

Afrikalı-Amerikalılar toplumdaki beyazlar kadar uzun bir süredir Amerika'da yaşamalarına karşın bir ulusun üyeleri olmaları engellenmiş ancak aynı zamanda bir ulus olarak da görülmemiş, ulussuzlaştırılmışlardır. Bu gruplar köle olarak getirildiklerinde bir arada kalmaları için hiçbir girişimde bulunulmamış tersine aynı kültürden hatta aynı aileden gelen insanlar gelir gelmez birbirlerinden koparılmış ve kültürel yapılarının korunması adına geliştirilecek tüm faaliyetleri yasaklanmıştır. Bu kapsamda 1950 ve 1960'lı yıllardaki yurttaşlık hakları hareketinden sonra bile yüzyıllar süren kölelik ve ayrımcılığın hem toplumsal olarak hem de kişilerin bilinçlerinde yaratmış olduğu yıkım ana toplumla bütünleşmenin önünde engel yaratmış ve siyahların ekonomik merdivenin alt başmağında kalmalarına yol açmıştır. Bu nedenle Afrikalı-Amerikalıların toplumsal yapıdaki yeri ve bunların hakları konusunda geçmişteki adaletsizliklerin zararlarının ödenmesi, siyasi temsil garantisi, kendilerini örgütlemelerine destek verilmesi gibi politikaların hayata geçirilmesi gerekir (Kymlicka 2004:501-503).

Kymlicka çokkültürlülük tartışmalarının çoğunluğun ulus oluşturma sürecinde azınlıkların yeri biçiminde ele alıp hak taleplerinin değerlendirilmesinin, azınlıkların bu süreçte kendilerine dayatılan ya da dayatılabilecek haksızlıkların bir tamamlayıcısı olarak ortaya çıkabilecek adaletsizliklerin ortadan kaldırılmasında belirleyici olacağı düşüncesindedir. Bu gruplar ulus oluşturma süreçlerinde doğası gereği karşı değillerdir ancak, belli sınırlama ve koşullara bağlı olmasını isterler. Kymlicka liberal demokrasilerde çoğunluğun ulus oluşturma sürecinin belli koşulların sağlanması durumunda meşru olacağını söyler. Bunlar;

- Metikler ya da ırkçı kast grupları gibi uzun süreden beri yerleşik olan hiçbir grubun ulusa üyelikte kalıcı olarak dışlanmaması gerekir.
- Göçmenler ve diğer etno-kültürel grupların ulusun bir üyesi olmak için gerekli olan sosyo-kültürel bütünleşmenin, belli görenekler, dini inançlar ya da yaşam biçimlerinin benimsenmesi olarak değil, kurumsal ve dilsel bütünleşme şeklinde algılanmalı, ulusal kimlik ve ulusal bütünleşme kavrayışı, çoğulcu ve hoşgörülü bir yaklaşım olmalıdır.
- Ulusal azınlıkların kendi ulus oluşturma süreçlerine girişme izni verilmeli, kendilerini ayrı toplumsal kültürler olarak kurmaları sağlanmalıdır (Kymlicka 2004: 504-505).

Yukarıda belirtilen üç koşul Batı demokrasilerinde çok az yerine getirilmektedir ancak azınlıklık grupları üzerindeki baskı, zorla asimilasyon ve yok saymaya dönük politikalar istenilen amaca ulaşamadığı açık seçik olarak görülmektedir. Bu nedenle de yeni bir etnik ilişki biçiminin kurulması gerekir. Kymlicka azınlıkların hak talepleri kabul edildiğinde dahi bu konudaki tartışmaların genel kamuoyu ve iktidar değişiklikleri gibi nedenlerle sürebileceğini ancak Batı demokrasilerinde genel eğilimin azınlık haklarını da kapsayan karmaşık bir ulus oluşturma süreci yönünde olduğunu söylemektedir. Kymlicka, azınlıkların hak taleplerinin devletlerin bu gruplardan istenilenlere yanıt olduğunu ve bu nedenle meşru olduklarını düşünür. Çünkü bu hak talepleri ortaya çıkabilecek gerçek ya da potansiyel adaletsizlikleri karşılamaya yöneliktir (Kymlicka 2004: 506-507).

Kymlicka bir ulus oluşturma sürecinde azınlıklara yönelik bir takım dayatmaların adil dağılım ve düşünsel demokrasi gibi nedenlerle savunulmasının analaşılır bir Şey olarak görüp, kendisinde buna katılmaktadır. Ancak bu amaçlara ulaşmanın yolunun zorla asimilasyon, toplumda dezavantajlı bir konuma yerleştirme ve bir takım bedeller ödetmek olmamalıdır ve bu meşru da değildir. Bu nedenle azınlık haklarıyla tamamlanmayan bir ulus oluşturma süreci baskıcı ve adaletsiz olacaktır. Kymlicka liberal bir çokkültürlülük kuramının karşı karşıya olduğu en büyük işlerden biri etno-kültürel adaletin koşullarını iyi anlamak ve eklemlmek gerekliliği olduğunu düşünmektedir (Kymlicka 2004: 508).

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ

Günümüzde dünya üzerindeki pek çok coğrafyada çeşitli etnik, dini, mezhepsel ve cinsel kimlikler başta olmak üzere farklı aidiyetlikler ve değerler etrafında ciddi çatışmalar yaşanmakta ve bu çatışmalar oldukça yıkıcı sonuçlara neden olmaktadır. Bu durum mevcut toplumsal ve siyasal yapıların temel dayanaklarının sorgulanmasına neden olurken toplumsal ihtiyaçlara cevap verip verememeleri noktasında eleştirilerin hedefi hâline getirmektedir. Bu çalışmanın temel sorunsalı olan çokkültürlülük kavramı, tam da böylesi eleştiriler kapsamında ortaya çıkan, gelişen ve sorunları çözmeye odaklı bir siyasal anlayış olarak siyasal literatürde yerini almıştır.

Bugün yaşanan çatışmaların çoğunda farklılık vurgusunun temel motivasyon kaynağı olması, siyasal tartışmaları toplumdaki farklılıklar ve bunların talepleri üzerine düşünmeye itmiştir. Bu bakımdan tarihsel süreç içerisinde toplumlardaki farklılıkların yeri incelendiğinde dünya üzerindeki toplumların şu veya bu şekilde her daim farklılıkların yan yana yaşadığı ve bu anlamda çokkültürlü bir yapıda olduğu görülmüştür. Ancak bu farklılıklar tarihin hiçbir döneminde günümüzdeki kadar siyasallaşmamışlardır. Dolayısıyla çokkültürlülük toplumsal olarak yeni bir durum olmasa da bunun siyasal olarak tartışılması günümüz çağdaş toplumlarına özgü bir durumdur. Bu bakımdan farklılığın siyasallaşması olgusu modernite ve bu süreçte ortaya çıkan, aydınlanma, demokrasi, insan hakları, ulus-devlet, çoğulculuk, küreselleşme ve postmodernite gibi kavramlarla yakından ilgili olmuştur.

Farklılık siyasetinin belirginleşmesinde, aydınlanma düşüncesiyle birlikte ortaya çıkan homojenleştirme ve tikelcilik çerçevesinde gelişen monist düşünce yapısı temel etken olmuştur. Bu bakımdan monist bir anlayışa dayalı düşünsel zeminde ortaya çıkan

siyasal ve toplumsal düzenin kimi kurgusal bozukluklar içermesi ve bu bozukluklarının 20. yüzyılın başlarından itibaren yaşanan sistemsel krizler, savaşlar sonucunda belirginleşmesi, toplumsal anlamda çeşitli dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede düşünsel, toplumsal ve ekonomik alanda yaşanan gelişmeler mevcut toplumsal düzenin sorgulanmasına ivme kazandırırken farklı toplumsal hareket ve talepler de belirgin olmaya başlamıştır. Bu hareket ve taleplerde hâkim olan düşünce, bireylerin kendi öz-kimlikleri ile toplumsal yapıya dahil olma istekleri olmuştur. Bu kapsamda aydınlanmanın toplumsal alana yansımaları olarak ortaya çıkan ulus-devlet yapısının sınırlılığı ve ortaya çıkan yeni taleplerle girmiş olduğu çatışma siyasal tartışmaların odağı hâline gelmiştir. Böylesi kaotik bir süreçte çokkültürlülük siyaseti, mevcut siyasal yapının yeni taleplere cevap verebilme noktasındaki yetersizliği karşısında bu talepleri karşılamaya yönelik bir siyasal anlayış olarak gelişmiştir. Çokkültürlülük siyaseti moderniteyle birlikte ortaya çıkan toplumsal düzenin düşünsel ve bu düşüncenin siyasal pratiği üzerine odaklanarak ötekileştirilen, bastırılan ve öz-kimlikleriyle toplumuna katılımı engellenen grupların kendi öz-kimlikleriyle topluma katılımının sağlanmasını hedeflemiştir.

Günümüzde çokkültürlülük ontolojik bir gerçeklik olarak belirginleşmiş ve güncel politik mücadelenin odağı hâline gelmiştir. Ancak bu durumun politik karşılığının ne olacağı konusunda ciddi bir sınırlılık durumu ortaya çıkmış ve genel olarak bu konu üzerine detaylı bir şekilde eğilenler liberal siyaset bilimciler ve felsefeciler olmuştur. Çünkü modernite ile birlikte ortaya çıkan süreçte, birey ve toplum arasındaki ilişkinin belirlenmesinin düşünsel zemini liberal ilke ve değerler etrafında şekillenmiş, dolayısıyla ortaya çıkan güncel siyasal çatışmalar ele alınırken bu ilke ve değerler çokça tartışılır olmuştur. Bu nedenle çalışmanın odak noktası çokkültürlülük ve onun liberalizm içindeki yeri üzerinedir.

Liberal kavrayış iyi bir yaşam ideali çerçevesinde adil bir toplumsal sistemin ortaya çıkışı için siyasal farklılıkların dışında kalan tüm farklılıkların başkalarını değil, sadece kişiyi ilgilendirdiği düşüncesiyle, özel ve kamusal alan arasında bir ayırım yaparak, bu farklılıkları özel alan içine almıştır. Bu anlamda siyasal farklılıklar dışındaki farklılıkların kamusal alan içinde değerlendirilmesinin devletin tarafsızlığı ilkesine zarar

vereceği gibi toplumsal düzeni istikrarsızlaştıracağı ve bu anlamda liberalizmin bireysel özerklik ve eşitlik ilkesini sınırlandıracağı düşünülmüştü. Ancak bu çalışma boyunca detaylı bir şekilde de ele alındığı gibi bu anlayışın hedeflemiş olduğu idealin pratik anlamda bulduğu karşılık ve içerdiği çelişkilerin yaratmış olduğu sorunlar, oldukça eleştirilmiş ve farklı kavrayışların gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda Taylor ve Kymlicka'nın liberal kavrayışın toplumdaki tüm farklılıkları kapsayacak biçimde yeniden değerlendirmeleri ve bunu pek çok liberalin farklılık taleplerinin liberal ilke ve değerlerle çeliştiği yönünde ısrarcı olduğu bir ortamda gerçekleştirmeleri oldukça önemli bir çıkış olmuştur. Ancak çokkültürlülük politikalarını olumlayan ve bunu liberal bir zeminde gerçekleştirmeye çalışan iki teoride geldikleri konum itibarıyla kimi eleştirilerinde hedefi olmuşlardır. Bu nedenle çalışmanın sonuç bölümünde bu eleştirilere temel düzeyde yer vermek çalışmayı bir bütün olarak toplamak ve teorilerin çağdaş siyasal tartışmalardaki öneminin kavranması bakımından önemlidir. Teorilere yönelik eleştiriler genel olarak epistemik, siyasi ve toplumsal düzeyde gerçekleşmiştir.

Kymlicka'nın teorisine yönelik eleştirilerin başında onun teorisi içinde kültür kavramıyla bağlantılı olarak aşırı özcü bir tutum belirlemesi yer alır. Kymlicka kültürün, bireysel özerklik düşüncesinden hareketle seçme hakkının anlamlı kılan bağlamlar oluşturması bakımından oldukça önemli olarak görmüştür. Bu kapsamda kültür ve birey arasındaki ilişkide “toplumsallık kültürü” etrafında getirdiği açıklama eleştirilerin odağında yer alır. Kymlicka toplumsallık kültürünü, tarihsel olarak verili bir toprak parçası üzerinde yoğunlaşan, ortak bir dile kurumsal bütünlüğe sahip bir yapı olarak, “ulus” ve “halk” kelimeleriyle eş anlamda kullanmış ve bunun sürdürülmesini elzem olarak görmüştür. Ona göre toplumsallık kültürü, liberalizmin özgürlük ve eşitlik gibi değerlerinin içinde tanımlandığı bir zemin olmasından kaynaklı olarak bir toplumsallık kültürüne aidiyet liberal özgürlük ve eşitlik için zorunludur. Çünkü özgürlük her şeyden önce toplumsallık kültürümüz tarafından sağlanan yaşam biçimlerini keşfetmek ve yeniden gözden geçirme yetimizle ilgilidir. Eşitlik, ortak bir dil ve kurumların tüm topluma yayılmasıyla, buna erişilebilirliğin herkeşçe sağlanmasıdır. Kymlicka bir ulusa ve ulusal topluluğa üyeliği bireysel bağımsızlığın zorunlu bir temeli olarak görüp belli başlı insan çıkarlarından biri olarak ele alır. Bu

nedenle devletin sadece bireysel hakları değil ulusal kültürü de koruması gerekir. Bu bakımdan bir toplumsallık kültürü etno-kültürel grupların taleplerinin değerlendirilmesi noktasında oldukça önemlidir.

Ancak Kymlicka'nın toplumsallık kültürü çerçevesinde yaptığı bu tanımın bir temelcilik anlayışını yansıtmaması bakımından ortaya koymuş olduğu sınırlılık durumu ve bununla bağlantılı olarak kültürü organik, homojen ve tutarlı bir bütün olarak sunma eğiliminde olması bakımından kimi sorunlar içerir. Çünkü bu tarz bir perspektifle ortaya çıkacak bir çokkültürlülük anlayışı, iddia edilenin aksine toplumdaki farklılık ve çoğulculuğun sağlanmasını gerçekleştiremeyebilir. Bu nokta da ortaya çıkan eleştiriler, bu perspektifin gerek "aşırı kategorik" olması ve gerekse de "azınlık içindeki azınlıkların" durumuna dair tatmin edici bir açıklama getirememesi üzerinde yoğunlaşır.

Iris Young, Kymlicka'nın teorisini oluşturan argümanları aşırı kategorik ve ciddi bir sınırlılık barındırması bakımından eleştirir. Buna göre Kymlicka'nın ulusal azınlıklar ve etnik gruplar arasında yaptığı ayırım ve bu kapsamdaki hak taleplerinin neler olabileceği yönündeki görüşlerinin toplumsal düzlemde karşılık bulmadığını söyler. Çünkü Kymlicka, ulusal azınlıkların sahip olduğu bir toplumsallık kültürleri olmalarından dolayı üyelerinin bireysel özerkliğinin sağlanması bakımından tatmin edici bağlamlar oluşturabildiğini ve bunu sürdürmelerinin ana toplumla bütünleşmelerinden daha tatmin edici olacağını söyler. Dolayısıyla onlara bunu dayatmak haksızlık olduğu gibi zorlu ve bedeli ağır bir süreç olacaktır. Ancak etnik gruplar ve onun teorisinde bu grubun içinde başat bir konuma sahip olan göçmenler üzerinde yaptığı değerlendirmede, onların farklı ülkelere göçünde iradi bir tercih söz konusu olduğu için ve dolayısıyla ulusal azınlıklar gibi bir toplumsallık kültürleri olmadıkları ve bunu oluşturacak koşul ve imkânlarla sahip olmadıklarından dolayı, onların ana toplumla bütünleşmesi bağlamında çeşitli politik düzenlemeler yapılması gerekir. Çünkü bu gruplar politik, eğitsel ve ekonomik olarak dezavantajlı konumdadırlar ve bütünleşme yönünde -buradaki bütünleşmeden kasıt karşılıklı bir bütünleşme sürecine işaret eder- teşvik edilmezlerse marjinalleşeceklerdir. Kymlicka çeşitli çoketniklilik ve özel temsil haklarıyla ana toplumla bütünleşmeyi sağlanmasını etnik gruplar için özgürlük ve eşitliğin gerçekleşmesinin tek yolu olarak görürken,

ulusal azınlıklar için kendi toplumsallık kültürleri içinde yaşama olarak düşünmektedir. Ancak Young, Kymlicka'nın yaptığı bu ayrımın oldukça keskin olduğunu örneğin dünya devletlerinde çeşitli nedenlerle ulusal azınlıkların, yerli kabilelerin her daim belli bir toprak üzerinde yoğunlaşmadığını ve kurumsal bütünlüğe sahip olmadıklarını, bu durumda hak taleplerinin ne olacağını Kymlicka'nın teorisinde belirsizliğini koruduğuna dikkat çeker. Young, bu tarzda keskin bir ayrımın, toplumdaki hak talebinde bulunanları belirlenen kategorilerden birine dahil etmeye zorladığını ve düzenlemeleri bunlara göre gerçekleştirmesinin bu durumun toplumsal düzlemde ele alındığında çeşitlilik ve farklılığın her zaman bu kategoriler altında değerlendiremeyecek kadar karmaşık yapıda olmasının teorisinin sınırlılığını ortaya çıkardığını vurgular. Çünkü etnik-kültürel grupların statik bir yapıda olmayıp akış halinde bir 'süreklilik' içindedir (Kymlicka 2015: 332-333). Örneğin, göçmen bir grubun içine dahil olan kişi aynı zamanda etno-dinsel bir grubun üyesi de olabilir. Dolayısıyla Kymlicka'nın perspektifiyle geliştirilecek politikaların pratiğe yansımaları oldukça güçleştirecektir. Bu durum ise kimliğin çok boyutlu yapısını görmezden gelip çapraz aidiyetlik durumlarını açıklamaktan uzaktır.

Yine Kymlicka'nın kültürel aidiyetin bireysel özerklik üzerindeki etkisine yaptığı vurgu ve diğer yandan ulusal azınlıklar ve etnik gruplar arasındaki yaptığı ayrımın bir çeşit tutarsızlık barındırmaktadır. Çünkü kültürel aidiyet vurgulanırken burada söz konusu olan kişinin içine doğduğu, büyüdüğü ve bağlılık geliştirdiği herhangi bir kültür olmayıp kişinin kendi kültürüdür. Dolayısıyla eğer kültür belli başlı insanı çıkarılardan biriye göçmenler söz konusu olduğunda kişinin kendi kültürünü yaşama hakkından vazgeçmesini anlamlandırmak güç olacaktır. Böyle bir durumda entegrasyonu benimsemek göçmenlerin kendi kültürel aidiyetliklerini görmezden gelmek anlamı taşımayacak mıdır? Diğer yandan bu grupların entegrasyonun sağlanması durumunda da baskın olacak değer ve ilkelerin ana toplumdaki baskın kültürün normları olması bütünleşme ve asimilasyon arasındaki sınırın ne olacağı cevaplanması gereken bir soru olarak ortaya çıkartır. Kymlicka her ne kadar son dönem yazılarında bir ulus oluşturmanın meşru olabilmesi için gerekli bir takım koşullar üzerinde dursa da bunların normatif düzeyde bir temenni olması ve pratik düzeyde

uygulanabilirliğinin son derece tartışmalı olması, teorisinin bir başka sınırlılığını ortaya koymaktadır.

Kymlicka'nın ulusal azınlıklar ve etnik gruplar çerçevesinde yaptığı ayrımla farklı azınlık türleri belirlemesi, Parekh'in dikkat çektiği yönüyle bu grupların kültürel isteklerinin ahlaki olarak farklı ağırlıkta değerlendirilmesi (Parekh 2002: 130-132), yeni bir tür vatandaşlık hiyerarşisinin ortaya çıkışına zemin hazırlayacağı yönünde çeşitli kaygıları beraberinde getirmektedir. Bu durumda eşit katılım nasıl sağlanacağı Kymlicka'nın cevaplaması gereken diğer bir sorudur. Çünkü bu hâliyle ulus kültürü, dinsel, mezhepsel ve cinsel kültürlere oranla daha ağırlıklı bir konumda olacaktır.

Bu noktada Kymlicka'nın teorisinin sınırlılıklarını ortaya koyan bir başka konu azınlık içinde azınlıklar sorunudur. Çünkü onun kültür kavramına yüklediği anlam homojen ve tutarlı bir bütünlük yapısını tanımlamaktadır ve bu noktada bu kültürlerin kendi içsel heterojenliğini hesaba katmamaktadır. Bu şekilde bir kavrayış, kültür içindeki her bireyin, kültürün değerlerini aynı biçimde benimsediği ve özümlediği yönünde bir yüzeysellik barındırabilmektedir. Çünkü herkes bireysel seçimlerini anlamlı kılacak bağlamları ulusal bağlam içinde bulmayıp bunun yerine toplumsal cinsiyet ya da dinsel ve mezhepsel aidiyetliklerini önceleyecek bir biçimde ele alabilir. Kymlicka bu problemlere dair geliştirilecek çözümü iç kısıtlamalar ve dış korumalar çerçevesinde açıklamaktadır. Ancak yine pratik düzeyde iç kısıtlama ve dış korumaların ne şekilde işleyeceği kimi sorunlar barındırmaktadır. Kymlicka iç kısıtlamalar konusunda genel olarak anti-liberal uygulamaların yaratacağı sınırlılıkları ortadan kaldırmak bağlamında vurgu yapmaktadır, ancak heteroseksist bir toplumdaki LGBTİ bir bireyin bireysel özerkliğinin engellenmesi herhangi bir iç kısıtlamaya gerek kalmadan gerçekleşebilir. Fraser'ın da üzerinde durduğu gibi hegemonik bir konumda bulunan toplumsal cinsiyet kültürü bu tarz bir iç kısıtlamayı anti liberal uygulamalara gerek duymadan, toplumsal bilinç üzerinden gerçekleştirebilir. Dolayısıyla toplumsallık kültürlerinin bireysel özerkliğin sağlanması yolunda anlam bağlamları sunması yönündeki özel önem azınlık içindeki azınlıklar sorununu göz ardı etmektedir.

Yine iç kısıtlamalar ve dış korumalar şeklinde yapılan ayrımın pratik düzeydeki geçerliliği bir başka tartışmalı noktayı ortaya çıkartır. Örneğin Kanada’da Inuit olan Kanadalılar’ın kültürlerinin devamlılığı için geleneksel topraklarını Inuit olmayan bir Kanadalı’ya satışını engelleyen yasaların kabulü bir dış koruma hakkı olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu bir yerlinin mülkünü satıp yeni bir yaşam biçimi kurmasını engelleme anlamı taşıyabilir ve bu durumda kişi geleneksel yaşam tarzına mahkum bırakılabilir (Toması 1995: 581). Dolayısıyla dış koruma amacıyla ortaya çıkan bir uygulama, iç kısıtlama ya yol açabilmektedir. Bu nedenle pratik düzlemde bu iki talebin birbiriyle olan ilişkisi oldukça farklılaşabilmekte ve geçerliliğini tartışmalı bir hâle getirebilmektedir.

Kymlicka’nın teorisine yönelik diğer bir önemli eleştiri noktası, teorinin, normatif temelleri üzerinden getirilmektedir. Buna göre toplumdaki ulusal, etno-kültürel çeşitliliğin haklarına yönelik adaletin sağlanması yolunda liberal değerlerin evrensel bir konuma getirilip temel bağlam hâline getirilmesinin kabulü oldukça tartışmalıdır. Çünkü bu değerlerin kendisi zaten bizatihi belli bir grubun kültürünün tarihsel gelişimi değil midir? Bu nedenle liberal değerlerin temel bağlam olarak sunulması daha başlangıçta belli bir hiyerarşi ortaya çıkartmamakta mıdır? Böyle bir durumda çokkültürlülüğün çeşitlilik ve çoğulculuğun sağlanmasında ne derece yeterli olacağı oldukça tartışmalıdır. Çünkü kimi gruplar kültürlerini anlamlı seçenekler sunan bağlamlar olarak görmeyip korunması ve savunulması gereken kutsal bir inancın vücut bulmuş hâli olarak algılayabilir ve bu anlamda köktenci bir tutum benimsiyor olabilirler. Böyle bir durumda toplumdaki liberal olmayan grupların durumunun ne olacağı Kymlicka’nın teorisinin tam olarak yanıtlayamadığı bir durumdur. Çünkü bu gruplar nezdinde liberal değerlerin bir anlamı yoktur ve iyi bir yaşam sürmekte hayati bir çıkarlarının olduğunu düşünmeyip yaşamlarını geleneksel bir yapıya veya farklı otoritelerin kabulü şeklinde devam ettirebilirler. Ancak Kymlicka burada liberal değerlere yönelik sıkı bir bağlılık geliştirerek ve onları evrensel bir iyi konumuna getirerek diğer kültürlerin bu değerleri liberal toplumların algıladığı gibi algılamalarını beklemektedir. Dolayısıyla azınlık haklarına yönelik saygının temeli onların kültürlerinden ziyade liberal ilkelere uygunluklarına göre değer biçilmektedir.

Bu noktada Taylor, Kymlicka'dan farklılaşarak kültürel bağlam ve bireysel özerklik arasındaki ilişkide daha farklı bir yaklaşım geliştirir. Bu bağlamda kültürel aidiyetin kişiler üzerindeki etkisine vurgu yaparken bunun liberal ilkelere sınırlandırılması noktasında Kymlicka'ya oranla cemaat değerlerini daha fazla ön plana çıkartan bir yaklaşım orta koyar. Çünkü ona göre liberalizm tüm kültürlerin olası bir buluşma alanı değildir ve bunu iddia etmemelidir. Taylor, tanınma çerçevesinde çokkültürlülükle ilgili görüşlerini açıklarken liberal değerlerin evrensel bir konumda değerlendirilmesinin aslında etnosentrik bir yaklaşım olduğuna dikkat çekmiş ve bu bağlamda eşit değerde tanınmayı önermişti. Ancak temel argümanlarını Quebec özelinde dile getiren Taylor çokkültürlülük yaklaşımını esas olarak mevcut liberal durum içerisinde tartışır. Ona göre eşit haysiyet politikası çerçevesinde gelişen liberal yaklaşımlar tek-biçimci bir karaktere sahiptirler. Bu yönüyle de evrensel hak ve özgürlüklere saygılıyken kültürel farklılıklara duyarlı değildirler. Ancak Quebec'te ortaya çıkan durumun kabul edilmesinin eşit haysiyet politikasına dayalı liberalizme yönelik bu tarz homojenleştirici suçlamardan kurtarabileceğini söyler.

Taylor, Quebecin ayrı bir toplum olarak kabul edilmesiyle birlikte Quebec hükümetinin gerçekleştirmiş olduğu düzenlemeleri liberal bir düzlemde kabul edilebilir olduğunu savunmuş ve bunları onaylamıştır. Bunun etik temelini ise bireyselliğimize yönelik saygının sağlanmasının tanınma ile mümkün olmasıdır. Çünkü geleneksel liberal kavrayışta bireyler içine doğdukları toplumda çoğunluğun hoşgörü ve tarafsızlık ilkeleri çerçevesinde yaşamaktadırlar. Bu anlamda azınlık gruplar çoğunluktaki gruba saygı duyarken saygı bekleyememektedirler. Buda onu farklı kılan şeyin önemsenmemesi anlamı taşımakta ve onu sahte, çarpıtılmış ve indirgenmiş bir varoluşa hapsedebilmektedir. Taylor'a göre tanınma siyaseti bunun üstesinden gelebilecek bir konumdadır.

Ancak Taylor'ın saygının gerçekleşmesi ve bu anlamda farklılık ve çeşitliliğin sürdürülmesi adına çeşitli toplu amaçların benimsenebileceğini olumlaması, yine bu saygının kökeni olan bireye yönelik zarar verici olduğundan sorunludur. Çünkü Quebec'te dille ilgili olarak kabul edilen yasaya göre Anglo-Sakson kökenli olmayan bir göçmen çocuğunun İngilizce eğitim veren bir okula gitmesine izin verilmemektedir.

Buna göre Quebec'te yaşayan Hintli bir göçmen çocuğunu İngilizce eğitim veren bir okula gönderememektedir. Bu durum ise, çokkültürlülüğün sağlanması adına yine çokkültürlülüğü sınırlayan bir anlayış ortaya çıkartmaktadır. Bir topluluğun varlığını sürdürmek amacıyla ortaya çıkan sınırlandırmalar, başkalarına yönelik kısıtlamalara neden olmakta ve sonuçta varlığını sürdürmek adına bu sınırlandırmaları hayata geçiren topluluğun dışında kalanlar dezavantajlı bir konuma düşmektedirler. Dolayısıyla bu bir çeşit ikilem ortaya çıkartmaktadır.

K. Anthony Appiah, Taylor'ın tanınma siyaseti çerçevesinde bireyleri sıkı bir şekilde *senaryolaştırdığı* görüşündedir. Buna göre, liberal yaklaşım ve onun toplumsal alandaki yansımalarına yönelik eleştiriler kısıtlayıcı olduğu ve farklı bir kimliğe sahip olanlara yönelik çeşitli senaryolar önermesi ve bu senaryoların genelde olumsuz olmasıdır. Bu noktada farklılıkların toplumsal yapıdaki yerine yönelik görüşler bu tür olumsuz senaryoların ortadan kaldırıp yerine iyi senaryolar yerleştirmeyi önermekte ve bu anlamda kısıtlamalara ve tanınmamaya baş kaldırıyor önermektedir. Quebecililerin, siyahların, homoseksüellerin durumu budur ve tanınma talep etmektedirler. Ancak bu noktada Appiah, tanınmanın gerçekleşmesi adına ortaya çıkacak uygulamalarda 'tanınma' ve 'zorlama' arasındaki çizginin belirsizliğine dikkat çekerek, birey açısından bir başka zorbalığın ortaya çıkıp çıkmadığının sorgulanması gerektiğini söyler. Tanınma politikası, bir insanın derisinin renginin, cinsel bedeninin siyasal olarak kabul edilmek zorunda olmasını gerektirmektedir. Ancak bu durum tüm bu özelliklerini benliğinin kişisel boyutu olarak muamele etmek isteyenlerin işini zorlaştırmaktadır. Çünkü kişi bu hâliyle de bir senaryolaştırmaya maruz kalmakta ve bu bağlamda bazı Quebecililer'in etnik olarak Fransızca konuşan insanlardan, çocuklarına Fransızca öğretim vermelerini isteme arzuları bir sınırı aşmaktadır. Appiah, bunun bir anlamda kişinin yaşamını ırk ya da cinsellik etrafında düzenleme talep eden birinin aştığı sınırla aynı sınır olduğunu söyler. Dolayısıyla kimlik konusunda bürokratik kategorilerin, yaşayan insanların akıllarına esen şeylerle yarışamayacağı bildik bir düşünce olmasının yanı sıra, bir kimlik politikasının, görünüşte lehine çalıştığı kimlikleri dönüştürmesinin düşünülebileceğini de akılda tutmak aynı derecede önemli olacaktır (Appiah 2014: 175).

Çokkültürlülük tartışılırken genel olarak çokkültürlülük ve liberalizm arasındaki ilişki de kültürel aidiyetin liberalizm içindeki yeri ele alınmakta ve bu olumlu ve olumsuz anlamda pek çok tartışmayı beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan konu birey ve cemaat arasındaki liberal algılayışla ilgilidir. Kymlicka liberalizmin bireysel özerklik ve eşitlik ilkesine ters düşmemek şartıyla toplumdaki azınlıkların hak taleplerini gündemine alırken Taylor birey ve cemaat ilişkisinde cemaat değerlerinin korunması adına kimi sınırlandırmalarının kabul edilebileceği ve bu şekilde bir liberal yaklaşımın geliştirilebileceği düşüncesindedir. Ancak liberalizmin bireyi esas alan ve ona endeksli bir yapıda gelişen bir öğreti olması, birey kavramı etrafında şekillenen tartışmalarda gerek Kymlicka gerekse de Taylor'ın teorilerinin birey konusunda liberalizmle karşı karşıya gelmesi bakımından zora sokmaktadır. Çünkü her ne kadar Kymlicka, grup farkına dayalı hak taleplerini kolektif haklar kategorisinden ayrı olduğunu dile getirirse de liberalizm de hakların temelde bireysel olması ve Kymlicka'nın tarif ettiği hakların bir grup içinde pratik kazanan haklar olması bu çelişkiyi yansıtmaktadır. Taylor ise tanınma adına benimsenecek kimi toplu amaçların yaratacağı sınırlılıkların, bu amaçlar benimsenmediği takdirde ortaya çıkacak daha yıkıcı sonuçlar adına kabul edilmesi gerektiğini söyleyerek bireysel özerkliği oldukça tartışmalı bir hâle getirmektedir.

Diğer yandan çokkültürlülük tartışmalarında ileri sürülen argümanlar normatif bir bakış açısının yansımaları olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu ise ortaya çıkan argümanları olumsal bir boyuta çekip tartışmalı bir hale getirmektedir. Çünkü toplumdaki farklılıklara yönelik politikalar geliştirilirken burada ön planda olan kültür kavramı homojen, sabit ve statik bir biçimde ele alınmaktadır. Ancak kültürler akışkan, hareket ve değişim hâindedir, dolayısıyla karmaşık yeniden yorumlamaya açıktırlar. Çünkü bireyler kültürel değer ve gelenekleri edinirken salt sabit bir alıcı konumunda olmayıp onları farklı toplumsal bağlamlar içinde algılayıp çeşitlendirmektedirler. Dolayısıyla aynı cemaatin içinde doğan herkes cemaatin değerleriyle aynı biçimde ilişki geliştiremeyebilir ve farklı yorumlamalar getirebilirler. Çokkültürlülük tartışmalarında çoğu zaman etnik kimliğin başat bir konuma getirilmesi ve bunun dışında var olan farklı kimlik aidiyetlerinin karmaşık ilişkisinin göz ardı edilmesi, bu anlayışın sınırlılığını da ortaya koymaktadır. Öne sürülen argümanların oldukça heterojen ve değişken bir yapıda

olmaları, bu bakımdan içeriği ve anlamlarının tam olarak belirlenmeyip tartışmalı bir yapıda olması, bunların kamusal alanda politik olarak nasıl yansıtacağı ve hak olarak tanımlanmasının nasıl mümkün olacağı gibi soruları ortaya çıkartmaktadır. Bu ise çokkültürlülük teorilerinin yanıtlaması gereken zor bir soru olarak ortaya çıkmaktadır. Yine çokkültürlülük teorilerini bu biçimde kabul etmek kültürleri dondurmaya anlamına gelebilmekte, bu ise hedeflenen politikaların tersi bir sonuç doğurması riskiyle karşı karşıya bırakılmaktadır.

Tüm bunların yanı sıra çokkültürlülük politikalarına yönelik eleştiriler, sunulan argümanlar kabul edildiğinde dahi toplumsal bütünlüğün nasıl sağlanacağı üzerine yoğunlaşmaktadır. Çünkü toplumsal bütünlük kaygan bir zemine oturtulmaktadır. Bu bağlamda ırk, etnisite gibi aidiyetlikler çerçevesinde gelişen talepler sürekli büyüme riski taşıyabilir. Öte yandan hak talebinde bulunan farklı grupların kimlik düzlemleri birbiriyle çelişik bir yapıda olabilmesi tüm bunların çıkarlarını uzlaştırmaya çalışmanın ve tatminin sağlanması geliştirilecek pozitif ayrımcı uygulamaların ortaya çıkışını zorlaştıracaktır. Bu düzenlemelerin yapılması, bu düzenlemelerden yararlanacakların belirlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarırken, bu tip bir işaretlenmenin yapılması toplumsal yapıdaki farklı gruplar birbirlerini rakip bir pozisyonda görüp kültürel olarak bölünmelere neden olabilir. Dolayısıyla çokkültürlülük politikalarına ağırlık vermek ve farklılığı başat bir konuma getirmek, cemaatçi bölünmeleri güçlendirmek, hoşgörüsüzlüğü artırmak, gettolaşmaya neden olmak ve tehlikeli hınç duygularının gelişmesi gibi son derece ayrıştırıcı sonuçlara sebebiyet verebilir. Çünkü çokkültürlülük taraftarları her ne kadar bu talepleri toplumdaki dezavantajlı konumda bulunun ve sistematik eşitsizliklere maruz kalanlar için uygulanması gerektiğini belirtse de bunların tanımını yapmak oldukça güçtür.

Kymlicka ve Taylor'ın teorilerine yöneltilen eleştiriler gerek teorilerin kendilerini konumlandıkları düşünsel zemin, gerekse de pratik olarak ortaya çıkması muhtemel pek çok sorunlu ve tartışmalı noktaya dikkat çekmeleri bakımından oldukça önemlidir. Kuşkusuz her iki teori de bu zor sorular karşısında tatmin edici yanıtlar ortaya koyamamaktadır ki Kymlicka bu noktada teorisinin sınırlılığını kabul etmektedir. Ancak toplumdaki farklılık ve çeşitliliğin hak taleplerinin siyasal alanda son derece

baskın olduğu bir süreçte, bu tarz talepler karşısında kayıtsız kalmak ve geleneksel yaklaşımlar çerçevesinde reaksiyonlar göstermek oldukça yıkıcı sonuçlara neden olup toplumları daha çatışma yüklü süreçler içerisine atmak anlamına gelebilmektedir. Çünkü tarihsel tecrübe, farklılık talepleri karşısında geliştirilen, korumacı ve mevcut statükoyu korumaya yönelik uygulamaların, bu grupların bilinç olarak ana toplumdan kopuşunu hızlandırırken, bu grupların daha radikal ve marjinal tutumlar geliştirdiklerine tanıklık etmiştir. Bu çerçevede Quebec'in bugünkü durumu, İngiltere ve Kuzey İrlanda arasında yaşanan çatışmalı süreç ve yine İspanyada Katalanlar ve Basklılar arasındaki çatışmalı süreçte ortaya çıkan sonuçlar, statükoyu sürdürmekten ziyade uzlaşma temelinde politikalar geliştirip karşılıklı dönüşümü esas almanın daha az hasarlı süreçlerin önünü açması bakımından farklılık siyasetinin kabulü adına oldukça önemli örneklerdir.

Taylor ve Kymlicka'nın teorilerinin temelde Batı toplumlarında görülen farklılık biçimlerini esas alıp değerlendirmelerini bu eksen de yapmaları dünya üzerindeki diğer coğrafyalarda ortaya çıkan farklılık temelli sorunların cevaplanması noktasında yetersiz oldukları açıktır. Çünkü toplumdaki farklı gruplar ve bunların gelişimi toplumların gelişim seyri, siyasi kültürleri, toplumsal değer ve refleksleri çerçevesinde değişmekte ve geliştirilecek çözümlerin uygulanabilirliği bu özgünlükler dikkate alınmadığında olumsuz ve daha çatışma yüklü süreçlere neden olma tehlikesi barındırmaktadır. Ancak modernite ile birlikte tüm dünya ölçeğinde düşünsel, felsefi ve siyasal tartışmaların liberal değer ve ilkelerin ağırlıkta olduğu bir zeminde ilerlemesi ve hâlihazırda dünya devletler sisteminin liberal bir bakış açısının yansımaları olmaları, farklılık siyasetinin liberalizm içerisinde yer bulmasını oldukça önemli bir hâle getirmektedir. Bu teoriler her ne kadar dünya ölçeğinde kapsayıcı olmasa da düşünsel ve ideolojik zeminde yaratmış oldukları kırılma, farklılıklar çerçevesinde gelişen adaletsizliklerin ortadan kaldırılması anlamında sağladığı motivasyon ve ulus-devlet sisteminin monist idealine yönelttiği eleştiri bakımından oldukça anlamlıdır.

Liberal değerlerin evrensel ölçekte değerlendirilmesinin etnosentrik bir bakışı yansıttığı ve özünde bu değerlerin çoğu zaman politikaya feda edildiği yönündeki karşı çıkışların haklılığı burada değerlendirilemeyecek kadar kapsamlı ve bir başka

çalışmanın konusu olabilecek düzeydir. Ancak mevcut sorunların toplumlarda yarattığı hasarlar, bu sorunlara geliştirilecek çözümleri ertelenemeyecek bir boyuta ulaştırmış ve çeşitli geleneksel kaygılar ve kimi ideolojik nedenlerle ortaya çıkacak çözümsüzlük hâlinin toplumlara ödeteceği ağır bedeller, en azından bu yaklaşımların liberal bir sistemde yaratmış oldukları alan itibariyle önemsenmesi gerekir. Bu açıdan düşünsel anlamda monist bir anlayışın yaşayacağı dönüşüm farklı düşünsel zeminlerde geliştirilecek çözümlere bir alan açması ve bunu toplumsal bünyeye sokması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Appiah, K. Anthony (2014). “Kimlik, Sahicilik, Hayatta Kalma: Çokkültürlü Toplular ve Toplumsal Yenidenüretim”. Çev. N. Ökten. *Çokkültürcülük*, Ed. A. Gutmann. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 162-175.
- Balı, A. Şafak (2001). *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet: “Öteki” ile Barış İçinde Yaşamak*. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Balibar, Etienne ve Wallerstein, Immanuel (2007). *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*. Çev. N. Ökten. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Zygmunt. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. Çev. İ. Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baumann, Gerd. (2006). *Çokkültürlülük Bilmecesi*. Çev. I. Demirakın. Ankara: Dost Kitabevi.
- Benhabib, Seyla. (2014). *Ötekilerin hakları: Yabancılar, Yerliler, vatandaşlar*. Çev. B. Akkıyal. İletişim Yayınları.
- Bilgin, Nuri. “Çokkültürlülük ve Ulusal Kimlik”. *Türkiye Günlüğü Dergisi* 80: 52-63
- Billig, Michael (2002). *Banal Milliyetçilik*. Çev. C. Şişkolar. İstanbul: Gelenek Yayınevi.
- Canatan, Kadir (2009). “Avrupa Toplularında Çokkültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım” . *Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 2/6: 82
- Cassier, Ernst (2009). *The Philosophy of Enlightenment*. Princeton: Princeton University Press

- Connolly, W. E. (1995). *Kimlik ve farklılık*. Çev. F. Lekesizalın. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connor, Steven (2001). *Postmodernist Kültür*. Çev. D. Şahiner. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çağlar, İrem (2009). *Farklılıklar ve Tanınma Talepleri Karşısından Liberal İlke ve Kavramların Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, Hacer (2008). “Çokkültürlülük ve Türkiye’deki Görünümü”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 15: 319-332.
- Doytcheva, Milena (2016). *Çokkültürlülük*. Çev. T. A. Onmuş. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergut, Ferda (1997). “Adil Düzen, Eşitlikçi Liberaller ve Cemaatçiler”. *Birikim Dergisi*. 101: 87-96.
- Fraser, Nancy (2004). “Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı”. Çev. M. Özbek. C. Balcı. *Kamusal Alan* Ed. M. Özbek. İstanbul: Hil Yayın. 103-132
- Giddens, Anthony (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet*. Çev. C. Atay. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gellner, Ernest (1994). *Postmodernizm, İslam ve Us*. Çev. B. Peker. Ankara: Ümit Yayınları.
- Gutmann, Amy (2014). “Giriş”. Çev. Ö. Kabakçıoğlu. *Çokkültürcülük*. Ed. A. Gutmann. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 25-45

- Habermas, Jürgen (2004). “Kamusal Alan”. Çev. M. Özbek. *Kamusal Alan*. Ed. M. Özbek. İstanbul: Hil Yayın. 95-102
- Habermas, Jürgen (2002). *Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak/Siyaset Kuramı Yazıları*. Çev. İ. Aka. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Harvey, David (1998). *Postmodernliğin Durumu*. Çev. S. Savran. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hazır, Mesut (2012). “Çokkültürlülük Teorisine Çağdaş Katkılar ve Bireysel Haklar-Grup Hakları Ekseninde Çokkültürlülüğü Tartışmak”. *Akademik İncelemeler Dergisi 1/7*: 1-28
- Hobsbawm, Eric J. (2006). *Kısa Yirminci Yüzyıl Aşırılikler Çağı 1914-1991*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Everest Yayınları.
- Horkheimer, Max ve Adorno, Thodor W. (2010) *Aydınlanmanın Diyalektiği Felsefi Fragmanlar I*. Çev. E. Özturhan, N. Ülner. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kant, Immanuel. (2000) “Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt”. Çev. N. Bozkurt. *Toplumbilim 11*: 17-21
- Keskin, Ferda (1999). “Söylem, Arkeoloji ve İktidar”. *Doğu Batı 9*: 15-23.
- Köker, Levent (2004). “Demokratik Meşruluk, Kamusal Alan ve Çokkültürlülük Sorunu”. *Kamusal Alan*. Ed. M. Özbek. İstanbul: Hil Yayın. 309-320
- Kymlicka, Will (2001). *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will (2004). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*. Çev. E. Kılıç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Kymlicka, Will (2015). *Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*. Çev. A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lukes, Steven (2006). *Bireycilik*. Çev. İ. Serin. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Lyotard, J. F. (1994). *Postmodern Durum*. Çev. A. Çiğdem. Ankara: Vadi Yayınları.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich (2005) *Komünist Parti Manifestosu*. Çev. Y. Onay. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Mollaer, Fırat (2012). *Kolektif Kimliği Yeniden Düşünmek: Edward Said ve Kimliğin Diyalektiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Murphy, John W (2000). *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Elestiri*. Çev. H. Arslan. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Onur, F. Hilal (2003). “Öteki Sorunsalının “Alterite” Kavramı Çerçevesinde Yeniden Okunması Üzerine Bir Deneme”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 2/21: 255-277*.
- Parekh, Bhikhu (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*. Çev. B. Tanrıseven. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Rattansi, Ali ve Westwood, Sallie (1997). *İrkçilik, Modernite ve Kimlik*. Çev. S. Akyüz. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Rawls, John (2007). *Siyasi Liberalizm*. Çev. M. F. Bilgin. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rockefeller, Steven. C. (2014). “Yorum” Çev. İ. Özdemir. *Çokkültürcülük*, Ed. A. Gutmann. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 105-116.

- Rosenau, V. Pauline (2004). *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*. Çev. T. Birkan. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sandel, Michael (2014). *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*. Çev. A.E. Zeybekoğlu. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Satıcı, Murat (2016). “ Liberalizm ve Çokkültürlülük Bağlamında Charles Taylor’ın Tanınma Politikası”. *ETNOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar 9/1*: 173-191.
- Smith, Anthony D. (1999). *Milli Kimlik*. Çev. B. S. Şener. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, Anthony D. (2002) *Ulusların Etnik Kökeni*. Çev. S. Bayramoğlu, H. Kendir. Ankara: Dost Kitapevi. Yayınları.
- Schnapper, Dominique (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile ilişki*. Çev. A. Sönmezay. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Swingwood, Alan (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Çev. Osman Akınhay. Ankara: Bilim ve Sanat yayınları.
- Taylor, Charles (2006). *Modern Toplumsal Tahayyüeller*. Çev. H. Koyukan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Taylor, Charles (2011) *Modernliğin Sıkıntıları*. Çev. U. Canbilen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Taylor, Charles (2014). “Tanınma Politikası”. Çev. Y. Salman. *Çokkültürcülük*. Ed. A. Gutmann. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tamir, Yael (1993). *Liberal Nationalism*. Princeton: Princeton University Press.

- Tomasi, John (1995). "Kymlicka, Liberalism, and Respect for Cultural Minorities". *Ethich 3/105*: 580-603
- Touraine, Alain (2002). *Birlikte Yasayabilecek miyiz?*, Çev. O. Kunal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Touraine, Alain (2005). *Eşitliklerimiz ve farklılıklarımızla birlikte yaşayabilecek miyiz?*. Çev. O. Kunal İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Toffler, Alvin (1997). *Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor?*. Çev. M. Çiftkaya. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Vatandaş, Celalettin (2001). "Çokkültürlü Yapıda Ulusal/Etnik Kimlikler (Kanada Örneği)". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2/3*: 102-103.
- Walzer, Michael (2014). "Yorum" Çev. C. Akaş. *Çokkültürcülük*, Ed. A. Gutmann. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 117-121.
- Weeks, Jeffrey (1998). "Farklılığın Değeri", *Kimlik*. Çev. İ. Sağlamer. İstanbul: Sarmal Yayınevi. ss. 85-100.
- West David. (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*. Çev. A. Cevizci. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Young, Crawford (2001). "Nationalism and Ethnic Conflict in Africa," Montserrat Guibernau ve John Hutchinson (ed.). *Understanding Nationalism*. Cambridge: Polity Press.
- Young, I. Marion (1999). "İletişim ve Öteki: Müzakereci Demokrasinin Ötesinde". Çev. Z.Gürata, C. Gürsel. Ed. Seyla Benhabib. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı. 174-196.
- Yumul, Arus (2003). "Arafta Kalanlar". *Doğu Batı Dergisi 23*: 11-23.